

ШАРВАНА

ЭПОС

ШАРЖАН

ЭПОС

ЛЕЗГИ ХАЛКЪДИН ИГИТВИЛИН ЭПОС

ШАРВИЛИ

КІватІна туькІуьрайбур

*ЗАБИТ РИЗВАНОВ,
БАЙРАМ САЛИМОВ*

Шарвили. Лезгинский народный
героический эпос (на лезгинском языке).

*И ктаб кІелдайдав агакъарун патал лезги
халкъдин къегъал рухваяр тир*

*Алирза САИДОВА,
Шамсутдин САДИЕВА,
Ибадуллагъ ТАГЪИРОВА,
Тофик АШУРБЕКОВА,
Имам ЯР АЛИЕВА*

*ва масабуру чпин намусдин михъивилелди
ва эдебдин уъзягъвилелди "Шарвили" эпос
кІватІна туькІуьрай Забит Ризвановазни
Байрам Салимоваз 1960-йисалай 1999-йи-
салди гайи куьмек ацумиз жседайди туш.
Баркалла чниз!*

ЛЕЗГИ ХАЛКЪДИН ИГИТВИЛИН ЭПОС

I

"Шарвили" тIвар алай игитвилин эпос лезги халкъдин шагъ эсер я. Ам вичин асул кIалубда амачтIани, махаринни къисайрин, манийринни мисалрин кумекдалди агъзур йисарин имтигъанрай акъатна, гъа сифтегъан, къадим девиррин атир кумаз, чи аямдив агакъна. Эпосдин къилин игит тир Шарвили вири халкъдин рикI алай викIегъ, кичIевал тийижир, хайи Ватандиз вичин чанни кваз гайи пагъливан я.

"Шарвили" гафунин мана чирун патал шумудни са алим алахънай, амма къедалди абур акъалтIай са фикирдал атанвач. Гъавиляй и тIварцIин муькуь жуьреярни рикIел гъин. Лезги халкъдин сивин яратмишунар ахтармишдай бязи эсерра "Шарвели", "Ширвели", "Ширвили", "Пирвели", "Пирвили" тIварар гъалтзава. Абур вири лезги чIалан нугъатрин къетIенвилер яз гъисабиз жеда ва чи эпос-диз талукъ тир махарани манийра лап тIимил ава.

Игитвилин эпосдиз викIегъ Шарвилидин тIвар гунн дуьшуьшдин кар туш. Къафкъаздин са бязи маса халкъарин эпосрилай тафаватлу яз (ана пагъливанрин хзанрикай гегъенишдаказ ихти-латзава) "Шарвили" эпосда анжах са игит ава. Вични сирлу, икъван чIавалди мана тайин тавунвай тIвар алай игит. Шаксуз, Шарвили къадим лезги тIвар я. И жигъетдай яз чи чIала инсанрин тIварар гъикI арадал къвезвайди ятIа, гъадаз фикир гун.

II

Чи хуьрерин къерехра авай чкайрин дибда инсанрин тIварар, яни антропонимар гзаф гъалтзава. Санлай къачурла, абур къве патяхъ пайиз жеда: бутперес девирдин къадим тIварар ва мусурман диндихъ галаз алакъалу тIварар. Сад лагъай жуьредик ихътин

тIварар акатзава: Шарвили, Касбуба, Буржум, ЦIимбил, Экел, Къалчах, Белген, РехвџI, Жавла, Мей, Периш, Лацаб, Шур, Барбар, БуракI, Пана, Дербент ва гзаф масабур. Къвед лагъай жуьредик акатзавай тIварарин къадар мадни гзаф я: Тагъир, Хазар, Хан, Шихрегъим, Гъасан, Аббас, Къурбан, Махсут, Рамалдан, МутIалиб, Аливерди, Бег, Жабраил ва икI мад.

Са тIимилбур галачиз, адет тирвал, къвед лагъай жуьредин тIварар исятдани инсанри гегъенидиз ишлемишзава. Имни мусурман диндин ва адан адетрин чIехи таъсир я. Сад лагъай жуьредик акатзавай тIварар гила тIимил ишлемишзава, абур яваш-яваш рикIелай алатзава ва анжах микропонимияда реликтар яз амукъзава. Гъатта абурун мана чирунни гзаф четин я. И гъалда ан-жах комбинаторный ва тарихдин гекъигунин къайдайривай куьмекиз жеда.

Месэла, къадимдай Баку лугъудай инсандин тIвар хъана. Алай девирда лезги чIала ихътин диб авай гафар амач. Амма мукъва чIалра, месэла удин гъа гафарикай са шумуд гилалдини амазма. "Бак сун" - дидедиз хъун. "Бакио" - дидедиз хъайи, пайда хъайи. Ихътин манаяр авай гафар винидихъ тIвар къунвай уди чIалай я.

Къадим девирра аялдал тайин тир са вакъиадилай аслуяз, "ситуативный" тIварар эцигдай. Гъавиляй Баку тIварни гъа ихътин-бурукай я. И тIвар Баку шегъердин тIварџIиз мукъва я. Аквар гъаларай, къадимдай Баку гафунин мана "гарар акъазвай кIунтI ва я "баг" тайифадин тIварџин куьмекдалди жагъурун дуьз къвезвач. Адан асул мана "арадал атайди", "эцигнавайди" я. Дагъустандин КъепIур хуьруьн патав "Бакудин кIам "лугъудай са чка ава. Адаз ухшар гафар гъакI лезги чIала, гъакIини уди чIалани ава. Имни "ситуативный" тIвар я.

Итимрин къадим тIварарикай садни Бизи я. Адан асул мана "зи", "жуванди"я.

Са бязи лугъунриз килигна, "џуьк" гафуникай анжах дишегълийрик тIварар арадиз къведа. Амма микропонимияди маса дуьшуьшарни тестикъарзава. Месэла, Цуьквет итимдин тIвар я. И тIвар вич гзаф ишлемиш тийизвай "-ет", "-т" суффиксдин куьмекдалди арадиз атанва. Адан мана "џуькведиз ухшар", "гъвечIи џуьк"я.

И суффиксдин куьмекдалди "кІелет" гафни арадиз атанва. "КІеле" гаф дибда аваз, ада "кІеледиз ухшар", "гъвечІи кІеле"мана гузва.

Гиги ва Шуьруьгъ итимрин тІварар яз, гъа и гафарин жергедик акатзава. Абурукай садлагъайди "гигин"масдардикай, къведлагъайди "ширин" гафуникай "-гъ", "-уъгъ" суффиксдин куьмекдалди арадиз атанва.

Гъа икІ къадим антропонимри халкъдин яшайиши ва адан меденият чируниз куьмек гузва. "Шарвили" антропоним, яни инсандин тІвар гъа ихътин гафарикай я.

III

Шарвили" дугъриданни сирлу гаф я. Са бязи алимри и гаф "шар", "чир"диб авай чкайрин тІварариз мукъва я лугъуз тестикъарзава. Ихътин гафар Дагъустандани, Азербайжандани гзаф ава. Месела, Шара, Шари, Шаури, Шурагат, Чаравали, Чарах, Чарода, Чираг, Чирката, Чиркей, Чирюрт - Дагъустанда, Шаруккар, Шерикан, Ширлан, Шуруд, Чар, Чардам, Чирдек, Чиримпел, Чарагъ, Чартене-Азербайжанда. И гафарин арада Дагъустандавай "ШаракІун" лугъудай чка ва "Ширван" гафарни хъун лазим я.

Къадим Шумер ва Бабилистан гъукуматрихъ галаз алакъада авай са бязи гафарни рикІел хкин. Шарнида тІвар алай гъукумат, Шарруикби кІеле, Шургадиа вилаят, Шурда ва Шурдира тІварар алай чкаяр. Гъа девирдин падишагърин тІварар - Шаркалишарри, Шарруэмуранни, Шарсина. Гъа девирдин къадим аллагърин тІварар - Шеруа, Шуриаши. И тІварар инсанриз 4-5агъзур йис идалай вилик малум тир.

Шумер, Ашишур ва Бабилистан гъукуматри девирда лап къадим "шарру"гафни авайди тир. Адан гъакындай Чикагодин университетдин профессор А. Оппенхейма вичин "Къадим Месопотамия" ктабда ихътин къейд авунай: "Ашишур гъукуматдин падишагъри кІанз-такІанз, анжах гъуьрметдин лишан яз "шарру"- - падишагъ мана гузвай тІвар къабулдай, амма аккад чІалаз и гаф юнан чІалаз "базилевс" гаф хъиз хас тушир". Шарру гаф урус чІала авай "царь", латин чІала авай "цезарь"гафаризни мукъва я.

Алпан гьукуматдин девирда ихьтин тГварар малум тир: Фар-
систандин падишагь Шируя, Алпандин падишагь Шерой, Алпандин
эгъли тир, Марданшагь несилдин векил Шерой, мусурманрихь галаз
зурба дяве авур хурамивийрин къадим эмир Ширвин, Алпандин па-
дишагьдин руш Ширин.

И жигъетдай "шир"- аслан, "шар"- гьуьлягъ, "шар"- падишагъ,
"шире"- миже, "ширин" - верцИи, "шур"- къел, "шер"- къал, "чар" -къав,
"чир" - кГус, "чур" - кГеле гафарни фикирда къун лазим я.

Аквазвайвал, "шар"гафуни (адан са бязи муькуь формайрини) вичин
асул мана "вини, къакъан, цав", тирди тестикъарзава. Санлай
къачурла, "Шарвили" - Цавун хва, Цавун велед я. РикГелхкин: эпосда
Шарвили вичин диде Цуьквераз адетдин жуьреда ваь, са пад яру ич
тГурла хъайиди я. А ични Шарвилидин бубадини дидеди ирид йисуз
акъваз тавуна Цавувай тГалабайла, илагъи кас тир Кас-Бубади)и
Гъайиди тир.

И къайдада ва я сирлу рекъелди дуьньядиз атай игитар Къафкъаздин
маса халкъарин эпосрани ава. Гекъигун патал эрменийрин игитвили
эпос "Сасунви Давид"къачун.

IV

Хусуси яз къейд ийин. Шарвили - эпосдин уьлчмейрив алиумиз жедай,
лезгийрихь авайни авачир са игит я . Эрменийрин эпосда ихьтин
игитар са шумуд ава: Санасарни Багъдасар, ЧГехи Мгъер, Давид ва
ГъвечИи Мгъер. Абурухъ гъар садахъ анжах чГиз хас къилихар ава.
Сифте къведалай гъейри, амай игитар вири гъакъикъи шартГара
дуьньядал пайда жезва. Эпос вични гъа идалди, халкъдин уьмуьрдиз -
-азабриз ва шадвилериз - мукъва жезва. И жигъетдай Шарвилидин
суьретда гъакГ риваятриз хас суьгъуьрди гъакГни яшайишдин къилихар
сад муькуьдал алчуд хъана, къакъат тийидай лигимвили мукъварив
атанва.

Шарвили, Санасар ва Багъдасар суьгъуьрдин куьмекдалди чпин
дидейриз жезва. Шарвили вичин хайи халкъдин арада, Санасар ва
Багъдасар лагъайтГа, душмандин кГвалера чГехи жезва ва абуру гъана
тербия къачузва. Амма гъар пудан рикГер Ватан кГан хъунин
гъиссерив ацГанва, гъа и гъиссерин таъсирдик кваз абур зурбани
жезва, къуватлуни.

Эрмени эпосдин вад игитдизни хас къилихар Шарвилидин суьретда, на лугьуди, оптический шуьшеди ракъинин нурар санал желбдайвал, кIватI хъанва. Им, гьелбетда, дуьшуьшдин кар туш. Хронографиядин жигьетдай эрменийрин эпосдин вакъиаяр са шумуд яргъал чIугур девирда кьиле фейиди малум жезва. Лезги эпосдин вакъиаяр гьи девирдиз талукъ ятIа, тайин авун гзаф четин я. Амма а девир тарихдин лап дерин къатариз фенвайди керчек я. Ина са шумуд куьчери тайифадин тIварар къунва. Тарихдин делилривай а тайифаяр яшамии хъайи вахт чириз жеда, инайни эпос вич арадиз атай чIав тайин авун акъванни четин туш.

Шарвилини Давид, аялар яз, гзаф дуьзенабур хъана къван. Абуру, суьруьдив фена хкведайла, къуьрер, сикIер ва маса куьлуь ничхирар, санал кIватIна, шегьердизхкидай. Нехирдив фена хкведайла, вагъши гъайванар: жанавурар, север, пеленгар, асланар, дагъдин яцар чпин шегьердиз гьалдай. Абурун аялвилин къатIунриз гъайванар (кIвалин ва вагъши) сад садавай чара ийидай лишанар чир хъун хас тушир.

Са бязи вахтара Шарвилини Давид халкъдиз такIан жезва. И гьал игитвилин эпосдиз гьич са жуьредани хас туш. Амма гьар гьикI хъайитIани, чун ихътин кардал къве эпосдани дуьшуьш жезва. И гьал гьикI гъавурда акъун мумкин я ?

Малум тирвал, чапхунчи халкъар чпин медениятдин жигьетдай ацукъай халкъарилай хейлин гуьгъуьна амуькун адетдин кар тир. Куьз лагъайтIа куьчеривили, меденият арадиз гъана, ам вилик финиз къулай шартIар яратмишдач. ГъакI хъайила, кIурарик кутунвай, чапхуннавай чара-чара тайифаяр азадвиллин женгериз къарагъ тавун патал, сифтени-сифте абурун медениятдин дережа агъузарун чарасуз тир, ватанпересвиллин фикирар халкъдин арадай акъудун лазим тир. И гьал къве эпосдани са тIимил къван хъайитIани акъунва. Иниз килигна, чапхунчийрин идеологиядин таъсирдик акатнавай халкъди са бязи чIавариз чандилайни багъа тир вичин игитриз такIанвилин гьиссер бахшнаи.

Шарвилидини Давида Къафкъаздин маса халкъаризни чапхунчийрикай азадхъуниз куьмек гузвай. И кьве игитдикай гьич садазни анжах са чпиз талукъ тир душман авач. Халкъдин душман гьабурун душманни я. Ихътин ва маса жуьредин мукъвавилер гзаф къалуриз жеда.

Ингъе, философский манадив ацІанвай важиблу мад са къетІенвал. Ам Шарвилидизни ГъвечІи Мгъераз, гьа са вахтунда, гьелбетда, Давидазни хас я. Эпосдин эхирда Шарвилини ГъвечІи Мгъер, чпин турарив рагар пад-падна, абурун кьенез гьахъзава. Вилериз аквазвай гьахъсузвилери абурукай сад (ГъвечІи Мгъер) илагъидин аксина экъечІуниз мажбурзава. Муькуьдаз, лагъайтІа, (Шарвилидиз) къадар-гьисаб авачир душманар къирмишайдалай гуьгъу-низ ял ягъун чарасуз я.

Абур къведни халкъдивай чара жезва, амма халкъ чІалахъ я хьи, гьар са четин вядеда, гьар са четин кІвалахда куьмек гуз а игитар гьикІ хъайитІани хкведа. Са бязи делилриз килигна, Ватандин ЧІехи дявядин йисара агъалийриз дагъдин кьеняй гьарайзавай Шарвилидин ван атаналда.

Мад са мисал Давидан халу тир Кери-торосаз "Лезги" лакІаб алой цавай фидай шив ава. Аквар гьаларай къадим девирра лезгийрин чамарар ийидай балкІанрин жинс Къафкъазда гзаф машгъур тир. Гъавиляй Кери-Тороса вичин шиврез "лезги" лагъай лакІаб ганва. Давидан свас Хандут-Хатун, шаксуз алпанвидин руш я, куьз лагъайтІа, ам Купут-Кох хуьре яшамии жезвай. Алай вахтунда лезгийр яшамии жезвай Къуба шегъердин (Азербайжан) патав гвай Хапут хуьр эрмени эпосда тІвар къунвай Капут-Кох я.

V

"Шарвили" эпос лезги халкъдив ахгакъарайбур Забит Дадашбаладин хва Ризванов (1926-1992) ва Байрам Наврузбеган хва Салимов я. Абуру чпин кІвалах алай асирдин 50-йисарилай башламишна. И кьве касдин зурба зегъмет, кьве шаирдин четин къисметар лезги халкъдин тарихда гьамишалугъ яз амуькдайдал гьич са шакни алач. Терг хъана, рикІелай алатна физвай шагъ эсердал чан хкин Шарвилидин игитвилехъ галаз барабар са игитвал я.

Твар-ван авай критик Наталья Капиевади ("Литературная Россия" газет, 12июня, 1964йис) кхъенай: "Халкъдин дерин къатар вахтуналди хуьзвай куьгъне хазинаяр хабарсуздаказ чи йикъарани жагъун мумкин я. Гъа икI Забит Ризванова ва Байрам Салимова халкъдин сиверай кхъена, лезгийрин къуватлу ва гъахълу игит Шарвилидикай туькIуьрнавай чIехи эпос яратмишна. Халкъдиз кIан хъайила, Шарвилиди вичин туруналди дагъларай рекъер акъуддай: имни дагъвийрин арада акъалтIай игитвилин лишан тир... Икъван чIавалди илимди лезгийрихъ эпос авач лугъуз тесстикъарз-вайди тир. Анжах ам аваз хъана къван, вични гзаф иер, инсанперес эпос! Бес им девлет тушни?!"

Гъа йисуз лезги чIалал акъатзавай лезги "Коммунист" газетди (4-март, 1964-йис) "Шарвили" эпосдай са шумуд къил чапна. Гуьгъуьнай эпосдин са бязи къилер лезги радиодайни кIелна. А чIавуз "Шарвили" авайвал вири чапдиз гъазуруникай ихтилатар физвай. Адаз Махачкъаладин ва Бакудин алимри хъсан рецензиярни кхъенай. Амма са бязи ксарин манийвал ва а девирдин вакъияяр себеб яз "Шарвили" эпос кIелдайбурув агакънач. Халкъдин къилин винизвал ва адан медениятдин дамах тир шагъ эсер чинебан къацIарикай садал эцигна.

1969-йисан ноябрдиз Забит Ризванова ва Байрам Салимова эпосдин пуд вариант ва адан паспорт (Шарвилидикай махар ва манияр гъина, мус ва нивай кхъенватIа, къалурнавай документар) СССР-дин Илимрин Академиядин Дагъустандин филиалдин гъилин хатIарин фондуниз вахкана. Эпос къабулунин распискадал филиалдин къуллугъчи Светлана Семенниковадин къул ала.

Амма халкъдин яратмишунар ахтармишзавай алимри гъа четин чIавузни "Шарвили" рикIелай алуднач. Филологиядин илимрин кандидат Ф. Вагъабовадин "Шарвили - эпосдин къагъриман я" ("Коммунист" газет, 20 ва 25-январь, 1969-йис), Дагъустандин гъукуматдин университетдин кафедрадин заведиш С. Алиеван "Шарвилидин гелер жагъурзава" ("Коммунист" газет 1-июнь, 1971-йис), М. Ярагъмедован "Лезгийрин эпос "Шарвили" (Азерб. ССР-дин Илимрин Академиядин хабарар, № 4, 1980-йис) макъалаяр, А. Гъаниевадин "Эпосдин игитдин гелеваз" (Махачкъала, Дагкнигоиздат, 1986-йис) ктаб ва маса материалар чапдай акъатна.

Гьелбетда, Шарвилидикай кхьенвай кьван макъалайривай ва ктабривай эпос эвезиз жедач. Гила а эсер вич чапдай акъудна, кылдин са ктаб яз халкъдин гегъени къатарив агакъардай вахт алукънава ва и кар патал къулай шартлар арадал атанва.

1964-йисуз "Коммунист " газетди кхьенай: "Печатда "Шарвилидикай " малумди са шумуд манини риваят тир. Ингъе кье чи вилик "Шарвилидин " чIехи хазина акъатнава, ам ракъинал лене гузвай вацI хьиз, цIарцIар гуз авахъна физва.

Эпос кIватI хъувуна къайдада тун патал Забит Ризванова ва Байрам Салимова гзаф йисара зегъмет чIугуна. И карда абуруз жуьреба-жуьре пешекаррини куьмек гана. Фридрих Крейцвальда эстонрин халкъдин риваятрин ва манийрин бинедаллаз игитвилидин эпос "Калевипоэз" туькIуьрайди хьиз, Забит Ризвановани Байрам Салимова шиирралди къад кыликай ибарат тир лезги халкъдин эпос "Шарвили " яратмишна. Карелрин ва финнрин эпос "Калевала " ни Элиас Леннорта гъа и жуьреда яратмишайди я.

1964-йисалай алатай хейлин вахтунда Забит Ризванова ва Байрам Салимова эпосдин винел гзаф кIвалахна, адал цIийи материалар алава хъувуна ва адан битав вариант туькIуьрна.

Эпос халкъдин ашукъун-къарагъуникай, игитвиликай малумат гузвай къуд цIарцIин манийралди башламиш жезва. "ЭгечIуна" игитдин куьмекчияр ва адан архаяр тир дидедин, бубадин, стхадин, вахан, ярдин, балкIандин ва кицIин тариф ганва.

Эпосдин гъар са кылихъ тайин тир тIвар ава. Ингъе абур.

Садлагъай кыл. "Са пад яру ич ".

Къвед лагъай кыл. "Тур ва балкIан ".

Пуд лагъай кыл. "Бейхабар гъужум ".

Къуд лагъай кыл. "Шарвилидиш ахвар ".

Вад лагъай кыл. "Лацу Худат, Яру Яргун ".

Ругуд лагъай кыл. "Шарвилидин мехъер ".

Ирид лагъай кыл. "Крчар алай инсанар ".

Муьжубуд лагъай кыл. "Къуниши эрменияр ".

КIуьд лагъай кыл. "Шарвилидин тахсир ".

Цуд лагъай кыл. "МуркIарин вилаятда".
Цусад лагъай кыл. "Цийи дуст".
Цикъвед лагъай кыл. "Савдагар".
Ципуд лагъай кыл. "Шарвили етим хъана".
Цукъуд лагъай кыл. "Дарман".
Цувад лагъай кыл. "Цийи яр".
Цуругуд лагъай кыл. "Касни татай мехъер".
Церид лагъай кыл. "Къуъл".
Цемужуъд лагъай кыл. "Лепе ажусдан вилик гужлу я".
ЦекIуъд лагъай кыл. "Падишагъдин къуллугъдал".
Къад лагъай кыл. "Тама тарни тек тахъурай".

VI

"Шарвили" эпосдин девир, шаксуз, Алпан гъукуматдин девир я. Амма а вахтунин къетIенвилер дуъздаказ гъавурда акъун патал тарихдин са бязи вакъиайриз фикир гун.

607-йисуз Алпандин килиса эрменийрин килисадикай чара хъана.

612-йисуз Алпандин католикос Вироди Фарсистанда кыле фейи хаипересрин кIватIалда иштиракна.

626- йисуз хазарри Дербент къуна ва ам дарбадагъна.

627- йисуз Фарсистандин Ктесифон шегъерда Алпандин падишагъ Варраз-Григор Алпандин католикос Вироди хаипересвилез къабулна.

Гъа и йисуз хазаррин къушунри Алпанда гъужумна.

628- йисуз Фарсистандин падишагъ Шируяди 25 йисуз есирдахъайи Алпандин католикос Виро азад авуна.

Гъа и йисуз хазаррин къушунри Алпандин лап чIехи шегъеррикай сад тир Партав чукIурна.

629- йисан март-апрель вацра Алпан гъукуматдин кыле акъвазай католикос Виро хазаррин падишагъдин хва тир Шатахъ галаз ислягъвили икърар кутIунун патал Къвепеле шегъердиз фена.

630- йисан апрелдиз хазаррин падишагъдин хва Шата Алпан гъукуматдин чIехи пай вичиз табиярна. Гъа и йисуз Алпандин католикос Виро тIегъуън галукъна къена.

632-йисуз Исламдин даях Мегьамед пайгьамбар къена.

639-йисуз арабрин къушунри сифте яз Алпанда гьужумна.

642-йисуз арабри Ширван къуна. Гьа и йисуз арабри сифте яз Дербент къуна. А чIавуз Дербентдин эмир тир Шагьрияр арабриз харж гунал рази хьана.

646-йисуз Валид ибн Укъба къиле авай арабрин къушунди Алпанда гьужумна.

650- йисуз арабри Дербентдал гьужумна.

651- йисуз арабри Дербент къуна.

652- йисуз Билижда арабрин эмир Салман ибн Рабия яна къена.

654-йисуз Алпандин падишагь Жаваншира Византиядин падишагь Константин II галаз дяведин икърар кутIунна.

662-йисуз хазарри Алпанда гьужумна.

664-йисуз хазаррин къушунар мад садра Алпандиз гьахьна.

667-йисуз Алпандин падишагь Жаваншир вичин табийвал тестикъарун патал арабрин халиф Муавиядин патав фена.

669- йисуз хазаррин къушунар Алпандиз гьахьна.

670- йисуз арабрин халиф Муавияди Алпандин падишагь Жаваншираз Византиядинни арабрин арада жедай рахунра иштирак авун патал Дамаскдиз эверна.

681- йисуз Византиядин патал алай Алпандин эмирри падишагь Жаваншир яна къена. Гьа йисуз Алпандин цIийи падишагь Вараз-Трдат I Алпандин католикос Илизар ислягьвилин икърар кутIунун патал хазаррин падишагьдин къилив ракъурна. Гьа йисан 23-декабрдиз арабриз акси дяведин икърар кутIунун патал хазаррин падишагьдин къилив Алпандин католикос Исраэл фена.

682- йисан 8-февралдиз Алпандин католикос Исраэлан илчивилин десте хазаррин къилин шегьер тир Варачандиз атана.

684-йисуз хазарри Алпанда гьужумна.

688-йисуз Алпандин католикос Илизар къена.

699-йисуз Алпандин падишагь Вараз-Трдат вичинрухваяр тир Гигихъахъ ва Варданахъ галаз Константинопольдиз фейила, абур ана Византиядин падишагь Юстиниан II дустагь авуна ва вад йисуз зинданда хвена.

704-йисуз Алпандин падишагъ Вараз-Трдат I Византиядай вичин гьукуматдиз хтана.

706- йисуз Маслама ибн Абдул-Малик кьиле авай арабрин кьушунди Дербентдал гьужумна. Гъа и йисуз Партав шегьерда Алпандин вири килисайрин кIватIал кьиле фена.

707- йисуз Марван кьиле авай арабрин кьушунди Дербент кьуна. Гъа и йисуз Алпанда сифте яз арабрин пул - дирхем акъудна.

709- йисуз Маслама ибн Абдул-Малик кьиле авай кьушунди Дербент кьуна.

710- йисуз хазарри Алпанда гьужумна.

711- йисуз Аб ал-Азиз ибн Хатим ал-Бахили кьиле авай арабрин кьушунди Алпандин кьилин шегьер тир Партав кьуна.

712- йисуз Алпандин кьилин шегьер тир Партавдилай арабрин эмир Абд ал-Азиз Хатим ал-Бахилиди вичин меркез авуна.

714-йисуз арабри Дербент кьуна.

717-йисуз хазарри Алпанда гьужумна.

722-йисуз арабрин эмир Жаррагъ ибн Абдулагъ ал-Хакъамиди Къве пеле шегьердин патарив хазаррин са гзаф хзанар ацукъарна.

722-йисуз арабри Лакзда гьужумна.

725- йисуз арабрин эмир ал-Харис ибн Амр ат-Таиди Лакзда гьужумна. Арабрин халиф Хишама Алпанда авай къван инсанрин, кIвалин гъайванрин ва чилерин къадар гьисабна. Алпанда гзаф малар къена.

726- йисуз хазарри Алпанда гьужумна.

730-йисуз ЗОО агъзур касдилай ибарат тир хазаррин кьушун абурун пачагъдин хва Баржикъ кьиле аваз Дербентдай яна Алпандиз атана. Дербентдин патав гвай Билижар лугъудай чкада арабрин эмир Жаррагъ ибн Абдулагъ ал-Хакъами яна къена.

732- йисуз Маслама ибн Абдулагъ кьиле авай арабрин кьушунди Дербент кьуна ва чебни гъана акъвазна.

733- йисуз арабрин эмир Маслама ибн Абд ал-Малика Дербентда нафтIадин амбар эцигна.

735-йисуз арабрин эмир Марван ибн Мегъамеда Самурдинни Шабрандин арада есирвиле кьунвай 40 агъзур хазарар ацукъарна.

738-йисуз Дербентда акъвазнавай арабрин аскерриз мажиб гун патал абурун эмир Марван ибн Мегъамада Куьредаи ва Мискичкадаи 14 агъзур батман къуьлни 40 агъзур дирхем, Ширвандаи - 20 агъзур батман къуьл ва 50 агъзур дирхем къачуз хъана.

743-йисуз Исхакъ ибн Муслим ал-Укайли къиле авай арабрин къушунди Дербентдал гъужумна.

752-йисуз арабри алпанвийривай абурун къилин шегъер тир Партав къакъудна.

754-йисуз арабрин халиф Абу Жафар Мансуран буйругъдалди Дербентин эмирвиле Язид ибн Усайда тестикъарна.

763- йисуз хазарри Алпанда гъужумна.

764- йисуз хазаррин къушунар тикрар яз Алпандиз гъахъна.

777-йисуз арабрин халиф ал-Магъдидин буйругъдалди Дербентдин мукъув гвай хуьрерай Писан харж кIватIна ва ам арабрин аскерризни шегъерэгълийриз пайна.

789-йисуз Партав шегъердикай Алпанда авай арабрин эмирар аиукъдай къилин шегъер хъана.

796-йисуз Дербентдин эмир ан-Наджм ибн Хашим тир.

799-йисуз хазарри ширвандал гъужумна ва ам дарбадагъна. Ширван-шагъарин несилдин бине эцигай Язид ибн Мазйад аш-Шайбанидикай къведлагъай сеферда Ширвандинни Дербентдин пачагъ хъана.

801- йисуз Язид ибн Мазйад аш-Шайбани къена.

802- йисуз Ширвандин шагъ Асад ибн Язид ибн Мазйад тир.

803- йисуз Хузайма ибн Хазим ат-Тамилидикай ширван-шагъ хъана.

815-йисуз арарбри Хайдакъдал гъужумна, анин пачагъ тир Къазанфарни адан хзанар есирвиле къуна.

851-йисуз арабрин халиф ал-Мутавакила вичин мирес тир Мегъамед ибн Халидаз Дербент ва адан мукъув гвай вилаятар бахшна.

861-йисуз ширван-шагъдин тахтунал Хайсам ибн Халид ацукъайла, ада Ширван садалайни аслу тушир гъукумат яз тестикъарна.

869-йисуз арабрин эмир Хашим ибн Суракъадикай Дербентдин пачагъ хъана.

873-йисуз ширван-шагъди дербентвийривай абуруз арабрин халиф ал-Муътамида бахшнавай вири мал-девет къакъудна.

883-йисуз арабрин халиф ал-Муътамида ширванвийривай нафтІадин ва къелен мяденрин са пай къакъудна ва дербентвийриз бахшна.

901-йисуз Алпанда тІегъуьндин азар чкІана.

902- йисуз нафтІадин ва къелен мяденар вичин кІвачиз ягъай Бишутуракай Дербентдин пачагъ хъана, чпин мажибдикай магърум хъайи аскерар алверчивилиз фена, Дербентда гъулгъула гъатна.

917-йисуз ширван-шагъ Али ибн Хайсам тахтунай вегъена. Тахтунал адан имидин хцин хва Абу Тагъир Язид аш-Шайбани ацукъна.

930-йисуз Шабран шегъердин мукъув Дербентдин пачагъ Абд ал-Малик ал-Хашимидинни ширван-шагъ Абу Тагъир Язидан хва Мегъамедан арада чІехи дяве хъана.

943- йисуз урусри Алпандин къилин шегъер тир Партавдал гъужумна.

944- йисуз дербентвийри чпин пачагъ Агъмад ибн Абд ал-Малик ал-Хашими шегъердай чукурна.

948-йисуз ширван-шагъ Абу Тагъир Язид къена. Адан хва Мегъамед ибн Язидакай ширван-шагъ хъана.

953-йисуз Лакздин пачагъ Хаширам Агъмад ибн Мунаббидикай дербентвийри чпиз пачагъ авуна.

965-йисуз хазаррин гъукумат чкІана.

968-йисуз Дербентдин пачагъ Агъмад ибн Абд ал-Малика Шабран шегъердал гъужумна, ам дарбадагъна ва цІай яна кана.

971-йисуз серирвийрин къушунди Дербентдал гъужумна.

978-йисуз Къара-Куьре хуьре Жуьмя-мискІин эцигна.

999-йисуз ширван-шагъ Язида Дербентдал гъужумна.

Винидихъ къалурнавай вакъайрикай са бязибурун гелер "Шарвили " эпосдай жагъуриз жеда. Эсерда а девирдин атир, дявейрин къукърум, халкъарин арада хъайи алакъайрин къетІенвилер къизил-гуьлдин назик ни хъиз гъатнава. Шарвилидин девир Алпандин чилерал арабрини хазарри чпин арада авур ягъа-ягъунрин девир я. А чІавуз Алпан гъукуматдин ва чи халкъдин къилел чІулав цифер кІватІ хъанвай, адан азадвал хуьн чарасуз тир. Зегъметчийриз - лежберриз ва пешекарриз,

акъсакъалриз ва аскерриз - хайи ватан хуыз алакьдай викIегъ ва зурба игит чпин вилералда акуна кIанзавай, вучизлагъайтIа чапхунчийрин инсафсуз гьерекатар себеб яз Алпан гьукумат яваш-яваш барбатI жезвай. Гъавиляй халкъдин бейнида Шарвили хьпин къагъримандин къамат пайда хьун тIебии кар тир.

VII

Дугъри я, "Шарвили " эпосдай Алпан гьукуматдин тарихдиз талукъ тир са бязи вакъиайрин гелер аквазва. Гъа са вахтунда эпос художественный эсерни я. Гъавиляй ана халкъдин махариз хас тир лишанарни гзаф ава. Тарихдин вакъиаярни махарин къетIенвилер сад садак какахьун анжах са лезгийрин игитвилин эпосдиз ваъ, муькуь халкъарин эпосризни хас я. И жергедай къадим урусрин "Игоран къушундикай гаф", къалмуькърин "Жангар", карелрин ва финнрин "Калевипоэг", къиргъизрин "Манас" ва маса эсеррин тIдарар къаз жеда.

Шарвили лезги итимдинни лезги дишегълидин хва я. Амма игит Шарвили дуьньядиз вири аялар хьиз тIебии къайдада атаначир. Ам илагъи Кас-Бубади ирид йисуз хцин дидарда кайи Дагъларазни Цуьквераз са пад яру ич гайила, хъайи хва я. Душманрин кIурарик акатнавай халкъдиз гъейри адетдин, гьуцарин гъил къилеллай игит лазим тир. Гъакшкъатда и кар мумкин тушир, амма халкъдин яратмишунра лап ажаиб вакъиаярни пайда хьун мумкин тир. Шарвили - халкъдин чIехи мурад тир. Адан чIехивал ва къи-метлувал акъван къадарсуз тирхьи, игитдин къамат гъамга хьтин чигедин дуру стIал хьиз чи девирдив къван атана агакъна.

"Шарвили "эпос - халкъдин асул эсер я. Ам халкъди вичи вичиз туькIуьрнавай, къиникъ течир, даими гуьмбет я. Четин юкъуз - арха, шадвилин межлисда - рикIалай дуст, дяведа - хцIи яракъ, зегъметда - галатун течидай гъилер. Ам жегъилрин гьунар, рушарин дамах, бубайрин давам, дидейрин даях я

Ризван РИЗВАНОВ

МАНИЯР

Перизада, гар атана,
Гар атана экв хъайила.
Ашкъидикай манияр лагъ
Вун чуъллера тек хъайила.

Са пад яру ич гана заз
Зи уьмуьрдин бахт я лугъуз.
Алатзавач зи яр залай
КІвал-югъ жедай вахт я лугъуз.

Хуьруь-кІвали шадвилерна
Чубандиз хва хъайи чІавуз,
Къуй цициди хъуй лагъана,
Гъуцари ам гайи чІавуз.

Тарарилай тараралди
Билбилдин ван элкъвеналда.
Михьи ашкъи рикIе аваз
Яр дуьньяда къекъвеналда.

Шалбуз дагъди къил винизна
Муьшкуьр лацу хъурай лугъуз.
Шалбуз дагъди къил агъузна
Муьшкуьр къацу хъурай лугъуз.

Дегъзамандин ктабарни
Ахъайзава ашукъди кье.
Чи тарихдин члехи суфра
Эк1язава ашукъди кье.

Камна элдин чирвилери
Йисарилай йисаралди.
Камна элдин чирвилери
Къисайрилай къисайралди.

Вацра вичин нек хьтин
Чин элкъуърна чилерихъ.
Царцлар гана векьерал
Алай гимиш чигери.

Рап1рап1ар гуз акъвазна
Цава бахтлу гьетерни.
Секин хъана чуьллера
Туртурарни, къветерни.

Кас-Бубадин манийри
Лув гана мад хуьрериз,
Шегьеррилай элкъвена
Гъахъна элдин рик1ериз.

Цахурвийри баркалла
Лагъана Кас-Бубадиз.
Муьшкуьрвийри маншалла
Лагъана Кас-Бубадиз.

Къвевардилаь алахъна
Адан ширин авазар.
Сувардилаь алахъна
Ирид симин агъузар.

Дагъдин суракъ хабар яхъ
Вацла авай селдивай,
Кас-Бубадин манияр -
Вичин хайи элдивай.

Фирай ширин ихтилат
Сивяй-сивиз авахъиз.
Фирай ширин ихтилат
Хуьряй-хуьруьз авахъиз.

Гъар магъалда гъар жуьре
Риваятар къекъвезва.
Гъар шегъерда, гъар хуьре
Агъвалатар къекъвезва.

Гъич алатдач риклелай
Халкъдиз куьмек гайиди.
Гъич алатдач риклелай
Элдал къимет гъайиди.

Чи эллерихъ авайди
Сад намус я, садни гъахъ.
Ада вичин залан тур
Хкаждайди туш нагъахъ.

Къуру хъайи хуьлериз
Яд хкведа гатфариз.
Ша, ацукъна фикир гун
Кас-Бубадин гафариз.

Шарвили квез чидани
Чуьнгуьрдикай тур авур?
Шарвили квез чидани
Са дагъдикай фур авур?

Квез акурай ашкъидин
Ялав рикле гъатайди.
Квез акурай халкъари
Къалай рекъе гъатайди.

Квез чир хъурай лезгийрин
Хурал хъайи хирерни.
Квез чир хъурай лезгийрин
Шегъерарни, хуьрерни.

ЭГЕЧҮН

Дуьнья члехи дуьнья я
Гъар садахъ са дуст ава.
Дагълар рехи дагълар я.
Чубандихъ пуд дуст ава.

Сад акъвазда гишила,
Мекьилани амукьда.
Ам гъамиша варара
Ви рекьер хуьз ацукьда.

Адаз бес я ви буйругъ,
Сивяй са гаф ахъаюн.
Мал-девлетни на адал
Ихтибарда архайин.

Ви чантадихъ вил галаз,
Ви къуллугъдал акъваздай
КицI я а дуст вафалу,
Душмандин хам алаждай.

Вун гараллаз тухуда
Ада галат тавуна, З
верда ада йифизни
Рекьер алат тавуна.

Пар эцига клани къван,
Жувни акъах винелай.
Фида ам уф тавуна
Вуна гъалай чилелай.

Нагагъ йифиз гъатайтла
Вун душмандин пацара,
В и дустуни акъудда
Вун дагъларай, вацларай.

Ярдин патав фидайла,
Гъуьжетдайла майдандал,
Акъахда вун ваз муьтлуьгъ,
Халис дуст тир балкландал.

Парцин балклан хъурцади,
Женгин балклан юргъа я.
Сад инсандин куьмекчи,
Муькуьд адан арха я.

Пуд лагъай дуст вахъ галаз
Жеда къизгъин женгера,
Гаф талгъана артухан
Гъатда яргъал рекъера.

Никни цада вахъ галаз,
Векъни яда гуьнеда.
Далуни я, вилерни
Икъван члехи дуьньяда.

Вун гьуьрчера, женгера,
Вун - яргъара жедайди.
Ам - ви кIвалин сагъиб я,
Хзанни кIвал хуьдайди.

Ви гьамарни, дердерни
Ада рикIе тадайд туш.
Вун жув сидкъи хъайила,
Ада чарад къадайд туш.

Эхъ, дишегъли - свае ва паб
Вафалу дуст уьмуьрдин.
Дишегълидин гъар са гаф
Хуш аваз я чуьнгуьрдин.

Дерт акурдаз чир жеда
Гъамлувални, заланвал.
Гъар са касдихъ сир жеда
Авай вичин масанвал.

Дагълариз сел атайла,
Хуълер фида таладихъ.
Диде даим гелкъведа
Вичин хайи баладихъ.

Дагъни падда гълерив,
Вацїни ада къвазарда,
Ялавдизни гъахъда ам,
Бала тадач азарда.

Югъ жедалди къепїн клан
Муг ийида дидеди.
Бала квачир уьмуьрни
Руг ийида дидеди.

Ам чи кївалин кїараб я,
Ам чи кївалин дирек я.
Диде я ман, диде я,
Тарифун куьз герек я!

Бубадикай рахамир,
Ам галачиз кар жедач.
Буба кълел аламаз
Хзандин рик! дар жедач.

Чуьлда даим къаярик,
Марфарикни акатда.
Хзан патал бубаяр
Женгеризни аватда.

Ватан патал цӀаяра
Тахъайди, лагъ, вуж ятӀа?
Бубайрикай ягъанат
Рахъайди, лагъ, вуж ятӀа?

Кас-Бубани - адан хва,
Шарвилини гъаданд я.
Халкъдин рекъел чан гана,
Ажал хиве къадайд я.

Гзаф хъайла теклифар,
Бубадин гаф сад жеда.
Душманар вад хъайитӀан,
Дустар къанни вад жеда!

Диде тушни Шарвили
И дуьньядиз гъайиди?!
Буба тушни Шарвили
Пагъливан хъиз хвейиди?!

Дустар даим къуншидал,
Мугьман яргъа герек я.
Гьар са касдиз уьмуьрда
Вичин арха герек я.

Тама тарни тек тахьуй,
Лагъана Кас-Бубади.
Стхадикай архани
Жагъана Кас-Бубадиз.

Четин юкъуз стха я
Ви гьарайдиз къведайди.
Шад юкъузни стха я
Ви межлисдал жедайди.

Стхадиз вах герек я,
Игит касдиз яракъ хьиз.
Вахаз стха герек я
Гуьзлемишай суракъ хьиз.

Вах стхадин ярашугъ,
Вах стхадин лувар я.
Стха квалин мел ятла,
Вах гъа квалин сувар я.

Манияр лагъ, ашукъар,
Чи эллериз ван хъурай.
Вахаз стха клани къван,
Стхадиз ам клан хъурай.

Кас-Бубади куътягна
Вичин ширин манияр...
Суфрад винел эцигна
Аш клукнавай синияр.

Эллер кисай вахтунда
Йифни секинз акъвазда,
Дегъзаманрин къисаяр
Лугъудайла аваздай.

Лингер кутан чнани
Вилераллай ахварик.
Яб акалин иердиз
Кас-Бубадин махарихъ.

1

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

СА ПАД ЯРУ ИЧ

Ирид йис тир Цуьквера
Гьасрет члугваз баладихъ.
Ирид йис тир Дагьларан
Хиял къугьваз баладив.

Ирид ийс тир пашмандиз
Гуз файдасуз къурбанар.
Ирид йис тир гьуцари
Къабул тийиз агьсанар.

Рагаризни минетнай
Чпиз велед гуй лугьуз.
Чилеризни минетнай
Бахтунин гьед куй лугьуз.

Манийрин ван Цуькверан
Чуьллерилай алахьна.
Минетрин ван Цуькверан
Гьуьлерилай алахьна.

Кьил агьузна Шагь дагьди
Сусан мани ван хьана.
Бала галаз а мани
Элкьуьр хьийиз клан хьана.

Дагълар суьруьд гуьгьуьна
Дертлудаказ кьекъвена.
Югь акъудна зегьметда,
Нянихъ кIвализ элкъвена.

Хажалатдин гар галаз
Циф атана рагариз.
Хажалатдин пар галаз
Йиф атана рагариз.

Гъа и чIавуз Кас-Буба
Мугьман хъана хабарсуз.
Кас-Бубади ахъайна
Риваятар къадарсуз.

Хъуьрез-хъуьрез мугьманди
Гъебе патав агудна.
Ада анай пад яру
ЧIехи са ич акъудна:

- Куь гьуьрметар рикIелай
Алуддач за зеррени.
Зун атайди кIвализ куь
Чир тахъурай хуьрени.

Зунни куьн хъиз веледдин
Дидардин цIу кайид я.
И дагълариз яру ич
За куьн патал гъайид я.

АтлутI а ич юкъвалай,
Неъ къведани иердиз.
Элкъведа ам батинда
Велед жедай бегьердиз.

Эгер эркек велед квез
ХъайитIа, таре гуда за.
Ам лап жуван аял хъиз
Даим гылел хуьда за.

Руш хъайитIа, манияр,
Къуьлер адаз чирда за,
Дуьньядин кIуь-цуруди,
Сирер адаз чирда за.

Гададин тIвар Шарвили,
Рушан тIварни Сувар хъуй,
Зун атана хъфин, квез
Акур ширин ахвар хъуй!..

Гатфарикай гад хъана
Зулни фена акъатна.
ХъуьтIуь вичин къуьдвална,
Живерик чил акатна.

Чайгъунди къув ягъайла
Цуькверай вай акъатна.
Шад тиртIани Дагъларак
Къалабулук акатна.

Члар кайи хьиз къарияр
Алтлуш хьана Цуькверал.
Члар кайи хьиз къарияр
Аруш хьана Цуькверал.

Чайгунди уьфт язава,
Жакь-жакьзава живеди.
Даглар кьецел зурзазва -
Раklar кьеняй клеви тир.

Эхирни са арада
Юваляй гьарай акъатна,
Шагь дагь хьтин Дагларан
Риклик зурзун акатна.

Ахъай хъайи раkларай
Къаридин чин хъуьрена...
Са Даглар тир авайди
Лугьуда и хуьре на.

- Хва хьана ваз, мубарак! -
И гаф гьикьван масан я.
- Хва хьана ваз, мубарак! -
И гаф гьикьван хъсан я.

Квахьна фена мекьивал,
Хабар хьанач Даглараз.
Чайгун авай хъуьтлуькай
Гатфар хьана Даглараз.

Къуьнуьхь галай чулав лит
Живед винел аватна.
Къизгъин рикляй Дагъларан
Мулейлияр акъатна:

- Хва хъана заз, хва хъана!
Къуй эллериз чир хъурай!
Хва хъана заз, хва хъана!
Къуй чуьллериз чир хъурай!

Дустни атуй, душманни,
Ацукърай зи суфрадихъ.
Агъзур гьерен жендекар
Галукърай зи суфрадихъ!

Шурвад атир хкаж хъуй
Циф авачир цаварал!
Ирид юкъуз далдамар
Ярай элди къаварал!

Убайрайни хуърерай
Агъзур мугъман атана.
Келлейрайни шегъеррай
Агъзур инсан атана.

Кас-Бубани акъатна
Шадвилерин вядеда.
Чуьнгуър хурал хкажна
Ада вичин жуьреда:

- Мубарак хъуй хзандиз
Сифте хъайи азиз хва!
Гъар са члавуз хтурай
Хийир галаз к1вализ хва!

Ам Шагъ дагъ къван зурбади
Къати гар хъиз йигин хъуй.
Мармард къван къван заланди
Цун ялав хъиз къизгъин хъуй!

Балк1андаллаз гар хъана
Къекъвез хъурай хуърера.
Тарал алай нар хъана
Элкъвез хъурай гъилера.

К1анивилел къурай къин,
Ярдиз сидкъи хъурай ам,
Хайи чилиз, Ватандиз,
Халкъдиз сидкъи хъурай ам.

Чуъллера ник цаз хъурай,
Дагда хуъррай маларни,
Къурбан хъурай игитдиз
Кас-Бубадин ч1аларни!..

Мани куътягъ хъайила,
Аял гъана межлисдиз.
Аял тушир - аламат -
Са цал гъана межлисдиз.

- Шарвили хъуй адан тIвар! -
Лагъана Кас-Бубади,
Чирна фикир виридаз,
Атана Кас-Бубади.

Ирид рушан гьилерал
Алай зурба куьрпедай
Ван акъатна, чилерал
Кас тахъай хъиз сифтедай.

Аялдин ван хъайила,
Мягътел хъана атайбур.
ГьикI лугъурай жемьтди
Вичин мецел алайбур?!

Хийир-дуьа авуна
Шарвилидиз эллери.
Хийир-дуьа авуна
Шарвилидиз чилери.

Чубандин хва къепIина -
Чубандин хва ахварал.
Чубандин хва къепIина -
Мани ава япара:

- ЦIаяривай, церивай
Вун гьуцари хуьрай, хва!
Вуна гьич агь чIугвамир,
Агъар яргъаз хьурай, хва!

Жанавурди кьуртIа яц,
Гамиш ала чкадал.
АвачтIа чахъ кьизилар,
Гимиш ала чкадал!

ТахьайтIани кьуьлуьн фу,
Мухахъ хьурай берекат,
ГалатайтIа кIвачер чи,
Гъилик жеда гьерекат!

Тек са вил я кIаниди
И дуьньяда буьркьуьдаз.
КичIе жедач парцикай
Далу, кьуьнер гьяркьуьдаз!

Са жув патал уьмуьрда
Ваз са затIни кIан жемир,
Акьуллудаз яб це на,
ШейтIандин гаф ван жемир!..

Са каликай ацай нек
Садра хъвадай аялди.
БицIи гъилив чуйкьвена
Кака хадай аялди.

Хъуьредайла Шарвили
Мягьледиз ван чикIидай.
Шехьай чIавуз Шарвили
Дерездиз ван чикIидай.

Кьил юзурдай кьуншийри
Ихьтин аял акурла.
Дарих жедай бязибур
Ам са юкьуз такурла.

Элдин меце кьекъвена
Кьепинамаз Шарвили.
Элдин рикле кьекъвена
Епинамаз Шарвили.

Къацу махпур алукина
Чуьллерини дагълари.
Агъзур жуьре цуькверив
Дамахзавай багълари.

Архайин тир гатфарин
Къужахдавай Шарвили.
Мегъуьн клеви кьепина
Къундахдавай Шарвили.

Къе пакамахъ Цуьквера
Са ман тини ишинна.
Тапракдавай вурвадал
Ам иердиз тлушунна.

Ахпа, кьуна квалаклар,
Хьран патав эцигна.
Яд гьиз фена булахдал,
Шад манидал илигна.

Хуьруьн агъа патавай
Самурдин ван акъатна.
Алатнач гъич зеррени,
Хва ахварай аватна.

Къеб к1улаллай Шарвили
К1валин юкъвал акъвазна,
Ахпа хъран патав гвай
Суфра вичив мукъвазна.

Суфрадаллай к1валаклар
Т1уьна ада явашдиз,
На лугъуди, хъайид туш,
Амукънач садлавашдин.

Ахпа ада т1аклавай
Къапара гъил къекъуьрна,
Къатух хъвана куьтягъна,
Ч1емедал гъил элкъуьрна.

Къаних хъана цихъ аял,
Шехъна, къецел акъатна.
Баладаллай гъал акур
Дидедин рик1 аватна.

- Я гуж тахъай бала зи,
Вуч кар я на авурди?! -
Лугъуз диде акъвазна
Ч1алахъ тежез акурдан.

Килигдалди диде вич
КІвале хъайи крариз
Къеб кІулаллай Шарвили
Акъатна фад варариз.

Хуъляй физвай миxъи цихъ
Гьалтнаваз сив кутуна.
ФитІнна яд, фитІнна,
Са стІални тутуна.

Гужуналди дидеди
Хва хкана кІвализ фад.
Са гьафтеда ахкунач
Шарвилиди къализ мад.

ЦІайлапандин цІверекІар
ЧкІидай хъиз чуъллериз,
Шарвилидкай хабарар
Фена вири хуърериз.

Са йис хъанвай Шарвили
Са итим къван къакъан тир,
Адаз санал ацукъун,
Динжвал авун такІан тир.

Югъ атана тІулара
Къугъваз, катиз жедай ам.
Чархар хкаж тахъайла,
Хъел акатна шедай ам.

Са юкъуз ам архайин
Хуъруьн кылихъ къугъвазвай.
Яргъай элдин нехирни
Хуъруьз хквез аквазвай.

К1ама авай вирел къван
Мензил тушир яргъалди.
Шарвилидал гъжумна
Нехирдик квай бугъади.

И кар акур аялрай
Санлай гъарай акъатна.
Къавараллай дидейрик
Къалабулук акатна.

Хуъревай къван инсанар
Гъарма санхъай к1ват1 хъана.
Абуру: - Гъайиф! - лугъузвай, -
Шарвили барбат! хъана.

Катнач гъвечи пагъливан
Бязибур хъиз хуъруьхъди.
Эверна ада уьтквемдиз
А бугъадин виликди.

Вилер яру авуна
Кьил галтадна бугъади.
Вилик квай са к1унт1унал
Карч алтадна бугъади.

Гъвечи аял гъайвандин
И уюнрал хъуьрезвай,
Пагъливан хъиз майданда
Инихъ-анихъ къекъвезвай.

Эгечи тежез бугъадив
Эллер яргъал къваз хъана.
Шехъна жегъил дидеяр:
- Вуч хъайитлан чаз хъана!

И вахтунда Шарвили
А гъайвандив агатна,
Къуна крчар элкъуьрна,
Адан гардан къве къатна.

Ахпа ада хкажна
Бугъа цел хъиз эляна,
Къвач хкажна кагъулдиз
Адан къвалахъ геляна.

Руг чклайла инсанриз
Чилеллай мал акуна.
Яргъи хъанвай гъайвандал
Атанвай гъал акуна.

- Чан зи бала, чан зи хва! -
Къуна аял Цуьквера.
Вичин чими къужахда
Туна аял Цуьквера.

Иесиди бугъадин
Гъич са къални авунач. -
Аял я ман! - лагъана,
Са гаф-члални хъувунач.

Анжах авай бязибур
Кутаз адак синихар.
Кимини я, члуруни
Лугъуз адан къилихар.

Бязибуру ам бала
Я лугъузвай виридаз.
Адав гъамни хажалат
Гва лугъузвай виридаз...

Шарвилидиз къугъварла
Садра юкъуз гуьнедал,
Акуна са жанавур
Гъужумзавай бередал.

Кицлери ван хкажна,
Гъарайзавай чубанри.
Хци къванер куклварна
Шарвилидин дабанри.

Агакъдалди чубанар
Суйруьдихъ, кам йигинна,
Гъатна зирек Шарвили
Жанавурдин гуьгъуьна.

Жанавур и вахтунда
Пул галайнихъ кат хъана,
Шарвилини ничхирдин
Геле тадиз гъат хъана.

Галтугна ам,галтугна,
Рехъ дар хъана ничхирдиз,
Ахпа вагыии гъайвандин
Экъечла ам эхирдиз.

Хтана фад бередал
Жанавурдин леш гваз ам,
На лугъуди, хтанвай
Жанавур ваъ, пеш гваз ам.

Шарвилидин виклегъвал
Акуна кье чубанриз.
Сурьудикай чулав гьер
Туклуна кье чубанри.

И йикъалай Шарвили
Къенид хъана виридан.
И йикъалай Шарвили
К1анид хъана виридан.

Чубандин хва акьуллу,
Чубандин хва зирек я,
Чубандин хва эллерин
Четин йикъан дирек я!

2

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ТУР ВА БАЛКІАН

- Хъана кѵанда кѵегъалдихъ
Дустни, ярни, стхани,
Хъсан турни, балкѵанни,
Къулухъ кѵеви архани.

Фан къадирни цѵун къадир
Хъана кѵанда инсандиз.
Герек атай вахтунда
Чанни гуда ватандиз!..

Манияр гваз гъа ихътин
Къекъведайла хуърера,
Кас-Бубадиз эверна
Дагъларани Цуьквера.

- Вазни чида, - лагъана, -
Гада чѵехи хъанва чи.
А гададин дердинай
Ч1арар рехи хъанва чи.

Тур авачир жегъилди
Вучрай ихътин береда?
Адаз хъсан, ферли тур
Жагъизвач и уьлкведа.

Вуч авурай балкандиз?
Адаз и чи хуьрера
Гьатзавач са балкандуьз,
Герек кьведай женгера.

Фикирарна кьуьзуьда,
Ам хиялри тухвана.
Ахпа хьвер кваз плузаррик
Ам явашдиз рахана:

- Эгер квевай жезвачтла,
Гад ад из тур жагьуриз,
За халкьариз лугьуда,
Жуван чуьнгуьр юзуриз.

Гьар хуьруь са тур гьурай,
Хьурай чебни заланбур.
Гьар хуьряй са шив гьурай,
Кьулухь кьвазрай дакандур.

Шарвилини чи вилик
Килиграй а турариз.
Шиверални акьахрай
Вичин жуьре пурариз.

Турарикай хкягьрай
Са тур вичиз герек тир.
Шиверикай хкягьрай
Са шив гзаф зирек тир...

Яргъал фенач кIвалахар,
Эллери кар къат1ана,
БалкIанарни турар гваз
ЦIуд агъзур кас атана.

Эл кIватI хъана май дан дал,
Шарвилидиз эверна: -
Ша, и турар синемиш
Ая, гада, эвел на!

Ахпа вун и шиверал
Акьаха кван атана.
Жеч эхир и шиверик
Бегъем са шив тахъана!..

ЭкъечIна ам гадайрин
Юкьва аваз майдандал,
Гагъ вил вегъиз турарал,
Гагъ вил вегъиз балкIандал.

Гиярвийри гъайи тур
Пеш хъиз къуна игитди.
Элягъайла рагарал
Амукъайди са твех тир.

Суварвийри гъайи тур
Юкьвалай гъак! к1ар хъана.
Майдандаллай инсанрин
РикIериз лап тIар хъана.

Муьшкуьрвийри гъайи тур
АкI са къванце акьуна,
Къван сагъ амаз, тур михъиз
Къве къатI хъанваз акуна.

Набранвийри гъайи тур Гад
арайла къилелай,
Ам вилериз ахкунач,
Хтана мад винелай.

Турарикай гъанвай къван
Садни хъанач герекди.
ГъакI аламай пашман яз,
Атанвайбур куьмекдиз.

Эхир сада лагъана: -
Къуй килиграй шивериз,
Ибурулай артухбур
Акур туш чи вилериз.

Гъана шивер инсанри
Нубатдалди майдандиз,
Хвенвай вири, баркалла,
Рамагбанри хъсандиз.

Пагъливанди Шекидин
БалкIандал гъил вегъена.
Къве къат хъана юкъв адан,
Пимил амай текъена.

Шабранвидин балкландин
Вилер пелез акъатна,
На лугъуди, дагъларин
К1аник фагъир акатна.

Ц1ахурвийрин балкланди
Мез акъудна шалам хъиз.
Яргъикларрин балкланни
Эк1я хъана палан хъиз.

Саки вири балкланар
Ракъурнавай хуърерай,
Лап кьифер хъиз акъатна
Шарвилидин гъилерай.

Мягътел хъана амукъна
Акур кардал атайбур,
Игитдиз са балкланни
Тур жагъуриз тахъайбур.

Виклегъ жедан женгера
Тур авачир къагъриман?
Виклегъ жедан женгера
Шив авачир пагъливан?

И вахтунда Кас-Буба
Элдин вилик экъеч1на,
Мад кьегъалдиз куьмекиз,
Рик1 куз вичин эгеч1на:

- Эгер къуват кIандатIа
Квез гададин гъилерин,
Адаз къудрат бахш ийин
Чна хайи чилерин!

Вири лезги хуърерай
Ракъурнавай гапурар
Чи чатухъан Дагъара
Вичин чатук шуруррай.

Ахпа ада гатурай
«Шарвилидиз зурба тур.
А туруна амукърай
Халкъдин къуват, рикIин зур.

Халкъдин къуват галай тур
Къурай гъиле гадади.
Адан къуват жервал я
Вичин халкъ хъиз зурбади!..

Кас-Бубадин теклифдал
Рази тежер вуж ава?
Адан гъар са гафунихъ
Гъахъвал ава, гуж ава.

КIватIна вири гапурар,
Арабайра эцигна,
Фена Дагълар Дагъаран
Чат галайнихъ килигна.

Дагъар дагъ хъиз зурбади,
Чат дере къван члехид тир,
Адан клашни, иес хъиз,
Зурбади тир, векъид тир.

Ирид целци уф гузва
Ирид чувал цливинриз.
Ирид юкъуз алахъна
Гъайи турар ифинриз.

Ирид юкъуз атланач
Чатукай ван клутадин.
Ирид юкъуз кваллахна
Акъваз тийиз устади.

Ирид юкъуз чимивал
Гъатна къайи дагълара.
Ирид юкъуз хъфенач
Шарвилини ахварал.

Алукъайла пакама
Тур акъудна Дагъара,
Вичин мичи чатукай
Нур хкудна Дагъара.

Арабайрал эцигна
Ам майдандал хкана.
Кватл хъана эл къуд патай
Вири анал атана.

Икван гагда садазни
Тушир и тур акурди.
Тур тушир ам къаяб тир
Чатухъандин сабурдин.

Алай адал ирид юкI,
Сивни тунвай къилавда.
Ракъин кланик царцIар гуз
Гъатнавай ам ялавда.

Ирид батман заланвал
Авай зурба турунихъ.
Ирид келче регъятдиз
Жедай адал чуруриз.

Шарвилиди къачуна
А зурба тур гъилиз фад.
Гъиссай чIавуз заланвал
Хъана адан гуьгъуьл шад.

Ахпа ада элягъна
А тур дагъдин синерал.
Дагъ пад хъана гъасятда
Руг ацукъна чилерал.

- Им хци туш! - лагъана
Шарвилиди пашман яз, -
Къуьруь ида вучда къван
Сарар хци душмандиз?!

Гъери квачиз тлуърла аш,
Вучайтлани жедач дад!
Кас-Бубади гъиликна
Вичин сидкьи чуьнгуър мад:

- Тур хциди кландатла,
Адаз яд гун лазим я!
Гъаклан яд ваъ, жув хайи
Чилин дад гун лазим я!

Аял гвай къван дидейри
Къуй хурудай нек гурай.
Гъа некледал яд гайи
Къуй гапурди экв гурай!

Чи куърпеяр душмандин
Гъат тавурай гъилера. Д
идед намус аваз хъуй
Шарвилидин вилера!..

Ирид юкъуз квалалхна
Дагъара гъа вахтунлай.
Михьи яд хъиз алахъна
Гъайи къван нек турунлай.

Шарвили мад килигна
Вичиз лайих яракъдиз.
Фена дагълар галайнихъ
Ам мрамардин суракъдиз.

Ирид сефер янатан
А мармардиз тур ада,
Хъанач къуьруь а яракь,
Квахънач лайих зур адан.

Элди гайи тур гъиле
Аваз кваллиз хтана.
- Герекзама са уьтквем
Шив гила заз, - лагъана.

И вахтунда Кас-Буба
Агатна хъиз миресдив:
- Гва, - лагъана, - са терлинкI
И дагъларин иесдив.

Амма а кас ксанва
Вичин мичи дагъарда.
Къекъвена ам жагъура
А дагъдик квай магъардай.

Ада лагъай буйругъар
Вуна къилиз акъуда,
Ахпа виклегъ са шив вав
Ада вичи вугуда...

Эцигна тур къуьнерал
Гъатна рекъе Шарвили.
Гагъ хиялри тлушунна,
Гагъни гъекъе Шарвили.

Шагъвар хъана, гар хъана
Фена гада векъерай,
Паласадай руг авай,
Дагъдин какур рекъерай.

Фена гада дерейрай
Авахъзавай сел хъана,
Адан кІвачер акъурнал
ЧІуриз тежер гел хъана.

Гагъ акъатна рагариз,
Гагъ аватна тамариз,
Гагъ акъахна гуънейрай,
Гагъ авахъна кІамариз.

Эхир гзаф алахъна,
Жагъурна а дагъарни.
Адан вилиз акуна
А суьгъуьрлу магъарни.

Шарвилиди тади кваз
Гъиле къуна залан тур,
ЭвичІна ам магъардиз
Аваз рикІе къуват, зур.

Са арадлай вилера
Панурдин цай авайди,
Вилик адан акъатна
Сиве ялав авайди:

- Вун тушни а Шарвили
Мармардин къван падайдиди?
Вун тушни а Шарвили
Дагъ дуьзендив садайдиди?

Заз акуна кланзавай
Вун гыхьтин кас ятла къе.
За вун жуван ялавра
Куьрпе клел хьиз твада къе!

Цай чклана къуд патаз,
Кьуна къуд пад ялавди.
Кьулу-къулухъ агатна
Шарвили са цлавди.

Адаз гила акуна
Вилера цай авайди.
Адаз гила акуна
Сиве ялав авайди.

Вичив гвай тур хкажна
Адан кьилел элягна,
Алава яз кьведра мад
Зарбунапди геляна.

Гугрумдай ван цаварин
Гьатна мичи магьарда.
Шуршурдай ван вацларин
Гьатна гуйтуь дагьарда.

Кьуд пад секин хьайила
Гададиз чуьл акуна.
Элцифнавай рагь экуь
Гададиз гьуьл акуна.

Чуьлдин юкьвал кесибдин
Акьвазнавай дехме са.
Гьуьлуьн хурал кесибдин
Зурзазавай луйткве са.

"Им ятла а кьуьзуьдан
Заз кланзавай маканар,
Им ятла а тай авай
Гьуьлуьн кьерех - майданар?!"

Вес вуж кас тир цай-ялав
Гваз атайди вилик зи?
Бес вуж кас тир цай-ялав
Яз атайди вилик зи?

Гъа кьуьзуда ракъурнай
Белки а цай вилик зи,
Белки къе и кьуьзуда
Синемишна къилих зи?"

И фикирар риклеваз
Фена чуьлдихъ Шарвили.
И хиялар риклеваз
Фена гьуьлуьхъ Шарвили.

И вахтунда акъатна
Адан вилик кьуьзуй кас.
Чуру лацу жив хьтин,
Амачир гьич сиве сас:

- Чан хва, и чуьл девлерин
Маканар тир эвелдай.
Чан хва, и гьуьл девлерин
Майданар тир эвелдай.

Ви гъилин гуж акуна
Абур вири юх хъана.
Акуна заз и дуьнья
Уьмуьрдивай тух хъана.

За гила гъа жувазни
Эхиратар храда.
Акваз-акваз зун инал
Са тар хъана къурада.

Гуьзлемишна ирид югъ
Къурай тараз къуллугъа.
И фуни неъ, ядни хъухъ,
Хъухъ а таран даругъа.

Ахпа инал акъатда
Таран кӀаняй лацутай.
Чан хва, а тай суьгъуьрдин
Зи патай ваз хъурай пай...

Гаф сивемаз къуьзуьди
Акваз-акваз тар хъана.
Къурана ам легъзеда,
Вуч тажублу кар хъана!

Алатайла ирид югъ
Са яхун тай галтад жез,
Пайда хъана хабарсуз
Шарвилидал алтад жез.

Садлагъана гадади
ТерлинкІдал гъил вегъена.
Ада, япар чуйкьвена,
Гададал вил вегъена.

Ахпа ада гъарайна,
Гъиргъирарна вижеваз: -
Гада, зун я женгера
Къведай балкІан виже ваз!

Шарвилидихъ са гафни
Амукънач мадлугъудай.
"Гъа им я жед, - фикирна, -
БалкІан къе за тухудай!"

БалкІандилай багъа я
Турун къимет виклегъдаз.
Турунилай багъа я
Шиврен къимет виклегъдаз.

Шарвили, чан Шарвили,
Вун чи халкъдин дирек я,
Ваз женгера хци тур -
Садни балкан герек я.

Шарвили, чан Шарвили,
Чи къуллугъда акъваза,
Ал ад къати женгериз,
Душман чавай яргъаза.

Шарвили, чан Шарвили,
Вун чилерал алаз хъуй.
Яшайишда, уьмуьрда
Вун даим чахъ галаз хъуй!

З

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

БЕЙХАБАР

ГЪУЖУМ

Шарвилидин рикI ала
Элдин ширин манийрал.
Шарвилидин рикI ала
Фикир дерин манийрал.

Ацукьнава къагьриман
Мад межлисда жегьилрин.
Ацукьнава Шарвили
Мад межлисда къегьалрин.

Акъвазнава са пата
Жейранар хьиз рушарни.
Хъукъурнавай якIарни
Гъанва иниз, ашарни.

Абуру къе лугъузва
Гъар жегьилдиз са мани,
Абуру къе лугъузва
Гъар къегьалдиз са мани.

И вахтунда майдандал
Ирид игит атана.
Къизмиш хъанвай манияр
Садлагъана атлана.

Шарвилиди фагъумна
Руквад кьунвай балкIанар.
Шарвилиди фагъумна
Гъекъед кьунвай мугъманар:

- Чун Къевардай ви патав
Атанвайдя, Шарвили.
Ваз ахъайиз дердер чи,
Ракъанвайдя, Шарвили.

Ахмиш хъанва кьуд патай
Чи чилерал инсанар.
Инсанар туш - инсандин
Кус авачир душманар.

ЧукIурзава залумри
Чи хуърер, чи шегъерар.
БарбатIзава никIерин
Берекатлу бегъерар.

А душманриз чидайди
ЦIелхем-цIай я, ялав я.
Акъатай кьван гумарин
Гъиляй цавни чулав я.

Ватан дарда гъатнава,
Нагъв ала чи вилерал.
Эцигдачни на мелгъем
КцIур гузвай хирерал...

Гаф куътягна итимди,
Шарвили вич рахана.
Кьил хкажна халкъариз
Игитди икI лагъана:

- Арадал кар алачиз
Мехъер кIвале яс жедач.
Ватан дарда гъатайла
Куьмек тийир кас жедач.

Хабар фирай хуърериз,
Са кIусни геж тавурай.
Гъар магъалдай, шегъердай
Агъзур игит атурай.

Агъзур-агъзур кIватI хъана
Гъар патахъай атана.
Игит касдин мурадар,
Къастар вири къатIана.

Игитрин сан авачир
Ватан патал атанвай,
Леке тавур садрани
Виждан патал атанвай.

Гъиргъирдин ван балкIанрин
Паласадиз чкIанвай.
На лагъ: агъзур асландин
КIвач желеда акIанвай.

Къалханри нур чуклуриз
Рапрапзавай ракъиник.
Храз тунвай ракъукай
Перемар квай ракъиник.

Шемерукар къуьнера,
Хьелер авай чантада.
Игътият хуьн паталди
Виш хьел авай халтада.

Къилер элкъвей тунпузар
Алай гъяркъуь къуьнерал,
Къван гадардай цапанар
Авай гужлу гълера.

Мердвал хас я эвелдай
Чи халкъариз виридаз.
Къейибуруз икрамда,
Гъуьрметарда диридаз.

Вири патан чилерай
КватI хъайила жегълар
Лап къадарсуз шад хъана
Шарвилидин гуьгъуьлар.

Гъатна рекъе къегълар
Къевар авай патахъди.
Гъахъун патал женгера
Къакъан яргъи цлахъди.

И чкадин тарифар
Ван тахъайди хъайид туш.
И чкадин гуъзелар
К1ан тахъайди хъайид туш.

Алаз гуълуьн яхадал
Ам гъар садан дамах я.
Адан гъар к1вал, гъар айван
Са уст1ардин к1валах я.

Бес гьик1 хъана Къвевардин
Къакъан лацу паруяр?
Куъз къекъвезва куъчейра
Тарашчияр, угърияр?

Тармарнава ягъийри
Гегъенш багълар анаррин.
Тахсир вуч тир нубатсуз
Ярхарнавай чинаррин?

Виран хъанва бес вучиз
Ч1ехи шегъер гуърметлу?
Кесиб хъанва бес вучиз
Ч1ехи шегъер девлетлу?

Къуъзуъбурун абурдал
Вуж я ина хъуърейди?
Алчах, пехъи душмандин
Гуж я ина хъуърейди!

ИкI Шарвили кьекъвена
Вилаятра ватандин.
Гуьгуьнаваз кьегьалар,
Шарагар хьиз асландин.

Хуьрерани хьана ам,
Убайрани кьекъвена.
Кьекъвердавай вижданда
Кьисасдин цIай куькIвена.

Гьалтна адал бубаяр
Хирер алаз кьилерал.
Гьалтна адал дидеяр
Накьвар алаз вилерал.

Гьалтна адал рушарни
Намус кIвачик акатай.
Гьалтна адал сусарни
КIанид гьиляй акъатай.

Кьуранвай чил, шалам хьиз,
Кьекъведай кьван балкIанар.
Кьирмиш жезвай тIветIер хьиз
Ина ажуз инсанар.

Вили, михьи цаварни
Кьунвай тамам чулавди.
Лезет гузвай душмандиз
Хкаж хьанвай ялавди.

"Пимилни туш, гьелбетда,
Душмандин сан гзаф я.
Ятлани чир тавуна
Гьужум авун хилаф я.

Гьужумайтла агъзурдан
Ивидикай сел жеда.
Агъзурданни дидедин,
Бубад рикел гел жеда.

Агъзур сусан вилел нагъв,
Кьилел чулав шал жеда.
Хайи чилиз, накьвадиз
Мадни къати тлал жеда.

Шарвилиди дуьзмишна
Вичин кьушун жергеда.
Женг куьтягьун клан хьана
Пагьливандин жуьреда.

Санихъ чилин сагьибар.
Тарашчияр муькуьнихъ.
Тамарзу я нисанар
Кьиникьихъ ваъ, экуьнихъ.

Рази хьана Кьвевардин
Иви хъвазвай зилияр: -
Ахмакьар я, ахмакьар,
Гьелбетда, и лезгияр!

Са пагъливан авай хъи
Къвевар къунвай душманрихъ.
Атанай ам яргъарай
Гила чунни пашманриз.

Хъайиди туш са касни
Адан вилик экъечлай,
Вири ярхар авурд я
Ада вичив эгечлай.

И патахъай Шарвили
Фена рикле цай аваз.
Рикле цай ваъ, накъвадин
Гьалалвили пай аваз.

Руг акъатна майдандай.
Игитди тур хкажна.
Вил ахъайна клевдалди
Душмандин хам алажна.

Ахпа къуна гадарна
Ам къушунрин винелай.
Агъ акъатна душманрин
Члехидай вич-вичелай.

Икърар ківачик кутуна
Душманди мад сеферда.
Чи къушунрал гъжумна
Ада вичин тегъерда.

Сарар вичин жакъвана, -
Агъ, ягъсузар! - лагъана.
Хкаж хъана балкѳандал
Шарвили геж тахъана.

Гаргарвияр аватна
Дашманд хуруз цѳаяр хъиз,
Утивияр авахъна
Душманд хуруз къаяр хъиз.

Яргъикѳарар къарагъна
Ничхир акур лекъер хъиз.
Куъревияр алтѳушна
Душманд къилел цеквер хъиз.

Цѳахурвияр алахъна
Гъахъун патал шегъердиз.
Къирицѳвияр ккѳизва
Чпиз хас тир тегъерда.

Хъелер къвана душмандал
Цавай куълуъ харар хъиз.
Къирмиш хъана душманар
Цѳай акатай тарар хъиз.

Шарвилиди гъжумна
Душманрин лап чѳехидал.
Шарвилиди гъжумна
Вагъшийрикай вагъшидал.

Садра румар гайила
Агъзурдан чан акъатна.
Садра зарба ягъайла
Агъзурдан рикI аватна.

Мез акъудна шалам хъиз
Минетарна душманди:
- За авунвай кIвалахдал
Хъанва къе зун пашманди.

Акъвазара ягъунар,
Рекъимир чун тIветIер хъиз.
Рази я чун гъамиша
Хъун ракIарал нуькер хъиз!

- Квахъ чи гъалал чилелай! -
Лагъана Шарвилиди.
Гаф шехъзавай душмандин
АтIана Шарвилиди.

ЧIехи къушун элкъвена
Гъалиб хъана душмандал.
ЧIехи къушун хтана
Хъуьрез-хъуьрез пашмандал.

Шарвилиди ахъайна
Шегъеррай кIватI хъайибур.
Шарвилиди ахъайна
Вичиз куьмек гайибур.

Акахьна ам инсанрин
Зурба сел дик зегьметдин.
Кьадар вуч хьуй, Шарвили,
Ваз ийизвай гьурметдин?!

4

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ШАРВИЛИДИН

АХВАР

Шарвилидин нефесди
Зурзурзавай кIвалин къав.
Адаз ахвар аквазва:
Къацу чилни вили цав.

А кьил таквар гегьенш чуьл,
Я дни алач мукьварал.
Мурз къугъвазвай ракъинин
Канвай яру накьварал.

Чуьл гегьенш тир, баябан
Бени инсан авачиз.
Чуьл гегьенш тир, баябан
Ничхир, гъайван авачиз.

Кас авачир и чуьл да
Акъвазнавай Шарвили.
Белки, хайи халкъари
Яргъазнавай Шарвили?

Ялгъузвилин гъамар мад
РикIе гъатна жегьилдин.
Бахт санихъ, рикI масанихъ
Рекъе гъатна жегьилдин.

Ирид йикъан мензил кье
Шарвилиди атлана.
Акъатай хъиз агъадхъай
Рагъ хъфена аклана.

Адан япув манид ван
Яваш-яваш агатна.
Къудгъун хъана
Шарвили Къалабулух акатна.

Шарвильдиз садрани
Акурди туш аламат.
Ам ничхиррин гъилляйни
Акъатайд я саламат.

Лугъуз жедай кас авач
Вичин вилиз такурди.
Аламат тир, аламат
Шарвильдиз акурди.

Адан вилик къвазнавай
Гъуьруь хътин гуьзел руш.
Адан вилик къвазнавай
Пери хътин гуьзел руш.

Адан кьилел таж алай
Цуькверикай гатфарин
Акур касди лугъудай: -
Гуьзелвилиз аферин!

Генг перемдик ипекдин
Йифен хъуьтуьл гар галай.
Эрчи къуьнуьхъ яд авай
Къизилдикай квар галай.

Шив алай са къерехдал,
Кек ягъиз, чил зурзуриз.
Шив алай са къерехдал
Хуррамвиляй гъиргъириз.

Руша яргъи авуна
Шарвилидихъ вичин гъил. -
Хура твамир, - лагъана, -
Къегъал, на гъич жуван къил.

Ша, хъухъ вуна кварцевай
За вун патал гъайи яд.
Ви гъарарат яваш хъуй,
Хъухъ тухдалди къайи яд.

Ахпа тадиз хкаж хъухъ
Лацу шиврен далудал.
Гъил эцига атана
Зи пелел, зи хурудал.

Хъайитла ваз бегенмиш
Зи иервал, манияр,
Хъурай вун зи адахли,
Хъурай вун зи клани яр.

Ирид стха ава захъ,
Зун абурун вах я тек.
Тади ая, фикирмир,
Йиф катзава, жезва экв...

Баябандин са патай
Ракъинин нур авахъна.
Юзадалди Шарвили
Руш нурарик акахъна.

Галтугнатан гуьгъуьнай
Руш виликай къакъатна...
Ирид йикъан ахварай
Шарвили икI аватна.

Килигна ам цлариз
Вичин кесиб дехмедин. -
За а гуьзел жагъурда! -
Шарвилиди къуна къин.

Эгер йикъе гъахъайтIа,
Киф атIана экъечIа.
Рекъяй, югъ бес тахъайтIа,
Йиф атIана экъечIа.

Буьгътендикай хкудиз
Алакьдайди игит я.
Буьсьтен туна мураддив
Агакьдайди игит я.

Акур руша ахварай
Цурурзавай Шарвили.
Яр сана, вич масана -
Кьурурзавай Шарвили.

Экуьн кыляй къарагына
Чиг аламаз векьерал,
Экъечна ам хуьруьвай
Яргъаз физвай рекьерал.

Гьатна рекье Шарвили,
Физва сифте сефердиз.
Кьибледихъ ваъ, терсина
Физва кьегьал Кефердихъ.

Фена жегьил дерейрай
Мензил атлуз, рехъ атлуз.
Фена жегьил дуьзенрай
Буьркуь атлуз, мекъ атлуз

Рикле ашкьи гьатай кас
Галатдани рекьера?
Рикле ашкьи гьатай кас
Алатдани рекьелай?

Шарвилидин риклени
Чехи ашкьи гьатнава.
Ватан патал, яр патал
Чан эцигун кьетнава.

Хабар хъанач садазни
Шарвилидин рекъикай.
Хабар хъанач садазни
Шарвилидин рикликай.

Хуьре, кIвале гьатна ван
Квахьна лугъуз Шарвили.
Фена ирид чилериз
Гьахьна лугъуз Шарвили.

Хуьруьнвийри кьуна яс
Амач лугъуз Шарвили.
Агъузарна дустари
Хъанач лугъуз Шарвили.

Ирид йикъан мензилдиз
Фена жегьил, галатнач.
Ирид йикъан мензилда
Ам рекъелай алатнач.

Чара хъанвай чкадал
Ирид рекъин хилел са.
Хкаж хъанвай аршуниз
Ирид гьава кIвалер са.

Агалнавай варарни
Дакарра экв авачир.
Имаратдин патарив
Бени инсан гьич гвачир.

Шарвилиди фикирна,
Мертебайриз килигна:
Гъикъван къвазда къах хъана?
Ада камар виликна.

И вахтунда даklar са
Ахъа хъана легъзеда.
Анай атай нурари
Рагъ къалурна вядеда.

Гъа и члавуз даklarдай
Милаим ван акъатна: -
Заз чизва, вун Шарвили З
и квалерив агатна.

Эгер ятla багъа ваз
Ви кланивал чандилай,
Зи стхайрин къисасар
Вахчу аждагъандилай.

Абур инлай ирид къан
Са мензилда авазва.
Душман гужлу ятlани,
Къегъалри кар аквазва.

Ирид сефер югъ хъана,
Ирид сефер хъана йиф.
Ирид сефер марф къвана,
Ирид сефер гъатна циф.

Са пакамахъ жегьилдиз
Цав агаж жез акуна.
Вилик квай са дерадай
Руг хкаж жез акуна.

Шарвилидиз инал са
Инсан къекъвез акуна.
Адаз ирид гьил авай
Аждагъан къвез акуна.

Шарвиледи вичин тур
Тадиз гьилик авуна.
Къве лув къуна душмандин
Къекъурна тур руфуна.

Цававай руг ацукъна,
Ахъа хъана гъавани.
Аждагъан ярх хъайила
Секин хъана дявени.

Ирид стха са пата
Ивид къене сузадик.
Майданд юкъвал - Шарвили,
Ирид стха - къузадик.

Ирид гьил квай аждагъан
Ивид къене зурзазвай.
Стхайрини гъар сада
Муькуьдавай жузазвай:

- Им вуж кас я, вуж я ам
Чи куьмекдиз атанвай,
Аждагъандин ирид гъил
Садра яна атанвай?

Гъвечи стха атана
Шарвилидив агатна:
- Вун вуж ятла лагъ кван чаз,
Иниз гъинай акъатна?

Шарвилиди гъилерал
Кьуна гада аял хъиз.
Ирид касдив эгечыла
Ирид йикъан хиял хъиз:

- Зун лезгийрин хзанда
Хайи халис лезги я.
Шарвили я зи тварни,
РикI са тимил векъи я..

Члехи стха къарагъна
Дагъдин пад хъиз чилелай,
Къацланвай кап алтадна
Шарвилидин къуьнелай:

- Ви намусни къучагъвал
Акуна чи вилериз.
Къуй вун стха хъурай чаз,
Хъфин чун чи квалериз.

Гъана чна ацукъна
Ихтилатар ийида.
Ихтиярни гвазва вав
КІан хъайила хъфидай.

..

Рази хъана стхаяр,
Рази хъана Шарвили.
Рекъе гъатна кІвалерихъ
Нарвал тагуз тІарвили.

ГъвечІи стха экъечІна
Сифте кІвалин гурарай.
Гегъенш айван хъуърена,
Гъатна ракъин нура.

Ваха тадиз ахъайна
Сандух михъи къизилдин.
Суфрад винел дуъзмишна
Дава-дарман несилдин.

Хирер михъиз чуъхвейла,
Стхайрин тІал атІана.
Шарвилидин рикІе руш
Къизилгуъл хъиз акІана.

ЧІехи стхад теклифна: -
Вах хъурай Шарвилидиз,
Къил амай къван уьмуърда
Рагъ хъурай Шарвилидиз!

Шарвилиди вичин кьил
Хура туна регьуь яз.
Хъверна вири стхайри
И теклифдал рази яз.

Шарвилидин хиялда
Къакъан дагълар къекъвена.
Хайи квал, хуър, къуншияр,
Рагар, вацлар къекъвена.

Шарвилиди риклин къаст
Вичин ярдиз лагъана.
Ахпа фена икрамна
Стхайриз дуьз лагъана.

Рази хъана стхаяр
Шарвилидин гафунал.
Жегьил свасни рази я
Санал къведни хъфинал.

Гъазурвилер акуна
Рекъе гъатна Шарвили.
Вичин клани свас галаз
К1венк1ве гъатна Шарвили.

Рекъе гъатна Шарвили
Клани ватан галайнихъ.
Рекъе гъатна Шарвили
Диде-буба авайнихъ.

5

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ЛАЦУ ХУДАТ

ЯРУ ЯРГУН

Тамам варз тир вагъшийри
Барбатлиз чи шегьерар.
Никлеризни тлуш гана
Барбатлиз бул бегьерар.

Хизри Мелик ацукъна
Чехи Худат клеледа,
Йикъ-шуван тваз, гъарай тваз
Гъар юкъуз са магъледа.

Дагълар чулав зинданда
Таран пеш хъиз къуразва.
Цуьквер хцин дердинай
Йифиз шем хъиз църазва.

Кас-Бубани чуьнгуьр гваз
Чиг аламаз векьерал
Шарвилидин суракъда
Экъечнавай рекьерал.

Хажалатдин крар я -
Кас-Буба лап галатна.
Эхир фена са дагъдин
Къацу хурал акъатна.

Са тїмил кван яна ял
Ам, манийрал илигна,
Яргьал рекьяй хквезвай
Лацу шиврез килигна.

Шиврен винел алайди
Шарвили вич хьтинд я.
Къужахдавай бес адан
А малайик вучтинд я?

- Чан хва, чан хва, вун яни
Саламатдиз хквезвай,
Несиб хьана клани яр
Хайи чилихъ элквезвай?

Фад агакья хуьрерив,
Ана ви рехъ хуьзва кье.
Вагьши Хизри Мелика
Хайи эллер гуьзва кье!

Чпин лацу квалерал
Чулав рангар алтадна.
Худатвийрин мал-девлет
Садакьадиз акъатна.

Агьбат хийир, хтана
Шарвили фад ватандиз.
Лацу квалер эцигна
Аквадайвал душмандиз.

Къакъан, лацу кІвалерив
Хуьруьнвияр агатна.
Акурла и аламат
Меликан рикІ аватна:

- Ам вуж кас я шегьерда
Лацу кІвалер тунвайди?
Ам вуж кас я вич икъван
Залай вине къунвайди?

Худатвияр алтІушна
Шарвилидин кІвалерал.
Тажуб хъана атайбур
Акур залан къванерал.

Дагъдин патар иниз гъик!
ГъанатІа и гадади?
ГъикІ и къванер
къуьнерал КъунайтІа и гадади?

Хизри Мелик ацукъна
Гъатна гъуьле хиялдин,
Тажуб хъанваз кІвалерал
Шарвилидин - кьегъалдин.

- Ваъ, - лагъана душманди, -
Завай ам икІ къаз жедач.
Эвер гана майдандал
Завай ам икІ хаз жедач!

Маса са кар, маса рехъ
Кланда тадиз акуна.
Шарвили вуж кас ятла,
Зун гъавурда акьуна.

Хизри Мелик агъзурра
Акъатайд я арайрай.
Шарвилидин крари
Акъуднач ам кларарай.

Къегъал рекъиз клан хъана
Чинебан са тегъерда.
Мугъманвилиз жегъилдиз
Вичин кваллиз эверна.

Кас-бубади лагъана: -
Адан кваллиз фимир вун!
Адакай ваз дуст жедач,
Гъич ягъалмиш жемир вун!

Ада вичин гъаятда
Атланва ваз ирид фур,
Аклурнава къилихъди
Гъар фурани ирид тур.

Клевирнава фурарин
Сивер тѳимил накъвадив.
Тваз кланзава фурара
Вун адаз ик! футфадив!

Шарвилиди фикирна
Ахпа жаваб гана мад: -
Гаф ганва за Меликаз,
Хъайи ківалах хъана мад.

Экуьнахъ фад экъечІна
Ківаляй вичин Шарвили.
Кіледиз физ залумдин
Хъана ківачин Шарвили.

Гъаятдилаь са камна
ЭкъечІра ам ківалериз.
Хизри Мелик кис хъана,
Гъам чкіана вилериз.

И вахтунда ашпазри
Суфра вилик экіяна,
Агъуяр квай ашдин кьил
Эгътиятдив ахъайна.

Шарвилиди яна вил
Жерге-жерге къапариз.
Адаз исят кіан хъанач
Рикіевайди хабариз.

Кас-Бубади вуганвай
ТупІал галай гъиливди
Тіуьна ада аш вири
ХуьзватІан вич виливди.

Туплалди кар акуна -
Михьна агъу ашдик квай.
Шарвилидиз затI хъанач,
Душманд рикIи къуна цIай.

Хъел кваз къецел экъечIна
Гъарай гана ашпаздиз:
- Вуна авур ашдивай
ЗатIни хъанач а касдиз!

И вахтунда ашпазди
Гана кациз са тIур аш,
Кац гиликъна гъасятда
Гъял тахъанмаз а тIур аш.

Хизри Мелик акъвазна
Мягътел хъана акурдал:
- Бес и касдин рикIе раб
За гъи саягъ акIурда?

И вахтунда Шарвили
Тадиз кIвачел къарагъна.
Чин элкъуърна дагъларихъ
Вичин саягъ гъарайна:

- Эллер, эллер, къарагъа,
Вахт я душман чукурдай!
Хизри Мелик табийна,
Бахтунин экв куькIуърдай!

ИкI лагъана гадади
Къуна гардан Хизридин,
Са легъзеда шупларна
Къил зегъерлу кIизридин.

Шарвилидин ван хъайи
Чуьллер тадиз авагъна.
Шарвилидин ван хъайи
Эллер кIвачел къарагъна.

Ирид юкъуз дерейра
Хъана халис къегъалар.
Ирид юкъуз ксанач
Виляатар, магъалар.

Ирид юкъуз авахъна
Душманд иви вацлар хъиз.
Ирид юкъуз къирмишна
Душман къуру нацлар хъиз.

Хайи чилер душмандин
Ювачерикай хкатна
КIваляй, хуьряй, убадай
Манидин ван акъатна.

Ахпа вири шегъерар
Лацу хъана эвел хъиз.
Талаярни дереяр
Къацу хъана эвел хъиз.

6

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***ШАРВИЛИДИН
МЕХЪЕР***

Ван хъайила далдамдин
Шадвал гъатда риклера,
Гафар жеда кимерал,
Гафар жеда рекьерал.

Мехъер элдин клубанвал,
Мехъер элдин шадвал я,
Мехъер - элдин гележег,
Мехъер элдин садвал я.

Шарвилидин мехъерин
Ван виринриз чкланва.
Шарвилидин мехъерик
Элни алем атанва.

Гегъенш тала ацланва
Рушаривни гадайрив.
Абуруз мед пайзава
Кайванийри мудайрив.

Виш зурнечи гадаяр
Ацукънава дамахдив.
Виш далдамчи гъварарал
Ацукънава дамахдив.

Яхцлур ашукъ са пата
Акъвазнава жергеда.
Чка амач инсанрив
Ацџай гегъенш магъледа.

Сан авани Дагъларан
Шадвилериз хъайи къван?
Базарлухриз килига
Ида-ада гъайи къван!

Зар-харадин валчагъар.
Тирмеяр ква хилерик,
Хъуьтуьл хамар жейранрин
Куьрсна чџехи клирерик.

Акъвазнава агъзур руш
Къуллугъдал къе мугъманрин.
"Перизада" гъахъзава
Риклера къе инсанрин.

Ацукънава Шарвили
Яхцлур жегъилд арада.
Гъисабзавач Экверни
Агъзур руша чарадай.

Къилел бишме ипекдин
К1вачел къизил мягъсерар.
Акъвазнава чџагай свае
Ийиз гъейран инсанар.

Шулав кифер элкъвена
Адан лацу гардандал.
Гъи жегъил я акъваздайд
И гуъзелрин майданда?

Адан патав къвазнава
Дагъдин падхъиз Шарвили.
Адан патав къвазнава
Дигай гад хъиз Шарвили.

Ирид юкъуз мугъманар
Гъана яргъал рекъери.
Ирид юкъуз давамна
Шарвилидин мехъерни.

Гъатна рекъе мугъманар
Чпин хайи хуърериз.
Ирид йикъан кеферкай
Ихтилатиз, эзбериз.

Бес гатфарихъ чуъллера
Яру къуълер цадачни?
Бес гатфарихъ бустанрин
Чка фена къадачни?

Чулав гумар акъатна
Хуъреравай чатаркай.
Зегъметдин сел къарагъана
Инин вири патархъай.

Шарвилиди туькӀуьрна
Туьрез яцӀу тарцикай.
КичӀе тушир гададиз
Виш гамишдин парцикай.

ЭкъечӀна ам пакамахъ
Алаз туьрез къуьнерал,
Башламишна гьялиз чил
Инанмиш яз гьилерал.

Ирид юкъуз кӀвалахна
Ада хуьруьн никӀера.
Адан миxьи тӀвар гьатна
Мад жемятдин сивера.

Гьуцаривай инсанри
ТӀалабзавай Шарвили.
Чпин хва яз, арха яз
Гьисабзавай Шарвили.

И вахтунда иблисар
Ксузвачир йифериз.
Пехилвал гваз къекъвезвай
Рех ягъайбур кифериз.

Тваз кӀанзавай суьгьуьрда
Эквер йифиз ксайла.
Тваз кӀанзавай суьгьуьрда
Эквер кӀевиз ксайла.

Хабар авач Эквераз
Фендерикай шейтанрин.
Шарвилидиз хабар туш
Ниятрикай душманрин.

Шарвилиди алудна
Вичел алай нупа дуьз,
Фена дагъдиз куьмек гуз
Хпер хуьзвай бубадиз:

- Вад йикъалай элкъвена
Хкведа зун кваллиз, яр.
Пашман жемир, хажалат
Татурай ви риклиз, яр.

Юкъуз квалеле, бустанда
Вирибру хьиз квалаха.
Хкведалди дагдай зун,
Жувни квал хуьз алахъа.

Юкъуз гзаф квалахна
Эквер кевиз галатна.
Шарвилидин буйругъар
Рикляй вири акъатна.

Раклар квалин ахъа яз
Фена Эквер ахварал.
Гъазур хъана атана
Шейтан-иблис ракарал.

- Гуж хъана чаз, гуж хъана
Шейтланди квал чурна чи!
Иблис ава арада
Кьилел харар кьурна чи!

Убайризни хуьрериз
Хабар тадиз ван хъана:
- Месик, ксай чкадал
Экверакай кьван хъана!

Шарвилиди хъсанвал
Авурбур кьвез кватI хъана,
Эл ясдава, ясдава,
Анжах сад-кьвед шад хъана.

Кас-Бубани атана
Шарвилидин гьаятдал.
Чуьнгуьрдай ван акъатнач,
Чан алачир баяддал.

Кьил юзурна кьуьзуьда
Иблисдин кар акуна.
Хъайи кардин дуьшуьшдин
Дуьз гьавурда акьуна.

Дагъларай ван акъатнач
Дереярни кис хъана.
Акур тушир садазни
Кас-Бубадиз пис хъана.

Звал акатна Самурдик,
Шагнабатди гъарайна.
Къада лугъуз шейтанар
илер, цавар къарагъна.

Сел хъиз фена дерейрихъ
Хъел акатай инсанар.
Сел хъиз фена дагъларихъ
Шел акатай инсанар.

- Шарвили чи велед я,
Чаз ам пашман такурай.
Шарвили - Шагъ-дагъ я чи,
Чаз ам асклан такурай.

Шейтандин квал жагъура,
Ам гъамиша йикъе хъуй!
Пашман тамир Шарвили
Адан гъам чи рикле хъуй!

Са югни гъич алатнач
Экверакай къван хъана.
Шарвилидиз дагълара
И хабардин ван хъана.

7

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

КРЧАР АЛАЙ
МНСАНАР

- Эверна за, эверна,
Ярдиз зи гаф ван хъанач.
Ви чкадал, кланиди,
Вучиз закай къван хъанач?!

Къарагъа, зи азизди,
Ви патав яр хтанва.
Къарагъа, зи азизди,
Ви риклин гар хтанва.

Кланиди, ваз дагъларай
Мулдин цуьквер гъанва за.
Кланиди, ваз багъларай
Къизил гуьлер гъанва за...

Шарвилиди минетна
Къван хъанвай а гуьзелдиз.
Са гафни гъич ван хъанач
Чан ганвай а гуьзелдиз.

Садавайни дердиниз
Чара ийиз жезвачир.
Гъуцаризни цавара
Минетдин ван къвезвачир.

Хъфена рагъ, чилерал
Йифен перде аватна.
Мукал хътин шуькӀуь варз
Цавун чиниз акъатна.

Хцин гъамлу авазри
ЦӀурурна рикӀ дидедин.
Хцин чулав бахтари
Къурурна рикӀ дидедин.

Хва авай гъал акурла
Къил галтадна бубади.
Хцин чулав чӀарарал
Гъил алтадна бубади.

- Вач,-лагъана,-азиз хва,
Душмандин рикӀ акъуда,
Жагъура а Шармуну,
Къил туьтуьнай акъуда!

Суйгъуьрчидин кӀвалерик
ЦӀай кутуна хьиа, хва,
Жуван экуь бахтуник
Пай кутуна хьиа, хва!

КӀватӀна вичин яракъар
Гъазур хъана Шарвили.
Вичин юргъа шивреллаз
Гар хъиз фена Шарвили.

Ирид йикъан мензилда
Шарвили лап галатна.
Ирид йикъан мензилда
Ам са чуьлдиз акъатна.

И вахтунда цавари
Гугрумарна вижеваз.
Къуьзуь са кас эвич1на
Цавай чилел мезе гваз:

- Чан хва, вуна фикирмир
Уьмуьрдикай зеррени,
И магьалар зибур я,
Касни авач хуьрени.

Шармунуди чуклурна
Зи убаяр, шегьерар.
А залумди телефна
Чи зегьметдин бегьерар.

Заз чида а пехъиди
Гъи дагъарда ават1а.
Адан чан гвай гъуьлягъни
Гъи магъарда ават1а.

Эгер ят1а зирек вун
Атлут1 адан кьил, бала.
Зун паталди хкваш на
Адан эрчи вил, бала.

За адан вил цѳурурда
Жуван чѳехи кѳажгѳанда.
Хасаратар алудда
Хѳайи жуван хзанда.

Чапла вилни жува твах,
Ам суѳгѳурдин вил я, хва.
Сусаз куѳмек гун патал
Герекди тѳимил я, хва!..

Ирид юкѳуз чукурна
Шарвилиди вичин шив,
Ирид ѳифиз чукурна
Шарвилиди гишин шив.

Са пакамахѳ агакѳна
Ам дагѳларин ценерив.
Вад юкѳ алай гѳуѳлягѳри
Сирнавзавай вирера.

Ина зурба хурлинкѳар
Аста-аста кѳекѳвезвай.
Кѳаркѳулувар синерик
Чархар ягѳиз элкѳвезвай.

Жанавурри кѳув ягѳиз
Ван кутунвай кѳамара.
Кѳизмиш, пехѳи пеленгри
Чукурзавай тамара.

Акъвазна ам килигиз
Ажайиб и дагълариз.
Крчар алай шейтанри
Туйкӱърнавай багълариз.

Балкан чуьлдиз ахъайна,
Тур гъиликна гадади.
Гъуьлягъар бул вирерихъ
Кам виликна гадади.

Ахмиш хъана гъуьлягъар,
Буйругъ къачур къушун хъиз.
Гадад вилик акъвазна
Юевирнавай усун хъиз.

Шарвилидал гъуьлягъар
Къуд патахъай алтӱшна.
Шарвилидал гъуьлягар
Шармунуди арушна.

Шарвилидин туруник
Эзмиш хъана гъуьлягъар.
Хъел акатна бегъемдиз
Къизмиш хъана гъуьлягъар.

Мецер яргъи авуна,
Къве хел алай къуькер хъиз,
Шарвилидал алтугна
Абур чулав пехъер хъиз.

Вирерилай алатна
Саламат яз Шарвили.
Гъулягърикай къакъатна
Саламат яз Шарвили.

И вахтунда дeредай
Пеленгдин ван акъатна.
На лугъуди, гъайван а
Гирвед юкъваз аватна.

Чирагъар хъиз экъисна
Хъипи вилер пеленгди.
Байбутар хъиз экъисна
Хци кӀирер пеленгди.

Акъваз хъана Шарвили
Са легъзеда алгъана.
Пеленг тадиз гадарна
Гадад хурал алкӀана.

Къуна гадад адан туьд
Бегъемдаказ чуькъвена.
Нефес хъайи дар ничхир
Фарфалаг хъиз элкъвена.

Са декъикъа алатнач
Пеленг чилел аватна.
Шарвилидин вилик мад
Маса вагъши акъатна.

Ада вилик атай кьван
Кьена вири вагъшияр.
Туруналди гъилевай
Гвена вири вагъшияр.

Йифен перде аватна
Баябан тир чуьллерал.
Са вагъшини амуькьнач
Шармунудин чилерал.

Рази хьанвай пагъливан
Къенин йикъан кIвалахдал.
Акъатна ам кIамун са
Пата авай булахдал.

Мукъувай са дагъдин цIегъ
Фена кьуна гадади.
Булахдай ядхъваз, шегъни
Чраз тIуьна гадади.

Инал игит агалтна
Чин цавална векьерал.
Вацран эквер аватна
Дагъдин хци синерал.

Са арадлай дагълариз
Гъайбатлу ван акъатна.
Ахваравай Шарвили
Тадиз кIвачел акъалтна.

- Вуж я ина авайди,
Заз инсандин ни къвезва?!
Инсан вичин ажалдихъ,
Зун инсандихъ къекъвезва!

Гар хъиз гъахъна дередиз
Яхцлур гъил квай Шармуну.
Гар хъиз гъахъна дередиз
Яхцлур кыл квай Шармуну.

- Бейни инсан, лагъ кван заз,
Буна инал вучзава?
Вуч жуърэтдив ина на
Ничхирар зи пучзава?

Ни ихтияр гана ваз
Гъахъиз икI зи уъруьшдиз?
Гъихътин жуърэт хъана вахъ
Къвез захъ галаз гуъруьшдиз?

Вучиз гъахъна чинеба
Зи кIвал авай магъардиз?
Килигзаван, угъри, вун
Зи мал авай дагъардиз?

За чирда ваз вуж ятIа
Суьгъуьрчи тир Шармуну.
Чирда зи гуж, зи къудрат
Инал за ваз, эй жуну!

- Заз кичле туш, иблис, ви
Крарихъай, буйдихъай.
Кичле хъухъ ваз ингъе и
Зи турунин суйдихъай.

Шармунуди яна къив
Чархар, рагар юзурна.
Шармунуди яна къив
Къванер,накъвар юзурна.

Гъахъна залум майдандиз.
Яхцлур гъилни хкажна,
Шарвилидал гъжумиз
Гъазур хъана акъвазна.

Садлагъана Шармуну
Фарфалаг хъиз элкъвена.
Къуна гада гъилерив
Бегъемдаказ чуйкъвена.

Жакъракънатлан кларабри
Клевиз къвазна Шарвили.
Адаз залан зарбаяр
Вегъиз къвазна Шарвили.

Къуъзуъ касди лагъайвал
Адан кве вил акъудна.
Мукъуфдалди кегъалди
Суйгъуърдин сир къакъудна.

Ахпа и гит хтана
Сифте гьалтай вирерихъ.
Килигна ам къуд патахъ,
Балклан авай чилерихъ.

Иес акур лацу шив
Гьиргьирарна атана.
Шарвили а гьурбатдай
Гъалибвал гваз хтана.

Ахпа фена Шарвили
Ярдин патав къван хъанвай.
Агатна ам гуьзелдив
Вичин рикl хьиз клан хъанвай.

Мармар хъанвай гарданда
Туна ада эрчи гьил.
Вичин члехи капашдив
Кьуна адан эрчи гьил.

Муькуь гъилив жибиндай
Вил акъудна душмандин. -
Куьтягъ хъурай, - лагъана, -
Туйкьуьл йикъар гьижрандин!

Ирид сефер элкьуьрна
Суйгьуьрлу вил ярдилаь.
Ирид сефер элкьуьрна
Къуватлу гьил ярдилаь.

Ахпа ада эцигна
КІани ярдин япал сив.
- Къарагъ, Эквер! - лагъана, -
Хтанва зун ви кылив.

Гар акъурла юзадай
Къизилгуьлдин цуьквер хьиз,
Яваш-яваш юзана
Эквер гьетрен эквер хьиз.

Эквер кІвачел къарагъна,
Вил экъуьрна патара.
- Авайни зун, - лагъана, -
Икъван кІеви ахвара?

8

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***КЪУНШИ
ЭРМЕНИЯР***

Агьсакъалар ацукъна,
Къаних хъанваз ахварихъ.
Тамарзлу тир жегъилар
Кас-Бубадин махарихъ.

И вахтунда межлисдиз
Ирид мугъман атана.
Абурукай яшлуда
Чпин мурад лагъана:

- Чи ватандин цавара
Чулав цифер къугъвазва,
Чи ватандин йикъара
Чулав йифер къугъвазва.

Гъужумнава душманри
Чи ватандин чилерал.
Цай къурзава душманри
Чи шегъеррал,хуърерал.

БарбатI жезва багълар чи,
КIвачерик кваз балкIанрин.
Къизгъин женгер чIугвазва
Чи игитри-асланри.

Са члавузни рагьулнач
Хвалавай яд чна куь.
Куьн регьимлу яз хьана,
Чунни арха хьана куь.

Чна гзаф мугьманар
Ракъурнай куь мехъерик.
Куь виклегь тир жегьилар
Атанай чи мелерик.

Къавумвални ава чи
Агъалийрин арада.
Пацук кутун тавурай
Чи эвледар чарада!

Кас-Бубадиз килигна
Ацукьнавай кьуьзуьбур,
Гъариб-гъариб хиялдик
Кумукьнавай кьуьзуьбур.

- Герек я чаз инсанвал,
Дуствал, уьмуьр, гьерекат.
Дуствал - чан я инсанрин,
Дуствал - я чи берекат.

Ажеб хьана атана
Куьн гьа ихьтин береда.
Чун гьазур я куьмек гуз
Квез а члехи дяведа.

Агъзур кьегьал агакьда
Куь куьмекдиз мукьвара,
Шарвилидихъ галаз чи
Душманар тваз ракъара.

Архайин хьухъ, къуншияр,
Ахлад куьн шад хабар гваз,
Гьатдач клеве куьн, патав
И чун хьтин дустар гваз!

Экуьн кьилляй клеkerи
Илигдайла чагъанрал,
Атанвайбур акьахна
Вири зирек балкIанрал.

Гъазур хьана Шарвили
Яргьал сефер рикIеваз.
Амукьна мад, вучда къван,
КIаниди вил рекъеваз.

Агъзур жегьил экъечIна
Гъазур хьана майдандал,
Агъзур жегьил акьахна
Садлагьана балкIанрал.

Рекъе туна игитар
Манийралди рушари.
Рекъе туна игитар
Манийралди сусари.

Дидейри яд кичахна
Физвайбурун гуьгъуьна,
Гъатрай лугъуз кIвалахар
Шарвилидин гуьнгуьна.

Тапшурмишна бубайри: -
Гъахъни гъалал гъиле яхъ,
Хуьре, кIвале къуншидин
Чи элдин тIвар вине яхъ!

Муьшкуьрдилаь алатна
Фена абур Шабрандиз,
Дагълар туна кеферда,
Рекъе гъатна Мугъандиз.

Няниз мукъва агакъна
Десте чIехи хуьруьв са.
Акъвазарна балкIанар
Дили вацIун муькъуьв са.

Абурун вилик экъечIна
Хуьруьн вири инсанар.
Гъуьрметдалди къабулиз
РикIиз кIани мугъманар.

ТIуьна, хъвана, игитар
Ирид юкъуз ксана.
Са пакамахъ къуьзуь кас
Абурун патав атана:

- Къарагъ тадиз, рухваяр,
Чиг аламаз векъерап,
Экъечла куън уьмуърдин
Имтигъандин рекъерал.

Чулав Бугъа къвазнава
Харжар вири гъваш лугъуз,
Вич къван виклегъ пагъливан
Цавун кланик квач лугъуз.

Ван хъайила и гафар
Кисна къвазна Шарвили.
Дяве къизгъин жедайди
Гъиссна къвазна Шарвили.

Ахпа ада лагъана:
- Чулав Бугъа, на яб це,
Вине къамир икъван жув,
Буна ша заз жаваб це!

Ша екъечлин майдандал,
Зи гужни ваз акурай,
И дуьньяда кесибни,
Ажузни ваз акурай.

- Ваъ, - лагъана Бугъади -
Гила йиф я, мичи я!
Галатна зун гзаф къе
Руфунни зи ичи я.

Пакамахъ зун экъечіда
Мад и члехи майдандиз,
Атлана кьил, акъудда
За вун залай къурбанддиз!

Пака вири ківаті хъана
Къве патахъай дереда,
Вилер алаз инсанрин
Къисмет гъялдай бередал.

Чулав Бугъа майдандал
Акъвазнавай аслан хъиз,
Зарафатриз, хъуьрезвай
Ам къайгъусуз инсан хъиз.

Акур члавуз Шарвили
Бугъадай гум акъатна.
"Белки я им виклегъ кас!" -
Ам хиялрик акатна...

Шарвилиди балкандин
Къенер къулухъ акъажна,
Вичин яргъи залан тур
Эрчи гъилив хкажна.

Чулав шивцел акъахна
Чулав Бугъа явашдиз...
Шарвили и вахтунда
Гъазур хъана савашдиз.

- Гила къванни, Бугъа, на
Дуьнья рикел гъидани,
Лагъ кван, ана гъахъ-гъалал
Авай члал ваз чидани!..

Чулав Бугъа хъуьрена
Шарвилидин гафарал:
- Жегъил, ша вун акъахмир
Икъван къакъан цаварал!..

ИкI лагъана Бугъади
Гапур цавуз хкажна,
Гъуьрсуьналди балк1андин
Къенер вичин акъажна.

Галтадарна ахъайна
Ада вичин гъилин гуж.
Шарвилидик акатна
Вичин хайи чилин гуж.

Хкажна тур элягъна
Къилел вагыии душмандин.
Тапрагна леш аватна
Чилел вагыии душмандин.

Гъа икI, къилиз акъудна
Гайи буйругъ хъсандиз,
Шарвили мадхтана
Вичин хайи ватандиз.

9

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***ШАРВИЛИДИН
ТАХСИР***

Акуначта эгер квез
Гъакъикъатда гъуъруър,
Аъцегъиз куьн мугъман хъухъ,
Акурай квез перияр.

Кас-Бубадин махарихъ
Акала яб, азизбур,
Куь суалриз а касди
Гуда жаваб, азизбур.

Къуьд акъатна, яйлахра
Чан акатна векъерик.
Шарвилидиз эверна
Ахцегъвийри мехъерик.

Виш чувалдин гъуъруъркай
Цуьквера фу чрана,
Виш рангадин гъаларкай,
Эквера гам храна.

Суъруьдикай Дагълара
Вишни къад гъер хкудна,
Тадаракар мехъерин
Вири санал агудна.

Агъзур гуьзел экъечІна
Мехъерик яд гъун патал.
Агъзур жегъил экъечыІа
Чебни куьмекхъун патал.

Манидин ван алахъна
Гуьнейрилай гуьнейрал,
Ван ацалтна хуьрерал
Жуьт-жуьт хъанвай зурнейрин.

Акъатна руг цавариз
Дагъдин какур рекъерай.
Цуьквер кІватІна рушари
Дагъдин къацу векъерай...

Гъатай чІавуз манидин
Ван а вацІун дереда,
Ахцегъвийри акІурна
ТаратІ къавун чІереда.

Хуьруьнбуруз чир хъана
Суварвияр къвезвай чІал,
Эсил лезги саягда
Мехъер гурлу жезвай чІал.

Гъазур хъана жегъилар,
Эверна хуьруьн кылихъди,
ТаратІар гваз экъечІна
Суварвийрин виликди.

Къве шегърдин инсанар
Са майдандал какахъна.
"Хвашкелди - дин" макъамни
Дерейрайтлуз авахъна.

"Ша, мугъманар, хуьруьз ша,
Чи мехъерик кьуьлера.
"Туьнни, хъунни куьн патал
Авазва чи квалера.

Ша, мугъманар, гъаятдиз,
Ацукъа чи демина.
Шукур хъурай гъуцариз,
Авазва чун кефина".

Гъахъна хуьруьз мугъманар
Бул савкъатар гъилеваз.
Гъахъна хуьруьз инсанар
"Гъурра - дин" ван кьилеллаз.

Зуьрнедин ван алахъна
Къакъан келлед пелелай.
Зуьрнедин ван алахъна
Шалбуз дагъдин кьилелай.

Ирид юкъуз давамна
Ахцегъвийрин мехъери,
Ирид юкъуз нур гана
Адан кьилел эквери.

Кайванияр цеквер хьиз
Суфрайрилай элкъвена,
Арачияр демина
Кьюлдайбурухъ къекъвена.

Шарвилини акъатна
Демин юкъвал пеленг хьиз.
Шарвилини экъечна
Демин юкъваз тфенг хьиз.

Виш устларди уф гана
Чпин хъархъун зурнейриз,
Виш далдамди чукурна
Ван кламариз, гуьнейриз.

Виш балабан акъвазна
Патав агъзур кфилдин.
Ахъа хъана раklarар
Лезги халкъдин гевилдин.

Гуьгуьна гьич акъвазнач
Гадайрилай рушарни.
Мягьтел хъана амукъна
Къе мехъерал къушарни.

Гъар са касдин бахтлувал
Гъуьрметдив гва, жегъилар,
Гъар хзандин бахтлувал
Зегъметдив гва, жегъилар!..

Са шумуда гадарна
Авахъзавай вацлалай.
Са шумуда гадарна
Кламуз къакъан рагалай.

Тарар кланяй акъудна
Садбуру гъил вегъена.
Къакъан зурба клунтларал
Садбуру цил вегъена.

Сада чархар гадарна
Гъиле авай шапандай.
Лугъуз хъана садбуру:
Шарвилидин авач тай.

"Ун, лап хъана феналда!
Вичин къуват гъазуррай.
Ятла а кас пагъливан,
И Гитин дагъ юзуррай!"

Шарвилиди, килигна
Гаф лагъайдан вилериз,
Акваз-акваз звер гана
Вичин зурба гъилериз.

Хъел кваз къегъал акъахна
Къвазна дагъдин хурал са.
Дагъдин пад хъиз аквазвай
Ам махпурдин члурал са.

Са легъзеда гадади
Тур а дагъдив агудна.
Са легъзеда жегъилди
Дагъдин са пад алудна.

Ахпа ада гадарна
Дагъдин са пад вацлухъди.
Гъи кас я къван зарафат
Ийидайди къасухдиз?

Атлана цин вилик пад,
Башламишна дакIваз вацI.
Хуьруьн агъа мягъледай
Лепе алаз къугъваз вацI.

Куьчейравай яд акур
Халкъарай гъай акъатна.
Куьчейравай сел акур
Элдай гъарай акъатна.

"Им авурди вуж ятIа?
Къалура чаз гижиди".
"Шарвили я, Шарвили,
Салагъасуз, нашиди".

Селдин вилик акатай
Юваперай ван акъатна.
И вижесуз кар акур
Эллерай ван акъатна.

Башламишна вирида
Шарвилидин синихиз:
"Къисмет хьурай, лагъана,
Ихьтин къегъал къиникъиз!

Герек туш чаз игитни,
Элдин хатур такланди.
Ихьтин зулум авур туш
Чаз лап пехъи душманди".

Элдин сесер ван хъана
Шарвилидин япариз.
Яб хганач ада мад
Вичиз лагъай гафариз.

Тадидаказ эвична
Дагъдай вацлун кIамуз ам.
Вахчуна раг гадарна,
Хтана гуж къалуз ам.

Яд авахъна эвел хъиз
Ван алатна дередал.
Гъвечи-чIехи кIватI хъана
Кимел гъа и береда.

Ван чкIана хуърериз:
"Шарвили чи даях я,
Пагъливан я, пагъливан,
Жегъилдин чун чIалахъ я!"

И вахтунда кьуьзуь сад
Ким галайнихъ акъатна,
Вичин дерди ахъайиз
Шарвилидив агатна:

"Эгер къуччагъ ятла вун,
Зи гадаяр жагъура.
Эгер виклегъ ятла вун,
КІвализ бахтар рахкура.

Уьруьн кьилихъ, рагалла
Гъуцари заз гайи кІвал.
Буьркьуь кацни кьецли кицл
Зи вар-девлет хъайи кІвал.

Гадаяр зи агакьна,
Члехи хъайи йикъара,
Писвална заз шайтланди,
Зи бахт туна ракъара.

Са пакамахъ члехи хва
Атана зи кьилив фад:
"Буба, зегьмет члугвамир
Зун паталди вуна мад!

Чир хъана заз ахварай
Девлет яргъа авай члал,
Пака, буба фида зун
Къазанмишиз девлет-мал!..

Са пакамахъ юкъван хва
Атана зи кылив фад:
"Буба, зегьмет члугвамир
Зун паталди вуна мад!

Ксанвайла сенфиз заз
Хъсан ахвар акуна,
Берекатлу, бегьерлу
Яргьал накъвар акуна.

Фена кланда ахварин
Зун тади кваз гуьгъуьна,
Къазанмишна девлетар
Хутаж чи квал гуьнгуьна!
"

Са пакамахъ гъвечи хва
Атана зи кылив фад:
"Буба, зегьмет члугвамир
Зун паталди вуна мад!

Заз ахварай девлетар
Акуна яд уьлкведа.
Зун, фена а девлетар
Гваз, ви патав хкведа!"

ИкI лагъана акъвазна
Жергеда зи шарагар.
Члур жедайни завай гьич
Зи рухвайрин мурадар?

Гъил алтадна къуърлай,
Темен гана пелериз,
Рекъе туна абур за,
Сабур гана риклериз.

Са хва фена Кефердихъ,
Вахт гъа патав гва, лугъуз.
Девлет гвачиз хтунлай
Къиникъ хъсан я, лугъуз.

Са хва фена Къибледихъ,
Къибледив бахт гва, лугъуз.
Фикир мийир, буба, чан,
Чун ваз садикъ я, лугъуз.

Муькуьд фена чапладихъ,
Гъа пад хъсан я, лугъуз.
Гъанихъ галай чилерив
Вичин бахтар гва лугъуз...

Зун амуькна квалек тек
И къуд цлан арада,
Са хабарни къвен тийиз,
Хажалатдик къурадай!

Ван хъайивал заз, члехи
Хва хъанвалда пагъливан,
Къудратлу са пачагъдин
Къушундин къил - къагъриман.

Пудкъад йисуз къулай зи
Гум акъатнач, цай хъанач.
Зегьметдалди члехивур
Балайрикай пай хъанач.

Куьзуь хъана гила зун,
Ишигъ амач вилера,
Къуьзуь хъанва гила зун,
Къуват амач гълера.

Жедан бала такуна
Дуьньядилаи фидайла?
Авач валай гъейри мад
Зи дертни гъам чидайди!

И кар вуна авуртла,
Играми хва, Шарвили,
Са хъсанвал хъийида
Вазни мад за, Шарвили!.."

Къуьзуь касдин гафарихъ
Яб акална вирида.
Шарвилиди туна гъл
Лацу Шиврен фирида:

"А ви женжел рухваяр
За, къекъвена, жагъурда,
Ятла эгер саламат,
Ви дехмедиз рахкурда!"

10

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

МУРКІАРИН
ВИЛАЯТДА

Ярдин дидар такурдан
Гуьгьуьлда цай жедани?
Рикле мурад авайдаз
Кивале кьарай кьведани?

Акьваздани Шарвили
Чурна икьрар хьайи гаф?
Кьилиз акьуд тавуна
Элдин вилик гайи гаф?

Кьуна яргьи тур ада
Вичиз лайих тегьерда,
Лацу шиврен винеллаз
Гьатна яргьал сеферда.

Таниш тушир накьварал
Гьална вичин шив ада,
Гьисаба кьун тавуна
Турфан, чайгьун, жив ада.

Мягьтел хьана Шарвили
Гегьеншвилел чилерин.
Гьейран хьана Шарвили
Гзафвилел хуьрерин.

Икьван къалин тамарни
Акурди туш гададиз.
Икьван къакъан тарарни
Акурди туш гададиз.

Ирид йикъан пакамахъ
Дили шиврен винеллаз
Са шегъердив агакъна
Шарвили, руг къилеллаз.

Ам гъасятда какахъна
Селдик физвай инсанрин,
"Килигин кван, - лагъана
Ада, - инин майданриз!"

Галатнавай пагъливан
Элдин юкъваз аватна,
Лерзе гузвай инсанрин
Ам майдандал акъатна.

Яргъи чуру авайбур,
Яргъи кIуртар алайбур
Инихъ-анихъ килигиз
Акъвазнавай такабур.

Ч1улав, яру балкIанрал
Ацукънавай жегъилар,
Рагъул, цIару балкIанрал
Ацукънавай къегъалар.

Зар-зибадин кѣеневай
Килигзавай рушариз.
Им дяведин акунриз
Жедачир гѣич ухшариз.

Шарвилиди мукѣув гвай
Са касдивай жузуна:
"ВучзаватІа инсанри,
Лагѣ кван зазни, халу, на!

Вучиз ибур ргазва
Гар акѣунвай пешер хѣиз?
Вучиз ибур хѣанва кІватІ
И майдандал чІижер хѣиз?

Кѣуѣзуѣ кас фад килигна
Шарвилидиз кІаникай:
"Хкатнаван, я кас, вун
Анжах кѣе и чиликай?

Кефер пата муркІади
Кѣунвай са гѣуѣл ава, хва.
Гѣуѣлуѣн винел гимияр
Гѣазур хѣана ала, хва.

Фин лазим я гимияр
Чириз а кѣил дуѣнѣядин,
Фин лазим я гимияр
Чириз акѣул дуѣнѣядин.

Рекьер гзаф четинбур,
Заланбур я гъаваяр,
ГъакI ятIани, сефердиз
Физва викIегь рухваяр.

А тахтунал алайди
Пагъливан я къуватлу.
Тай авачир дуьньяда,
ВикIегь кас я къудратлу.

Кефер патахъ фин патал
Гъа къе ада хкъягда
Вичиз гужлу жегъилар
Пагъливандин саягда..."

И вахтунда акъатна
Зуьрнедин ван майдандал.
Къуд патахъай аватна
Агъзур инсан майдандал.

Сих хъана мад жергеяр,
Элдик юзун акатна.
Шарвилидин къуьнерик
"Пимил зурзун акатна.

Акурди туш адаз гъич
Ихътин зурба пагъливан.
Акурди туш адаз гъич
Ахътин зурба къагъриман.

Инихъ-анихъ килигна
Са герен чин члурай кас:
"Ша экъечла! - лагъана, -
Къегъалар чир хьурай заз.

Зи гьутунин зарбадин
Хура акъваз жедайди
Тухуда за гимидиз,
Кефер патахъ къведайди!"

Хур майдан хьиз экъисна,
"Ингъе зун ква вилик ви, -
Лагъана са жегъилди, -
К1ватла къуват гъилик ви!"

Къегъал адаз килигна
Вичин хци вилерив,
К1ан хъана ам хкажиз
Кьуна гужлу гъилерив.

Чкадилай юзанац,
Гада тарам акъвазна.
Пагъливанди и ч1авуз
Рум гана ам яргъазна.

"Вакай жеда, - лагъана, -
Яргъал рекъе юлдаш заз.
Ваз лугъудай са гафни
Авач, жегъил, авач заз!"

Ахпа муькуь патахъай
Атана сад майдандал.
Белки кьегьал гьалтнайта
Экуь юкъуз шейтандал?

Пагъливанди явашдиз
Адан са гъил чуькьвена.
"Ийидач хьи инжиклу
Чун гьатзавай рекъе на?"

Явашдаказ ацукьна
Гада чилел, аял хьиз.
Экъечна ам арадай
Гум хьиз атай хиял хьиз...

Сад къабулна кьегьалди,
Цувад къулухъ элкъуьрна.
Эхир ада майданда
Уьтери вил къекъуьрна.

"Мад амачни, - жузуна, -
Яргьал сефер кланиди?
Мад амачни, жузуна, -
Къуватлуди, клеvidи?"

Майдандай ван акъатнач,
Кьуд пата вил къекъуьрна.
Шарвилидихъ кьуьзуьда,
Хкажна, кьил элкъуьрна.

"Сад амазма, сад ама!" -
Кьуьзуьдай ван акъатна.
Лезги игит Шарвили
Анин юкъвал аватна.

Пагъливанди гъил кьуна
Шарвилидин, элкьуьрна.
Юза хъанач Шарвили,
Пагъливан вич къекьуьрна.

"Вун ахцегъви Самбуран
Яни члехи виклэгъ хва?
Зун атанва патав ви,
Зав бубадин тlалаб гва!"

Шарвилиди лагъана
Вичи атlай рекъикай.
Шарвилиди лагъана
Иниз атай рекъикай.

Садлагъана авахъна
Сафунай хъиз цавай жив.
Хурухъ гапаз чайгъундин
Къвана мурклар галай жив.

Акваз-акваз шегъерни
Живед кланик акатна.
Кас амукънач куьчейра,
Эл къуларив агатна.

Шарвилиди жузуна:
"Им вуч гуж я, азар я.
Вучиз гъвечи-члехиди
Живедикай бизар я?"

Са кьуьзуьда явашдиз
Жаваб гана адаз икI:
"За ваз са сир ахъайда,
Эгер, хва, вав гватIа рикI

ЯхцIур йикъан мензилда
Члехи са чил ава, хва,
И кьил, а кьил авачир
Члехи са гъуьл ава, хва.

Гъуьлуьн винел гимида
Ацукънава кьуьзуь кас.
Бязи чIавуз муркIадин
Ам аквада кIвале ваз.

Ихтияр гвай къаярин
А сед хъайи кьуьзуьда
Вичин рикIин манияр
Йиса садра лугъуда.

Мани я - ван чайгъундин,
Гарни адан нефес я.
Яб це, чан хва, вунани,
Къецеллайди гъа сес я!

Садавайни а патахъ
РикI авуна физ жедач,
Гъуьлуьв фена агатна
Къуьзуьд къуна гъиз жедач".

Шарвилиди фикирна
Яргъа авай гъуьлуькай.
Чуру рехи къуьзуь кас
Ацукънавай кIваликай.

"Кефер патахъ фида зун,
А къуьзуьд за жагъурда.
Бес я адан уюнар,
За твада ам гъавурда!"

Ц1ил хъиз яргъи хъуьтлуьн йиф
Са тегъерда акъудна,
Шарвилиди ахцегъви
Ахварикай авудна.

Ахпа анал викIегъдиз
Вил вегъена Кефердиз,
Гъазур хъана къве дустни
Тадиз яргъал сефердиз.

Жив ацукъна балкIанрал,
КIвачер къуна муркIари,
Нефес къачуз дар хъана,
Тлушунзавай ахвари.

Тек са йикъан мензилдиз
Ирид юкъуз физ хъана.
Хъел акатна чайгъундик,
Мурклар гзаф гъиз хъана.

Хабар къурла жавабни
Хугузмачир гадади.
Эвелан хъиз манияр
Лугъузмачир гадади.

Шарвилиди гъилевай
Къенер ялна балкандин!
Кана къегъал язухди
Ажуз хъанвай инсандин.

Тадиз чилел эвична,
Вич гададив агудна.
Гуж-баладив ада ам
Балкандилай авудна.

Къуна вичин къужахда
Риклиз клани бала хъиз,
Шиврен патав ацукъна
Шарвили бугъ алахъиз.

Гъир-гъирдин ван галукъна
Садлагъана япарихъ.
Какур шурутI акатна
Шарвилидин ахварик.

Вил ахъайна килигна,
Вич вичелай алуднач,
Клевидаказксанвай
Дуст ахварай авуднач.

Шарвилиди гъарайна:
"Живед сагъиб, экъечла!
Намус авай кас ятла,
Ша, чав къведав эгечла!

Кичле туштла эгер ваз
Шарвилидин гъиликай,
Вучиз сикл хъиз катзава
И гьалда чи виликай?

Ви чайгъунни ваз хъурай,
Ви мурклар ваз амуцьрай,
Намуслуди атана
Къе зи вилик ацукърай!"

Са геренда акъатна
Пехъи турфан, къайни мекъ,
На лугъуди, рекъида
Лезгистандай атай лекъ.

Рум гана хъиз игитдиз,
Ярхарна ам жи ведал.
Къуъзуъ касди лагъана:
"Хъуъремир вун, гада, зал!

За мурклада твада вун,
За ви нефес атлуда.
Тадиз на зи чилерай
Жуван гелер акъуда.

Жемир акъван ч'алахъди
Вун я жуван къуватдал.
Язух я ви, къегъал кас,
Вун муркладик акатда!"

Ван хъайила гафар и
Турфандикай хкатай,
Хъел акатна гададик,
Мурклад кланик акатай.

"Дамахмир на, къуъзуъ кас
Ваз чизвай туш геле зун.
Малум я вун авай текв,
Къекъведа ви геле зун..."

Къве тлуб туна япара
Гъарайна Шарвилиди
Ругна мурклар, къаябар.
Къарагъна Шарвилиди.

Сел авахъна дерейрай,
Вацлар хъана кламара.
"Пурфан катна яргъариз,
Акурди хъиз ахварай.

И вахтунда къуъзуъ кас
Адан вилик атана:
"Шарвили, вун гъахъ я, хва,
За ви гъунар къатлана.

Сагъиб я зун живерин,
Аяз-буба зи твар я.
Ваз кландайвал хъурай, хва,
Гила чун къвед дустар я.

Йиса садра ракъурда
Куъ патариз живер за.
Бегъер гъана галатай
Миянарда чилер за.

Ацукьда зун куь дагьдал,
Вацлара яд хьуй лугьуз.
Куь чуьллери датлана
Бул бегьерар гуй лугьуз.

Зун хьтинбур дуьньяда
Гьамишалугь хьурай лагь.
Клан хьайила живерни
Тимил-тимил кьурай лагь.

А вахтунда я б гуда
За инсандин ванериз.
Живни, марфни ракъурда
Терек члавуз хуьрериз..."

ИкI лагьана кьуьзуь кас
Яваш-яваш хьфена.
Рагь хкатна циферкай,
Чилер, цавар ифена.

Хкаж хьана векьерни,
Чили махпур алукина.
Хьфена кьуьд явашдиз,
Мили гатфар алукьна.

Шарвилидин рекъин дуст
И вахтунда юзана:
"Тунвай жеди, Шарвили
Зун муркладин фура на!"

"- Вагъ, я стха, и кар чаз
Кьурди Аяз-буба тир.
Чун муркладин кьармахда
Турди Аяз - буба тир.

Табиярда а кас за
Жуваз клани тегьерда.
Гида живер, турфанар
Хъижедач куь шегьерда!

11

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ЦИЙИ ДУСТ

Яргьал-яргьал рекъери
Къагъриманар галудна.
Яргьал-яргьал рекъери
Пагъливанар галудна.

Самбуран хва ацукъна
Гъекъер михъиз пелелай.
Шарвилиди хтлунна
Вичин бармак къилелай.

Гъуърчез фена адан дуст,
Шарвилиди цайна фад.
Жейрандин як шишерал
Шарвилиди гъайна фад.

Къаравулда акъвазна
Варзни цава гадайрин.
Жегъил, къизгъин риклера
Ашкъи авай гадайрин.

Экуьнахъ фад къарагъна
Гъатна рекъе гадаяр.
Гъич тахъай хъиз уьмуърда
Шад хъанвай къе гадаяр.

Мензил атлуз, рехъ атлуз
Фена абур, галатнач,
Таниш тушир чуъллера
Рекъерилай алатнач

Ирид йикъан пакамахъ
Са шегъердиз акъатна.
Къал-макъалдин лап юкъваз
Пагъливанар аватна.

И вахтунда шегъердай,
Гъарай-вургъай къилеллаз,
Пуд стхади зверзавай,
Вуч ятлани къуьнеллаз.

Пагъливанрив рекъеллай
Пуд стхани агатна.
Кичле хъана стхайриз,
Чувал чилел аватна.

Вилик къвазна кьегъалрин
Стхайрикай зурбади:
"Чаз къизилар жагъанва,
Кватнавай чи бубади.

Чавай абур пай жезвач
Пуд стхадин арада.
Пай авуртла хъсан я
Чаз абур са чарада".

Шарвилиди лагъана,
Пуд къван къуна гъиле фад:
"За и къванер гадарда,
Хкваш абур куъне фад!

Гъи касди фад хкайтла,
Гъаданди хъуй члехи пай.
Вуж гуьгъуьнай хтайтла,
Гъаданди хъуй гъвечли пай".

И икърардал стхаяр
Рази хъана клевелай.
Шарвилиди гадарна
Яргъаз къванер гъилевай.

Катай члавуз стхаяр
А къванерин гуьгъуьна,
Дуст рикливай хъуьрейла,
Шарвилини хъуьрена.

Хкаж хъана балкланрал
Гъахъна абур шегъердиз,
Килиг авун паталди
И чкадин тегъердиз.

Къуд патахъай къванерин
Паруд къене авай ам.
"Панурда хъиз ракъини
Алугариз алай ам.

Къалабулук галай хъиз
Галтугзавай инсанар.
Эхиз тежер къуватди
Галудзавай инсанар.

Хажалатдин лишанар
Абурун чинра къекъвезвай,
Гъамлу сесер къилелай
Байкъушар хъиз элкъвезвай.

Са къуьзуьдаз къучедал
Гана чпин суалар:
"Вуч хъанва и шегъерда,
Куьз пашман я инсанар?"

"И секинсуз шегъердихъ
Амач вичин члехиди.
Вад югъ я чав, къегъалрив
Гумачиз чи рехиди.

Фенай чи къил къушун гваз
Инлай яргъал чуьллериз.
Къена вири душманар
Гъайин патал чилериз.

Къе хазина атлана,
Чи къизилар квахънава.
Угъриярни жагъизвач,
Гъи тлехве бес гъахънава?

Хабар кьуртла члехида
Хазинадкай атланвай,
Цай яда и шегьердиз,
Бахтункай пай атланвай!"

Шарвили, фад килигна
Ахцегьвидиз, хъуьрена:
"Жагъанва чаз кьизилар,
Фикир мейир зерре на!"

Везир-векил экъечлна
Атайбуруз хъуьрериз.
Пагъливанар къабулна,
Тухвана фад квалериз.

И вахтунда лап клеви
Гъарайдин ван акъатна,
Кватл хъанвай къван инсанрик
Къалабулук акатна.

Дяве авай чкадай
Члехидан кас хтанвай,
Герек хъана хазина,
Къизилар кланз хтанвай.

Кичле хъана везирриз,
Хазина буш я лугъуз.
Рекьидалди чун вири
Шегьер куда цла лугъуз.

И вахтунда Шарвили
Адан вилик экъечІна,
Акур угъри стхайрин
Амал лугъуз эгечІна.

Ракъурнавай итимдив
Вахкана гвай къизилар:
"Чунни къведа дяведиз,
Ийиз куь пар къезилар!"

Рази хъана везирар
Гадайрин и теклифдал.
Гайи гаф чІур жедани
Вири алай межлисдал?

Шарвилини дуст галаз
Мад балкІанрал акъахна,
Илгъам аваз рикІера,
Гар хъиз чуьлдай авахъна.

Шарвилиди лагъана:
"Жагъида ваз стха ви,
И шегъердин чІехиди
Я жеди гъа арха ви".

Агакъайла чкадив,
Самбуран хва шад хъана.
Шарвилиди лагъайвал,
ХъуьтІуькайни гад хъана.

Эверна ада виликди,
Гъахъна стхад гарданда:
"Чан стха вун вутI фенай,
Зун тек туна майдандал?"

Туна гъилер гарданра,
Къве стхани сад хъана.
Акурла и бахтлубур
Шарвилини шад хъана.

"Ирид йис я гила зун
Чехид яз и шегъердин.
Ашукъ хъана ина зун
Гъич тахъай са тегъерда.

АтIа патан гуънедал
Дерин гъавиз алай са.
Ана гъайбат чукIуриз
Зурба къавах авай са.

А гъавиздив садра зун
Яд кIан хъана агатна.
Гъа и чIавуз вилик зи
Иер са руш акъатна.

Квар ацIурна къайи цив,
Руш хъфидай береда,
Туна адан маниди
Зун ашкъидин желеда.

Ахпа кифер акурла
Аватнавай кьуьнелай,
Агалтна зун кьавахдив,
Элкьвена кьил кьилелай.

И вахтунда руша мад
Гъил кутуна кьайи цик.
Тамарзу я гилани
Адан гьапай хъвайи цихъ.

Садлагьана а иер
Рушай гьарай акъатна.
Гадар хьана чилелай
Ам гьавиздиз аватна.

И вахтунда хьуьрена
И гьавиздин хивелай
Чулав шайтан, зи душман,
Каф алахьиз сивелай:

"Руш, за гила азаб ваз
Гуда, ам яр кьурвиляй.
Ред авуна ашкьи зи,
Зун куз-хьукъуз турвиляй.

Гила жуваз кеф члугу
И гьавизда ацукьна.
Вакай за мад вучда кьван
И дуьньядал амукьна.

Ятла ви яр виклегъди,
Ада вун цяй ахкъудрай.
Ятла ви яр зирекди,
Вун зи гъиляй къахкъудрай!"

ИкI лагъана къакъатна
Гар хъиз шайтIан таравай.
Яр паталди акъатна
Зи къизгъин рик! хуравай.

За вучдай къван, стхаяр,
Зи гъиляй вуч къведай къван?
Яру хъана вилер зи
Юани ярдихъ шедай къван.

Ахпа, кIвализ хъфена,
Зун ацукъна тахтунал.
Рази хъана акъвазна
Зун гъа жуван бахтунал.

Амма эхир екъечIна
Зун шайтIандин суракъдиз.
Мукъуфдалди хкъягъна,
КIватIна къушун, яракъ дуъз.

Гила суърсет амач захъ,
Хазинани ичIи я.
Душманар зи гзаф я,
Къушунар зи гъвечIи я.

Пакад юкъуз экуьнлай
Эхиримжи зенг я зи.
Жуван кланид паталди
Эхиримжи женг я зи".

Шарвилиди лагъана:
"Кичле жемир, стха, ваз.
Ви душманар куквариз
Жеда чунни арха ваз!"

Ювачик звер квай жегьилри
Тух жедалди кьуьлерна.
Югъ жедалди вирида
Ялар яна, кеферна...

Экуьнин гьед акъатна,
Яру хъана цавун пад.
Зурба кьушун юзана,
Дяве ийиз фена фад.

Шарвилини экъечна
Гъиле кьуна тур вичин.
Гъазур хъана акъвазна,
Душмандиз гуз клур вичин.

Са сеферда ягъайла,
Агъзур душман рекъизвай.
Акваз-акваз ягъийрин
Циргъни жерге чклизвай.

И арада майдандал
Шайтан-пачагь акъатна.
Цайлапан хъиз Шарвили
Тадиз адав агатна.

Кьуна залум душмандин
Гардан ада гълера...
"Им ви пай я!" - лагъана,
Гапур сухна вилера.

Магъарайра къекъвена
Ам гуьзелдин суракъда.
Гъиле къуват авайди
Мураддив фад агакъда.

Са дагъарда акуна
Адаз а руш ишезвас.
"Вуч кланзава, - жузуна, -
Завай, лагъ кван, инсан, ваз?"

Шарвилиди ганач яб
Анал лагъай гафариз.
Кьуна а руш къужахда
Физвайтан ам ахвариз.

Вири эхна, кьегьал кас
Магъарадай экъечна,
Къужахдаваз гуьзел руш,
Чиликай фад хкечна.

Рекьел гьалтай стхаяр
Шарвилидиз килигна.
Къужахдавай гуьзел руш
Ада чилел эцигна.

Гьамишалугь ксанвай
Ахъа амаз вилер руш.
Гьамишалугь ксанвай
Хурал алаз гьилер руш.

Ахцегьвиди стхадин
Кьуна гьилер зурзазвай.
Шем хьиз, ялав галукъай,
Гададин рикI цIразвай.

Шарвилиди эгъуьнна
Тарцин кIаник фур дерин.
Рушаз гьвечи кIвал хьана
А эгъуьнай сур дерин!

Ярдиз несиб тахьана
Кьейи рушан гьакъиндай
Шарвилиди лагьана
Мани рикIин дериндай:

"Авай са руш дидедихъ,
Бубадизни масан тир.
Вун ашкъидин рекьелай
Алудайди шайтIан тир.

Вучиз фена дуьньядай,
Гада ялгъуз туна, вун?
Вучиз катна яргъариз
Ашкъи рикле туна вун?

Вун авачир дуьньяда
Уьмуьр ширин затI жедач.
КIани ярдиз гила мад
Вав барабар сад жедач!"

Шарвилиди манияр
Ирид юкъуз лагъана.
Ирид юкъуз стхайри
Къилин чIарар чухвана.

Эхир абур галатна,
Рушай ван-сес акъатнач.
ШайтIандин гъил галукъай
Ам ахварай аватнач.

Ахпа чпин къушунар
Шегъердиз фад рахкурна.
Сурун патав гадайри
Къавахдин тар акIурна.

Мензил атIуз, рехъ атIуз
Фена мадни къегъалар.
Дуьшуьш жедач рекъе пехъ,
Сад хъайила хиялар!

12

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

САВДАГАР

Шарвилидин фикирар
Хайи квализ хъфенвай.
Рикl Ватандин накъвадихъ,
Цавай ракъ хъиз ифенвай.

Ам играми дидедин
Кузвай къизгъин гъасретди.
Гуьгуьул гъарикl ийизвай
Жегъил сусан суьретди.

Ирид йикъан пакамахъ
Абурукни рум акатна.
Рехъ атlана, гадаяр
Гуьулуьн кьерез акъатна.

Гуьулуьн пехъи лепейри
Гъужумзавай къванерал.
Адан ванер ухшар тир
Цlайлапандин ванериз.

Къизмиш хъанвай лепеяр,
Гарун хура гъатнавай,
Рум гуз сада сад гатаз,
Къер галайнихъ катзавай.

Шарвилиди лагъана:
"Чун гьуьлелай алатда,
Анжах, чидач вучдатла,
Чи балкIанар галатда.

ФейитIа чун кьер кьуна
Яргъал жеда рекьер чи.
Чимивили кьилелай
Куда рекье жигер чи".

Рази хъана стхаяр
Кьуру рекьяй фин патал.
Са тIимил кьван ацукьна
Абур, яд-футIуьн патал...

ВацIарилай элячна,
Дуьзенлухрай акъатна.
Атана пуд гадани
Са уьлкведиз аватна.

И вахтунда виликай
Гьарайдай ван акъатна.
Галатнавай пудакни
Къалабулук акатна.

Абур къвазна мягтел яз
КIамай къвезвай ванерал.
Хкаж хъана Шарвили
Рекьел алай къванерал.

Гъарайна са сефер мад,
Жаваб ганач садани.
Къариблухра инсанди
Инсан дарда тадани?

Рекъел туна стхаяр,
Вилик фена Шарвили.
Гуьнедайтлуз дередиз
Къиллихъ фена Шарвили.

И кламай ам акъатна
Маса гегъенш кламуз са.
Ахпа къегъал аватна
Къил авачир тамуз са.

Анжах ахкъатзавачир
Гъарайдин ван япарай.
Гъа и ванци Шарвили
Акъудзавай къапарай.

Гагъ хъел къвезвай гададиз,
Гагъ шел къвезвай вилериз.
Гагъ атлузвай аман лап,
Гагъ звал къвезвай гъилериз.

Адаз клама акуна
Яру гелер ивидин.
Адаз клама акуна
Яру селлер ивидин.

Инал-анал балкланрин
Аламазмай лешерни.
Яру хъанвай ивидай
Чилераллай пешерни.

"Бес вуж хъурай гъарайиз
Атлузвайди риклер чи?
Бес вуж хъурай гъарайиз
Атлузвайди жигер чи?"

Шарвилиди гъарайна
Са сеферда клевиз мад.
Са жавабни элкъвенач,
Ван хтанач япуз мад.

Амма адан ван хъайи
Чархар кламуз авахъна,
Тепе-дере юзана,
Рагар чилик какахъна.

Анжах адаз гъай гудай
Инсандин ван атанач.
Ван, элкъвена, кьулухъди
Герек члавуз хтанач.

Адавай физ жедани
Цурзавайди такуна?
Инай хъфиз жедани
Адаз кумек тавуна?

Лезги кьегьал Шарвили
Дардавайдан куьмек я!
Лезги кьегьал Шарвили
Ажуз касдин дирек я!

Нисиналди кьекъвена
Шарвили и дерада,
Галат тийиз са клусни
Ювалахзавай береда.

Няниз мукьва агатна
Ам са кьвапан хъиткьердив,
Акъвазна яб агудна
Ам гьа кьвалан хъиткьердив.

Гъиликна тур, гадади
Къван къванцивай къакъудна,
Шарвилиди хъиткьердай
Чехи са пад акъудна.

Ада ана пуд инсан
Яргъалай хъиз къатлузвай.
Кьведа кьуна сад чилел
Мишердалди атлузвай.

Фена кьуна хъел галаз
Абур кьведни гъилера,
Тахсир алай кьифер хъиз,
Гваз кьекъвена чилера:

"Вучиз ихътин тегъерда
Зулумзава и касдиз?
Мегер сергъят амачни
Куь акьулсуз къисасдиз?"

Са итимди явашдиз
Шарвилидиз лагъана:
"Чи базарда цийи мае
Твазвай ада атана.

КІвалин вири гъайванрин
Агъуз хъана къиметар.
Лагъайлани гаф вичиз,
Ийиз хъана гъуьжетар.

Гила инал азабдив
Чна а кас рекъизва.
Им къисас я, чна а
Касдин дуван ийизва".

Шарвилиди сабурнач,
Хъел атана рикливай.
Савдагарар инсафсуз
Хъана чпин кІваливай.

Къуна абур вегъена
Шарвилиди къвалалай.
Ярх хъанвайди къарагъна
Иви кІвахъиз къваларай:

"Ахкъудна зун, игит кас,
И вагъшийрин гъилерай.
Лагъ, вучин за хъсанвал
Техкъведайвал вилерай?"

Зун акъатна и патаз
Ирид йис я, заха дуст.
Вун шагъид я и кардин,
Зи гъал пис я, заха дуст.

Инлай гзаф яргъара
Хайи Ватан ава захъ,
Къакъан члехи дагълара
Чими макан ава захъ.

Ирид йис я бубади
Рекьер хуъзва рухвайрин.
Квахъна завай къве стха,
Авач суракъ архайрин.

Зун ахцегъви Самбуран
Пуд лагъай хва я, игит,
Завни жуван винизвал,
Такабурвал гва, игит.

И уьлкведа яргъа тир
Савдагарвал чирна за,
Ватандивай къакъатна
Жуван кIвалах чIурна за.

АватIани хазина,
ЧIехи, иер дарамат,
Зун и гъариб уьлкведа
Туш са акъван саламат".

Шарвилидиз чир хъана
Къуьзуьдан пуд лагъай хва.
Шарвилидиз чир хъана
Савдагарри тухвай хва.

Ахпа адан вилик шад
Къве стхани экъечIна,
Туна гъилер гарданра
Шадвилериз эгечIа.

ТIуьна, хъвана, ацукъна
Абур тарцин сериник.
Акатна Шарвилидин
Вил ахварин кIириник.

Вилер акьал тавунмаз,
Руг акъатна рекъерай.
Ам вуж ятла, хабар къаз,
Цай акъатна риклерай.

Балкандилай эвична
Чилел жегьил, виклегь кас:
"Ваз ацукьун архайин,
Эй Шарвили, яни хас?"

Ватан дарда авайла
Вучиз ана авач вун?
Халкъ женгера авайла,
Женгин юкъвал алач вун.

Сувардал къван Муьшкуьрдай
Рекъер ивид къенева.
Дарбадагьна Шабран чи,
Къвевар ягьид гьилева.

Лацу Худат чкланва,
Касни амач Алпанда.
Хкаж хьанва жемьатар
Дагъларани аранда.

Кас-Бубани гъатнава
Шел-хвал ийиз чуъллера.
Пуч хъанва чи магьсулар,
Цегв къекъвезва чилера.

Ви суракъда гъатнава
Яхцлур жегьил чилерал.
Къарагъ, къарагъ, Шарвили,
Нагъв тахъуй чи вилерал!"

Шарвилиди гана яб
Ажегьилдин гафариз.
Рикле гъатай ажугъди
Гъекъ акъудна япариз.

"Агакъда зун! - лагъана, -
Зи Ватандин дидардив.
Тадач за чи хай и бур
Ягъийрик квай азардик!"

Акъахна ам балкландал,
Гъална фена векъерай.
Акъахна ам балкландал,
Руг акъатна рекъерай.

Стхаярни къарагъна,
Пудни гъатна рекъе фад,
Цава амаз руг куьлуй,
Шарвилидин геле фад.

Яргъара гъикI акъвазрай
Ватандихъ рикI галайди?
Ялзава ам виликди
Хайи чилин гъарайди!

13

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ШАРВИЛИ
ЭТИМ ХЪАНА

ХъаначиртIа Кас-Буба
Ни лугъудай манияр?
Хуъреризни шегъерриз
Ни тухудай манияр?

ХъаначиртIа Кас-Буба
Жедайни чаз хъуъруьнар?
Пис инсанрал, авамрал
Къведайни чаз хъуъруьнар?

Чи бубайри вучнатIа
Чаз гъи касди лугъудай?
Хийирдални шийирдал,
Чун гъи касди тухудай?

АвачиртIа мецера
Шарвилидин тарифар,
Чир жедайни авайвал
Чаз чи халкъдин тарихар?

Шарвилидин азиз тIвар
Къекъвезва чи кIвалера,
РикIера руьгь куькIуьриз
Шегъеррани хуьрера.

Атай члавуз душманар
Чи дагъларин синерал,
Хажалатдин залан пар
Гьалтна халкъдин къуьнерал.

Чилер хъана баябан:
Яд амукънач вирера,
Гваз турарни жидаяр
Къекъвена чи хуьрера.

Гъвечибурни акатна
Гишинвили азардик,
Члехибурни акатна
Тахъай хътин бизардик

Мензил атлуз, рехъ алуз
Гьална балклан гаралди,
Шарвилиди хуьруьв вич
Агакъарна яралди!

Душмандила хъсандиз
Къисас вахчун паталди,
Лезги чилин игитриз
Эвер гана къегьалди.

Агъзур жегьил яракьлу
Гъана ада Мугъандай.
Агъзур жегьил яракьлу
Гъана ада Шабрандай.

Сувардайни атана
Агъзур жегьил яракълу.
Къвевардайни атана
Агъзур жегьил яракълу.

Муьшкуьрдайни атана
Агъзурдал къван игитар.
Цахурдайни атана
Рутуларни михедар.

Хкаж хъана Куьредаи
Агъзур жегьил вижевай.
Ахцегъайни атана
Агъзур къегъал вижевай.

Худатвияр акъвазна
Самур вацун дерада.
Гиярвияр хъана кват
Къаншардавай гуьнеда.

Кас-Бубани экъечна
Яракълуйрин вилик мад.
"Кьун лазим я! - лагъана, -
Пехъибурун вилик пад!

А азгъунри тарашна
Берекатлу чилер чи.
А азгъунри барбатна
Ник1еравай къуьлер чи.

Есир къуна тухвана
Абуру чи рушарни.
Есир къуна тухвана
Абуру чи сусарни!

Гана чулав шаршавар
Вири жегьил дидейриз,
Чулав рангни - бубайри
Эцигнавай бинейриз.

Чахъни къуват хъайид я,
Ажузбур туш къилер чи.
Чун дидейри хайид я,
Ужузбур туш эллер чи!"

Кас-Бубади куътягъна
Вичин гафар рахана.
Чин элкъуърна къушунрихъ
Шарвилиди лагъана:

"Сад амай къван душманар
Чи Ватандин чилерал,
Пихер ая, жегьилар,
Куъ къуватлу гъилерал.

Намус рикле авайди
Акъвазрай къе жергеда.
Гьалда чна вагъшияр
Туна вири ергеда.

Чи дидейрин вилерал
Накъвар тахьун паталди,
Эвер ганва виридаз
Чаз кье азиз Ватанди!

Кьилер виниз хкажа,
Инсаф тахьуй риклера.
Гъуцари чаз куьмекрай
Чи вилик квай рекьера!"

Паласадин чуьллерай
Ахмиш хьана, тиветлер хьиз,
Къвезвай чулав душманар,
Клус жагъанвай цеквер хьиз.

Шарвилиди хкажна
Вичин залан тур цавуз.
Ракъини хьиз чуклурна
А ту рун и нур цавуз.

Эрчи патай экъечна
Худатвияр виклегьдиз.
Чапла патай экъечьла
Ахцегъвияр виклегьдиз.

Далу патай къарагына
Шабранвияр турфан хьиз.
Магьу патай къарагына
Мугъанвияр къалхан хьиз.

Муьшкуьрвияр авахьна
Душмандин сих жергейриз.
Цлахурвийри кърмишна
Жанавурар, тиветлер хьиз.

Суварвийри гана рум
Са паюниз гуьнедай.
Михедвийри барбатна
Агъзур душман дерада.

Гавдушандал гьарайдин
Ванер аршдиз акъатна.
Балкандаллай Шарвили
Женгин юкъваз аватна.

Эрчи патай ягъайла
Ярхар хьана агъзур кас.
Чапла патай ягъайла
Клар-клар хьана агъзур кас.

Пуд йифизни пуд юкъуз
Давам хьайи ягъунар
Куьтягь хьана, экунахъ
Акъваз хьана рахунар.

Галатнавай Шарвили
Ацукьна са тепедал.
Ширин-ширин хиялрин
Акъахна ам лепедал.

Кьуьзуь ашукь агатна
Гададив и береда:
"Сир ахъаймир садазни,
Чан хва, жуван жуьреда.

Ви бубани, дидени
Кьена хъайи женгера.
Ви рик! алай Экверни
Фена хъайи женгера.

Хуьруьнвийри кучудна
Абур вацун кьере чи.
Къе пуд югъ я яс аваз
Клунтал алай хуьре чи!

Кас-Буба гъа атай хъиз
Аста-аста хъфена.
Садрани гъич тахъай хъиз,
Игитдин рик! ифена.

Кьил агъузна гад ад и,
Шарвилиди хъилеваз.
Фена какур рекъерай,
Кьенердин кьил гъилеваз...

Сурун кьилихъ ацукьна
Ам са герен хиял хъиз!
Сурун кьилихъ ацукьна
Шехъна игит, аял хъиз:

"Ксумир вун, къарагъа,
Азиз диде, чан диде!
Чилин кланик къвезвани
Ваз баладин ван, диде?"

Гъахъа вун зи гарданда,
Гъил аладра къилелай.
Галатнава ви хва къе,
Гъекьер михъа пелелай!..

Буба, буба къарагъа,
Хва хтанва женгерай.
Ювале межлис туькӀуьрна,
Хуьруьнвийриз эвера.

Ахпа санал, къарагъна,
ЭкъечӀин чун яйлахдиз.
Ахъая заз жуван хур,
Гъахъда зун ви къужахдиз!..

Юани яр, зи азизди,
Вучиз ялгъуз туна зун?
Къарагъ, Эквер,къарагъа,
Кумир икӀа вуна зун!"

Жаваб ганач бубади,
Дидедай ван акъатнач.
Сурар пудни лап хъана,
Свас ахварай аватнач.

Шарвилиди минетна
Къуъзуъ Шагъдин тепейриз.
Шарвилиди минетна
Самур вацун лепейриз.

Шарвилиди минетна
Паласадин чуьллериз.
Шарвилиди минетна
Гегьенш лезги чилериз.

Санайни ван акъатнач, -
Жегьил рикел твал хъана.
Санайни ван акъатнач, -
Чилер, цавар лап хъана!..

Йифен перде аватна
Чиг акъалтай члурарал,
Чин кланикна къаткана
Гада къайи сурарал.

И члавуз ван атана
Диде сурай рахадай:
"Шехьмир, чан хва, гатфарихъ
Хкведа зун, ахкведа!

Зун душмандин гапурди
Кларна ният риклемаз,
Къакъатна, чан, къакъатна,
Баладихъ вил рекъемаз.

Вун мехъерик алад, хва,
Гъам риклелай алатрай.
Къуьлердайла мехъеррик
Рушар вири галатрай.

На бубадиз куьмек це,
Адан хатур хаз тахъуй.
На бубадиз куьмек це,
Ам гъич дарда таз тахъуй.

Мад экъечімир яргъариз,
Вун сусавай къакъатмир.
Ашкъидик пай кутур, хва,
Масабурув агатмир.

Эгер квез руш хъайитла,
Адал зи твар эцига.
Ахъаз тамир зи сурни,
Гъана чархар эцига!.."

Бубад сурай явашдиз
Хкаж хъана гъамлу сес:
"Пагъливан хва, шехъмир вун,
Хъуьтуъл я и сурун мес.

Вун, Шарвили чи элди
Вичиз арха къунва, хва.
Вун чи халкъдин рекъел за
Зи патахъай тунва, хва.

Вине яхъ на гъамиша
Кас-Бубадин гъурметни!
Вине яхъ на гъамиша
Кас-Бубадин зегъметни.

Зи патахъай дидедив
Члугваз тамир гъамарни.
Бес я гила, на адав
Храз тамир гамарни!

Тапшурмиша сусални,
Адан хатур тахурай.
Къелеч! я рик! дидедин,
Адан пер хаз тахъурай!"

Ярдин сурай явашдиз
Хкаж хъана гъамлу ван:
"Хажалатар члугвамир,
Хъайи крар хъана, чан!

Мелеризни алад вун,
Мехъеррикни къуълера,
Хажалатар, гъамар мад
Твамир жуван вилера!

Багъишламиш ая заз
Эгер ви рик! ханат!а!
Муъгъуъббатдал к1еви яз,
Ашкъиди рик! канат!а!"

И вахтунда чуьллериз
Манидин ван чклана.
Чилерилай цаварал
Фена а ван алклана.

Дяведин хер сагъ хъайи
Халкъар фенвай чуьллериз.
Ювалахзавай шаддаказ,
Мани лугъуз, къуьлериз:

"Жедач лугъуз югъ мичи
Хкведачни нехирар.
Къена фена кьейибур,
Сагъ хъижеда пехирар.

Амайбурни хуьрера
Бес яшамиш жедачни?
Амайбуру хуьрера
Къазанмишна недачни?

Кухтадачни шегъерар,
Хуьрер-цIвена квахъайбур.
ТухкIуьрдачни чкадал
Ци, марфади тухвайбур?"

Мани фена цаварал,
Шарвилид шел атIана.
Къизгъин рикIиз жегъилдин
Ашкъидин сел атана.

Къарагъна ам чилелай,
Гъилер, кIвачер тIарамна,
Вилик квай пуд сурузни
Мад сеферда икрамна.

Фена агъуз Шарвили,
Хуьруьнвияр галайнихъ.
Фена агъуз Шарвили,
Мукъва-къили амайнихъ!

14

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ДАРМАН

Пуд югъни йиф акъатна
Кеспидик кваз эл вири.
Шарвилиди алахна
Вичин хирел къел вири.

Куьмек гана халкъариз
Кутаз рекьер, жигъирар.
Ватандикай тир вири
Халкъдин миxъи фикирар.

Ахпа ада кIвалахна
Элдихъ галаз никIера.
Адан гъурмет амукъна
Зегъмет кIани рикIера...

Шарвильдиз и чIавуз
КIани мугъман атана.
Кас-Бубадин манийрин
Виридаз ван атана:

"Шарвили, на сурарал
Эцигнани гуьмбетар?
ЭцигначIа, элди ваз
Ийида гъа тугъметар.

Хайибурун хатур на
Алудмир гъич риклелай.
Им чи адет, чи рехъ я,
Алатмир дуъз рекъелай.

Зи манийриз яб гана,
Шарвили, на квалалаха.
Хайибурун эбеди
Твар вине къаз алахъа!"

Шарвилиди гана яб
Къуъзуъ касдин гафариз,
Регъят хъана риклизни,
Къуъд элкъвена гатфарихъ.

Къуна вичин залан тур
Фена гада дагъларихъ.
Къуна вичин залан тур
Фена гегъенш багъларихъ.

Ирид юкъуз алахъна
Шарвили са раг атлуз.
Ирид юкъуз алахъна,
На лагъ, клеви ракъ атлуз.

Далудаллаз авудна
Мармард къванер гадади.
Къуна михъиз кфади
Гъяркъуъ къуънер гададин.

Цалцлмарна туруни
Ада абур вижеваз,
Хайибуруз гуьмбетар
Эциг авун хивеваз.

Сифте ада эцигна
Гуьмбет сурал бубадин,
Мармардикай раснавай
Гуьмбет хурал бубадин.

Ахпа ада а къванцел
Ихьтин гафар атлана:
И чкадал ксанва
Са зурба кас датлана

Ам я вичин Ватандин
Намус миxъиз хвейиди.
Ам я хайи чилерин
Абур патал кьейиди...

Ирид юкъуз кIвалахна
Шарвилиди йигиндиз.
Ирид юкъуз кIвалахна
Шарвилиди къизгъиндиз.

Къванерикай лап кIеви
Ада гуьмбет эцигна.
Ахпа, яргъал къвазна хъиз,
Дидед суруз килигна.

Ківалах куьтягь хъайила,
Адан винел кхъена:
"Пац акьуна душмандин,
Инал диде туьхвена.

Къадир течир дидедин
Касни авач хуърера,
Адан къадир тахъайдан
Экв туьхуьда вилера!.."

Сусан сурал хкажна
Ада лацу гуьмбет са,
Хъурай лугьуз кланидаз
Вичин патай гьуьрмет са.

Ківалах куьтягь хъайила,
Гапур гъиле чуькьвена,
Ада лацу гуьмбетдал
Ихьтин гафар кхъена:

"Кланивили кайибур
И гуьмбетдал атурай.
Гьикл канатла Шарвили
Къуй виридаз акурай!.."

Къанни са югъ алатна
Акваз-такваз, хабарсуз.
Гъам-хажалат гададвай
Хъана яргъаз хабарсуз.

Кас-Бубади лагъайвал,
Хатур хвейбур бубадин
Вичин хва хъиз къабулда
Хуьруь, кIвали, убади.

Ирид юкъуз ксана
Ам гуьмбетдал бубадин.
Ирид юкъуз ацукъна
Ам гуьмбетдал дидедин.

Ирид юкъуз икрамна
Ада ярдин гуьмбетдиз.
Къимет гана эллери
Шарвилидин гьуьрметдиз.

Са юкъуз ам акъатна
Сувар шегъер галайнихъ.
Ацукъарна элди ам
Чпин суфра авайнихъ.

Кас-Бубани атана
Вичин чуьнгуьр гъилеваз.
Мад кIватI хъана жегъилар,
Вил манида, мелеваз.

Са арадлай акъатна
Балабанрин ширин ван,
Гуьгъуьналлаз кфилрин
РикIиз чими, дерин ван.

Гагъ шехъна, гагъ хъуърена
Къуша-къуша чагъанар.
Тадиз кѳвачел къарагъна
Шекиярни Шабранар.

Гъуьжетдайбур турарал
Са дуьзендал кѳватѳ хъана,
Ялай къегъал рухвайри
Гъуьлуьн цѳилер къатѳ хъана.

Иридѳикъан эхирдай
Вири гъахъна майдандиз,
Дуьз килигун паталди
Машгъур хъанвай инсандиз.

Суван вад яц акъудна
Къаджегъилди майдандал.
Гъалдарна фад, гана къив,
Вадни тек са инсанда.

Шарвилиди къакъажна
Вичин гѳилер къуьнтел къван,
Туна гегъенш майданда
Чил зурзурдай гурлу ван.

Ирид юкъуз акъатна
Руг чилерай цавариз.
Къвазна вири вил алаз,
Вуч жедатѳа яцариз?

Чиле крчар аклуриз,
Гъужумзавай жунгаври
Гадарзавай гададал
Абуру катиз, цингавриз.

Гъар ацалтна рум галаз
Физвай абур виликди.
Гъекъ хъанвай а гададал
Гъужум ийиз кьиллихъди.

Шарвилиди эхирдай
Хъел акатна гъарайна,
Кватна вичин къуватар,
Вад яц санал гъарайна.

Руг ацукъай вахтунда
Эллер фена виликди.
Яргъи хъанвай руыдер хъиз
Яцар гадад гъиликди.

Пагъ атлана амукъна
Тамашзавай инсанар.
Нивай табий жедай къван
Санал ихътин гъайванар?..

Гъар хъуьруьнин эхирдал
Адет тирвал шел жеда.
Низ чидач къван, пис йикъан
Гуьгуьналлаз мел жеда.

Сел атайла вацлариз
Кьер галайнихъ авахьда.
Дерт гьатайла гуьгьуьлда
Вилелай нагъв алахьда.

Квал амачир Шарвили
Бес нин кваллиз хъфирай?
Яр амачир гададин,
Лагъ, рикI гьида ифиррай?

Амма адаз квал хъана
Вири халкъдин рикIера.
Ядни, фуни мал хъана
Гьа халкъ физвай рекьера.

Йикъа сада тухвана
Гада вичин дехмедиз.
Йикъа садан килигна
Къагьриманди бинедиз.

Гьар пакамахъ Куьредай
Рекье гьатна жегьилар,
Ачухариз кьуьлерив
Шарвилидин гуьгьуьлар.

Ахпа адан суракьда
Сада балкIан ракъурна,
Терек тирди лагъана
Тадиз адаз, жагъурна:

"Куьре пата мел ава,
Вун герек я эллериз.
Къвазарна вацI дeрeдa,
Яд гьирвал я хуьрериз.

Вазни аниз вирида
Атун тадиз теклифна.
КIанзава чаз виридаз
Вун Куьреда илифна!.."

Хабар гана, атайди
Тади галаз хъфена.
Шарвилидин къизгъин рикI
КIвалах патал ифена.

Кьуна кьуьнел вичин тур
Рекье гьатна Шарвили.
Тади галаз фидайла,
Гьекье гьатна Шарвили.

Пуд йикъалай агакьна
Ам Самурдин кьерехдал.
Авахъзавай сел хьана,
Лепе къизгъин, лепе лап.

Вил вегьена гадади
ВацIун чапла кьерехдиз.
Адавай кье вичин гьуьрс
Хьанач вичин рикIе хуьз.

Килигна ам лепейриз
Каф кьилеллаз зурзазвай.
Килигна ам Куьредиз,
Цихъ къаних яз, кьуразвай.

Адаз лепед вилик пад
Турунив кьаз клан хьана.
Дагъ хьиз хкаж жезвай ам,
КукIварна хаз клан хьана.

И вахтунда акъатна
Кас-Буба мад къаншардиз:
"Чан хва, тур на акъвазра,
Жув гьазур хьухъ пайгар хьиз.

АлакьдатIа, гадарна
ЭлячIа вун вацIалай,
Лезгистандин чилерал
Мад вав къведай авач тай.

Эгер вавай гадарна
ВацIалай физ хьайитIа,
Ви мурадар акъатда
Кьилиз вири гьа икIа.

Ви бедендихъ галатIа
Эгер хаин аза кье,
За лагъайвал ая на,
Гана адаз жаза кье!"

ИкI лагъана, хъфена
Кас-Буба гъа атай хъиз.
Шарвилиди гъиссна вич
А гафари гатай хъиз.

Амма фена экъечIна
Къеревай са мензилдиз,
Анай вичиз хкъягъна
Эвериз жедай мензил дуъз.

Вири къуват эцигна,
Эверна фена чайгъун хъиз,
На лугъуди, лув гай и
Тир ам цийи тайгъун хъиз.

Кас-Бубади лагъайвал
Шарвилиди гадарна.
Фена вацIун винелай,
Адан къве къер садарна.

Акъатзамаз а патаз
Ам са жизни алукъна.
Хатадай хъиз вацIун цихъ
КIвачин дабан галукъна.

Хъел атана гададиз
Дабандикай яд акъур.
Герекзавай вахтунда
ВацIун къере фад акъур.

Шарвилиди шткьунна
Къакъаравай гапур фад.
'Терек туш заз, - лагъана, -
Цихъ галукъай какур мад!"

Яна тадиз атлана
Къежей чка дабан дин.
"Хаинвилиз инсафдач!" -
Лугъуз, ада къуна кьин!

Ахпа ада алтадна
Са клус чулав накъв анал,
Кацлур гузвай дабандин
Т1ал атлана гъа гъанал.

Са т1имил дем ягъайла,
Сагъ хъхъана к1вачин хер,
Авур кардал рази яз,
Алай адан сивел хъвер.

Мад хкажна тур къуьнел,
Гила фена Куьредихъ,
Са легъзеда атлана
Ирид къакъан гуьне тик.

Куьредилай алатна
Жегъил гада, гъава хъиз,
Гиярдив фад агакъна,
Анин дарман-дава хъиз.

Гияр кьакъан тепедал
Алай гъвечи шегьер тир.
Адан кьуд пад багъларни
Гуьлгеридин никлер тир.

Гъар са нямет авазва
Гиярвийрин квалера,
Амма фадлай къвезмачир
Яд шегьердиз хуьлерай.

Мус ятлани бубайри
Къур члехи банд чкланвай. В
ац! авахъна кьуд кламуз,
Шегьердин яд атланвай.

Манда гила цийикла
А банд туьклуьр хъувуна,
Къваз жедани, куьз къвазрай
Алакьдай кар тавуна!

Кват! хъанвай халкъ, жемьтар
Гияр вацлун дерада.
"Вац! къвазарда!" - эхтилат
Авай вири Куьреда.

Перчихъанрал, перерал
Кваллахзавай инсанри,
Чпин зурба кваллахдин
Ч1алахъзавай инсанри.

Агъзурда чил атлузвай
Яваш-яваш перерал,
Гъилел пихер хъайила,
Накъв алахиз пихерал.

Къванер гъизвай садбуру,
Муькуьбуру парудал
Эцигзава, авахъиз
Гъекъ, ядхъана, далудай.

Гияр дере ацланвай
Ювалахзавай инсанрив.
Яд жеда гъа, яд жеда,
Уьмуьр элдин хъсанриз!

Амма са кар элдивай
Къилиз акъуд жезвачир,
Вилик галай дагъдила
Чархар авуд жезвачир.

И вахтунда агакьна
А дередив Шарвили.
И вахтунда агакьна
А миредив Шарвили.

Зверна вилик, инсанри
Гада шаддиз къабулна.
Чпин вик1егъ жергейриз
Ам азаддиз къабулна.

Шарвилиди лагъана:
"Заз пуд югъ вахт це кьуне.
Ахлад вири квалериз,
Эхъведайвал це кьуне!"

Гиярвияр хъфена,
Шарвилиди лагъайвал.
Ам къекъвена вирина,
Бандар вацӀу тухвайвал.

Ахпа ада гъиликна,
Гъамиша хъиз, тур вичин,
Агудна а къванерив
Пагъливанди хур вичин.

Цайлапанар рахадай
Ван чкӀана Куьредиз.
Чархар падиз авудна
Гъа патав гвай дередиз.

ВацӀун сиве чӀехи банд
Башламишна эцигиз,
Мягътел хъана амай эл,
Шарвилидиз килигиз.

Секин хъана булахар,
Гъахъна вири геле са.
Табий хъана селлерни,
Гъахъна вири хуьле са.

Галатнавай Шарвили
Мугьман хъана Гиярдиз.
Твар мецера эзбер тир
Инсан хъана Гиярдиз.

Гияр вацун кьерехдал
Са пад квачир дагъ ала.
А дагъдин са гуьнедал
Бегьерлу са багъ ала.

Гъа члавалай твар ала
Шарвилидин а дагъдал.
Гъа члавалай твар ала
Шарвилидин а багъдал...

Ирид юкъуз межлисра
Аваз хъана Шарвили,
Гиярвийрин квалера
Акъваз хъана Шарвили.

Ирид макъам гатана
Гиярвийри гададиз!
Ирид мани лагъана
Гиярвийри гададиз!

Са манида булахдин
Тарифарна жегъилри.
Са манида яйлахдин
Тарифарна жегъилри.

Са манида тарифна
Бул - бегьерлу багъларин.
Са манида тарифна
КукIвар лацу дагъларин.

Са манида сусарин
Тарифарна ашукъри.
Са манида ксарин
Тарифарна ашукъри.

Эхиримжи манида
ИкI лагъана ашукъри:
"Къегъал касдиз герекди -
РикI, лагъана, ашукъри! -

Кун тавуртIа Ватандихъ
РикI инсандин хуруда,
Хкаж жедач уьмуьрда
Ам виниз гъич, лугъуда!.."

Куьтягъ хъана манияр,
Башламишна макъамар.
А макъамри ийизвай
Жемят вири къакъанар!..

Гиярвийрин гъуьрметар
Вири вичин рикIеваз,
Хтун патал Сувардал
Шарвили мад рекъева!..

15

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

ЦИЙИ ЯР

Экуьн яра цаварал
Яру ипек алкIурна.
Цавун аршда ракъини
Вичин жида акIурна.

Яру хъана циферни,
ЭкъечIай хъиз ивидай.
Яру хъана дагъларни,
КъацIайбур хъиз некъидай.

Зегъметдин югъ атанва
Мад и чIехи дуьньядиз.
Зегъметдин югъ атанва
Мад и рехи дуьньядиз.

Шарвилини, вири хъиз,
Аватна мад ахварай.
Адаз уьмуьр акуна
Кас-Бубадин махарай.

Арабадик кутIунна
Гъаятдавай яцарни,
Паласадиз фена ам,
Къуна зурба кацайни.

Экуьн михьи шагьварди
Жегьилдин рикI юзурна.
А шагьварди Шарвили
Лап аял хьиз ксурна.

Шарвилидиз ахварай
Гегьенш чуьллер акуна.
Бегьерривди ацIанвай
Лезги чилер акуна.

Тарар цазвай садбуру,
Хпер хуьзвай садбуру.
Цлар къазвай садбуру,
НикIер гуьзвай садбуру.

Гьарда са кар ийизвай,
Цеквери хьиз алахъна,
Ювалахзавай инсанри,
Лекьери хьиз, алахъна.

Фена чIехи араба
АрадайтIуз никIерин.
Фена чIехи араба
АрадайтIуз цуькверин.

Писид кул къван чIехи тир
Къуьлуьн кьилер никIера.
Хунчаяр къван еке тир
Мулдин цуьквер векьера.

Гуьнейравай туртурар
Члехибур тир, верчер къван.
Гъар са тварни ципишдин
Екебуртир, ичер къван.

Къакъанбур тир дагълар къван
Къулан вацун къваларни.
Члехи лезги хуърерин
Лацубур тир къвалерни.

ИкI аквазвай чуьллер чи
Кас-Бубадин махарай...
Садлагъана аватна
Гада ширин ахварай.

Яцар векъиз ахъайна,
Пуьрай лугъуз чпиз векъ.
Шарвилиди къвалахна
Акъатдалди пелез гъекъ.

Далудаллаз дагъларай
Зурба къванер авудна.
Абур гъана булахдив,
Сад муькуьдав агудна.

Ирид юкъуз къвалахна
Шарвилиди дат1ана.
Ирид юкъуз къвалахна,
Къулухъ - вилик тахъана.

Устларди хъиз скъалриз
Къванер ада гъиликна,
Къакъан ирид мертеба
Ирид юкъуз эцигна.

Буба, диде авачир
Хуьре къвазнач Шарвили.
Риклиз кланид амачир
К1вале къвазнач Шарвили.

Ада вичиз эцигна
Цийи к1валер булахдал.
Вичиз хъайи бегенмиш
Т1ебиатдин къужахдал.

К1валин патав кутуна
Ада ч1ехи са багъни.
Ахпа багъдихъ элкъуьрна
Гъа патав гвай булахни.

Тамни цана гуьнеда,
Гъава серии хъуй лугъуз.
Аявална чумалрин,
Майва ширин хъуй лугъуз.

Рехъни расна дагълариз,
Вичин калер акъуддай.
Муьгъ эцигна вац1алай,
Ц1егьер-хпер алуддай.

ИкI туькIуьрна яшайиш,
ВикIегь хьана зегьметда.
Аватдани Шарвили
Гила халкъдин гьуьрметдай?

Дерин кIамай Шарвили
Са гуьнедиз акъатна.
Адан вилик, гьикI ятIан,
Хаму жейран акатна.

Иервилел гьайвандин
Гьейран хьана Шарвили.
Эквер рикIел хтана,
Пашман хьана Шарвили.

Тушир адаз акурди
Чулав вилер жейрандин.
Ухшар авай манидиз
ШуькIуь гардан гьайвандин.

КичI акъудна рикIевай,
Ам секиндиз къекъвезвай.
Чепелукъ хьиз экуьнал,
Шарвилидлай элкъвезвай.

Ашукъ хьана цав хьтин
Ам жейрандин вилерал.
Явашдаказ агатна,
Къаз кIан хьана гьилерив.

Хкажна кьил гьайванди,
Аватай хьиз ахварай.
Ахпа катна дагъларихъ,
Жедай саягъ махара.

"Им вуч тир заз акурди,
Гьайван тирни, тахьайтла?..
Им вуч тир заз акурди,
Инсан тирни, тахьайтла?.."

Ирид йифиз гьатна звер
Адан эбес - яракьда.
Ирид юкъуз къекъвена
Ам жейрандин суракьда.

Ирид йикъан пакамахъ
Акъатна са яйлахдал.
Са тӀимил къван ацукъна,
Яд хъун патал булахдал.

Булахдин цяй акуна
Адаз шикил жейрандин.
Булахдин цяй акуна
Адаз къве вил жейрандин.

Кьил хкажна килигна
Ам дагъларин синериз.
Мад гьа жейран акуна
Шарвилидин вилериз.

Яваш-яваш къарагъна
Ацукънавай чкадлай,
Чин элкъуърна гъайвандихъ,
Лагъана са арадлай:

"Катмир закай, акъваза,
Душман яни Шарвили?
Ирид юкъуз шехъна вахъ,
Хъсан яни Шарвили?"

Жейранди кыл агъузна,
Гъавурда фад акъур хъиз.
"Ша!" - лагъана, вилериз
Клани инсан акур хъиз.

Фена гада вил алаз
А жейрандин гелерал.
Чатухъанди гатай тур
Аваз гужлу гъилера.

Фена къведни киснаваз
Дагъдин какур жигъиррай...
И дуьньядал кланибур
Кланибуру икI жагъуррай!

Фена гада къванерин
Дар арайрай экъечIна.
Фена гада хъиткъеррай,
Къванерикай хкечIна.

Магъарадин цлара
Цларцлар гузвай къизилри,
Куърсар хъана гъарнихъай,
Цлар хуъзвай къизилри.

Хважамжамдин ранг алай
Магъарадин чилерал.
Са инсанни жедачър
Ч1алахъвичин вилерал.

Авахъзавай некледин
Виняй агъуз хуълерни.
Виртледайни ацлана
Акъвазнавай вирерни.

Шабалутар, анарар
Алай гъвечли тарарал.
Тажуб хъана Шарвили
Вилиз такур крарал.

Къекъвена ам и жуьре
Чилин кланик пуд юкъуз.
Адаз жейран жагъанач,
Амукъна ам куз-хъукъуз.

Эхирдай ам къизилдин
Ч1ехи кваллиз аватна.
Суст авуна атирри
Адак ахвар акатна.

Агъзур руша къакъажна
Къизилдин квал вижеваз
Ахпа абур хтана
Недай затлар гъилеваз.

Квалин юкъвал аклайна
Зар-атласдин суфрани,
Адан винел эцигна
Якни, некни, шурвани.

Са рат къван тир синини
Гъана гъа и суфрадал.
Къахарнавай гъерерни
Пайда хъана арадал.

Квалеле гъатай атирди
Вири ниэр къакъудна.
Ахвараллай Шарвили
Фад ахварай авудна.

Михъна вилер гъутарив,
Инихъ-анихъ килигна.
Чуьхвена чин хъсандиз,
Ада тлуьнар виликна.

Гъил вегъейла синидал,
Назик са ван акъатна.
Акъваз хъана Шарвили
Къалабулук акатна:

"Вун къекъвена шегьерра,
Зар-хараяр гъанач на.
Зун куз хъана дердини,
Риклин жаваб ганач на.

За ви хатур хадач гъич,
Гъала девран вид я ам.
Ваз аквазвай вар-девлет
Чараданд туш, зид я ам.

Ирид йис я чилик зун
Булах хъана авахъиз.
Ирид йис я рекьер хуъз,
Ви патав къвез алахъиз.

Вун чубанрин юкъваваз
Хкведайла дагъларай,
Хуъревай зун, хуъре чи,
Килигиз ваз яргъалай.

Эмир гана гъуцари,
Ви свае къена, вучда мад.
Магъарадиз эвична
Жув икI хвена, вучда мад.

Ацукъдани гила зун
И суфрадин къерехдал,
Кхьин патал ви азиз
Твар къизилдин верекъдал?

Ваз чидачни Къенидин
ЗатI авачир кесиб руш?
Ваз чидачни Къенидин
Етим хъайи къариб руш?

РикIел хкваш, Шарвили,
Къуншидин руш, Шекер на.
Гъар пакамахъ гудай тир
Адаз дагъдин цуьквер на..."

Суфрадилай къупухъна
Шарвилиди вичин гъил:
"Рахазва вун, амма заз
Аквазвач ви чин, ви вил.

Къенини зи рикIелла,
Бес ам къунши туширни?
Куьмекдайла рикIивай,
Бес, чаз хвеши туширни?

Ам къван хъсан чубанни
Чи хуьре гъич авачир.
Лукъман хътин итим тир,
Садан хатур хадачир.

Рикеллама, душмандин
Винел лекъ хъиз фенай ам.
Рикеллама, женгина
Лап кьегьал хъиз кьенай ам

Заз ван хъанай Шекерни
Фенай лугъуз пашмандиз
Женгиниз, гъа женгина
Кьена лугъуз душманди.

Эгер ятла вун пак руш,
Ша, зи чиниз экъечла!
Эгер ятла вун пак руш,
Ша, суфрадив эгечла!

Гила етим хъанва зун,
Кас амач захъ дуьньяда.
Риклин дердер лугъудай
Свас амач захъ дуьньяда.

Халкъаривай кьекъечлна,
Квал эцигна дагълара.
Сефил яз зун гуьгьуьлар,
Ингье, ава яргъара.

Ясди кьунва михьиз зун,
За зи дерт низ ахъайин?
Авайдавай рикле дерт
Акъваз женни архайин?

Ша ацукъа, кьунши руш,
Руьгь ятла вун Шекеран.
Ша ацукъа, кьунши руш,
Юкъва гъа и цуькверин!.."

И вахтунда суфрадал
Ракъинин экв аватна.
Шарвилидив явашдиз
Са малаик агатна.

Лацу перем ипекдин
Аруш жезвай кIвачера.
Яру бишме къедекдин
Аруш жезвай кифера.

Яргъи кифер дабандал
Аватнавай гуьзелдин.
ШуькIуь юкъвав камари
Агатнавай гуьзелдин.

Гардан лацу гевгьер тир,
Вилер чулав хурмаяр,
Чехи пелез аватна
Чулав чларчин бурмаяр.

Шарвили фад къарагына
Фена рушан виликди:
"Ихтияр це, зи лишан
Кутан инал гылик ви!"

Вугана а гададив
Вичин лацу гыл руша.
Вугана а гададив
Ашкьи авай вил руша.

Ашукъ хъана жегьилар,
Мад вуч лугьун, сад садал.
И дуьньядал са касни
Пехил тахьуй масадал!..

Ксанвайла жегьилар
Бахтлувализ, агатна,
Кас-Бубадин манийрин
Ван дагълариз акъатна:

"Къадай члавуз гуьзелдин
Гъил аста яхъ, гел тахъуй,
Хана хатур эхирдай,
Кланид вавай хъел тахъуй!..'

Ирид йифиз ксана
Шарвили лап аял хъиз.
Ирид юкъуз ксана
Ам ашкъидин хиял хъиз.

Муьжуьд лагъай юкъуз ам
Магъарадай экъечна,
Галаз клани Шекерни
Вичин квалив эхгечна.

16

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***КАСНИ ТАТАЙ
МЕХЪЕР***

Тахъанамаз йисни гъич,
Вуж я къван яс члурайди?
Адетризни гана тлуш,
Хуъруьнвияр курайди?

Туна сура жегъил свае,
Лагъ, гъи касди мехъерна?
Буба, диде сураваз,
Лагъ, гъи касди кеферна?

Къейивални мукъвабур
Вуж я хуърйай катайди?
Члурна элдин адетар
Вуж я дарда гъатайди?..

Магъарадай къизилар
Вичин кваллиз хкана.
Чувал - чувал гевгъерар
Гъенер тирвал чклана.

Ахпа ада акуна
Гъазурвилер мехъерин.
Яхцлур челег гъазурна
Шербет къизил гуълерин.

Яхцлур къажгъан туьклуьрна,
Яхцлур батман дуьгуьдин.
Тадиз кьилер атлана
Яхцлур жунгав-дуьгведин.

Гъана дагъдин яхцлур яц.
Яхцлур биргенд авуна.
И тегьерда кьегьалди
Гъазурвилер акуна...

Хабар вичин мехъерин
Агъзур хуьруьз чуьклуьрна,
Талайризни убайриз,
Шегьерризни ракъурна.

Кас атанач мехъерик,
Мехъер яедиз аватна.
Кас атанач мехъерик,
Шекер яедиз аватна.

Шарвилиди гъарайна,
Чин элкьуьрна чуьллерихъ.
Шарвилиди гъарайна,
Чин элкьуьрна эллерихъ:

"Эллер, кье зи мехъерик
Къвезвач вучиз, вучиз куьн?
Кесиб яни, ятла ша
Са савкъватни гвачиз куьн!

Куьмекнани за тӀимил
Авай чӀавуз дарда квез?
Куьмекнани за тӀимил
Гьатай чӀавуз дарда квез?

Зун туширни душманар
Чукурайди хуьрерай?
Зун туширни Кьулан вацӀ
Ракьурайди хуьлерай?

Эллер, квез ван кьвезвани,
ШатӀун куьн зи теклифдал.
Эллер, квез ван кьвезвани,
Зи мехьерик илифа!.."

Кьил хкажна, эллери
Шарвилидиз яб ганач,
Чпиз ракъай теклифдиз
Садани жаваб ганач.

Эрчи патахь килигна,
Адаз касни акунач.
Чапла патахь килигна,
Адаз касни акунач.

Кьурай тар хьиз амукьна
Дагьдин кукӀвал Шарвили.
Къайи къав хьиз амукьна
Дагьдин юкъвал Шарвили.

И вахтунда манияр
Лагъана Кас-Бубади.
И вахтунда хабарар
Ракъана Кас-Бубади.

"Виш сефердин хъсанвал
Квадарда са писвили.
Пудкъад йисан инсанвал
Квадарда иблисвили!

Вун килига, Шарвили,
Уьмуьрдиз вил вегъена.
Жува авур пис крар
Михъа вири хъфена!"

Шарвилиди гъарайна:
"Вучда за эл галачиз?
Заз уьмуьрни герек туш,
Мехъерни мел галачиз!

И сеферда гъил къачу,
За жегъилвал авуна.
Ашкъиди зун кайила
Къваз жедайни тавуна?..'

Жаваб ганач садани
Шарвилидин гафариз.
Гъич са касни акъатнач
Гада авай члафариз.

Пашман хъана акъвазна
Гуьнейравай цуькверни.
Пашман хъана акъвазна
КІвале ялгъуз Шекерни.

Гъар патахъай гададин
Чара-мумкин атІана.
Мертебайриз къизилдин
Гада пашман хтана.

Нагъв акурла Шекерен
Хурма хътин вилерал,
Шарвилиди лагъана:
"ЧІалахъ я зун эллерал.

Зи азизди, шехъмир вун,
Накъвар миxъа вилеллай.
Хъсан уьмуьр туькІуьрда
Чна цІийи кылелай!.."

Къегъалдин гаф сивемаз,
Жейран хъана рушакай.
Катна фена виликай,
Гъайван хъана рушакай.

ЯхцІур йикъан зегъметар
БарбатІ хъана легъзеда.
Мертебаяр къизилдин
КъатІ-къатІ хъана легъзеда.

Гумни, ругни чилерай
Циф хъиз цавуз акъатна.
Акъатай руг къванерай
Йиф хъиз чилел аватна.

Мертебайрин къван-къванцихъ
Галамукънач чилерал.
Мертебайрин лишанни
Аламукънач чилерал.

Эвелан хъиз хуьре и
Етим хъана Шарвили.
Гъамари рикI тлушунай
Итим хъана Шарвили.

Садани мад яб ганач Кас
амачир етимдиз.
Садани мад яб ганач
Тахсирлу а итимдиз.

Гишилани хъана ам,
Гъиле гъуьрч гъат тавурла.
Мекьилани хъана ам,
Кьилел къав гъалт тавурла.

Салам гана гадади,
Садани ам къабулнач.
Шехъна гада дердинай,
Садазни нагъв акунач.

Гъич садани эвернач
Адаз чпин мелерик.
Гъич садани теклифнач
Адаз чпин мехъерик.

Къил агъузна къекъвена
Галатнавай Шарвили.
Клани элдин риклелай
Алатнавай Шарвили.

Вине авай адан тIвар
Ашукърини къазмачир.
Агъуз хъана Шарвили,
Эвелан хъиз язмачир.

Са пакамахъ Къвевардай
Гъарайдин ван акъатна.
Са пакамахъ Сувардик
Гъарайдин ван акатна.

Къалабулух акатна
Агъалийрик Шабрандин.
Кичлeвиляй зурзуна
Агъалияр Мугъандин.

"Зверзава къе душманри
Клур гуз хайи чилериз,
Гъамни азаб чукуриз,
Шегъерризни хуърериз.

Шуткьу хьтин бармакар
Алайбур я ягьияр.
Тади къачу! Хуьрер чи
Цални вацал тефирай!.."

Гьазур хьана жегьилар
Клани Ватан хуьн патал.
Гьазур хьана жегьилар
Гур женгериз фин патал.

Ахцегьвийри агьзур кас
Балкланраллаз ракьурна.
Гиярвийри агьзур кас
Тур - гапур гваз ракьурна.

Зурба кьушун атана
Чехи шегьер Кьвевардай.
Агьзур жегьил атана
Гуьзел шегьер Сувардай.

Агьзур жегьил яракь гвай
Алпанвийри ракьурна.
Агьзур жегьил яракь гвай
Шабранвийри ракьурна.

Пехьи хьанвай зилияр
Хьвана иви, тух хьана.
Шегьер-шегьер чуклурна,
Хуьрер вири члух хьана.

Шабрандизни яна цай,
Кана пехъи душманди.
Набрандинни кжъван тар
Хана пехъи душманди.

Кьулан вацун кьерехдал
Алтуш хъана зилияр.
Гуьзел шегьер Сувардал
Аруш хъана зилияр.

Кас-Бубади лагъана:
"Тийин чна тапарар,
Гъалиб хъана кландатла,
Шарвилидиз хабара!

Адаз тахсир багъиша,
Жегъил чавуз акъатай.
Хкажхъия гьурметни,
Кивачин кланик акатай.

Бес я ада члугурди
Гъам са йиса чуьллера.
Бес я кьегъал гъатайди
Къекъвераг хъиз хуьрера!

Тадиз адаз эвера,
Ам женгиниз атурай,
Вичин залан турунив
Душмандин пагъ атлурай!"

Кьулан вацлун дeредай
Хар хьиз фена балкланар.
Клaмaрайни гуьнейрай
Гар хьиз фена балкланар.

Чаз акунач Шарвили,
Миграгьвиди лагъана.
Чаз акунач Шарвили,
Гарагьвиди лагъана.

Фена дагьдин хурайтлуз
Лап тади кваз гадаяр,
Шарвилидин суракь, тIвар
Хабар кьаз-кьаз гадаяр.

КIвенкIве авай жегьилди,
Тьей, ам вуж я?" - лагъана,
Яргъи хьанвай гуьнедал
Зурба са кас кьалана.

Гьална чпин балкланар
Гьа гуьнедин винел дуьз,
Абур санал акъвазна
Шарвилидин кьилел дуьз.

Рагь алцифай гуьнедал
Агалтнавай Шарвили.
Ажуз хьана, аял хьиз,
Акъалднавай Шарвили.

Аватнаваз такъатдай
Фенвай гада ахварал.
Уях хъана, гъикI ятIан,
Ам инсанрин гафарал.

Къарагъна ам ацукъна,
Хура аваз вичин къил,
Регъувилляй тваз хъанач
Атайбурун чина вил.

Атайбуру жузуна:
"Вун Шарвили яни, дуст?".
Чун ви патав атанва,
Къарагъ виниз, клани дуст.

Ватан къунва душманди,
Халкъар дарда гъатнава.
Ажалдихъай кичIела
Эл дагълариз катнава.

Багъишламишнава ваз
Вуна авур тахсирни.
Хъайи крар хъана мад,
Мийир на са фикирни..."

Шарвилидин къуьнерик
Къайи зурзун акатна.
Ван хъайила хабар и
Адак юзун акатна.

Дардавайла жуван халкъ
Намуслу кас къваздани?
Ада теклиф авурла,
Намуслуда наздани?

Шарвилиди лагъана:
"Архайин хъухъ, дустар, куьн.
За жуван шив жагъурна,
Тамамарда къастар куь.

Куьне халкъдиз хабар це,
Къенвач, валлагъ, Шарвили.
Гъеле сагъ я, дуьньядлай
Фенвач, валлагъ, Шарвили.

Мягъкем къвазрай женгера,
Зун женгериз къведа, лагъ.
Шарвили хъиз виликан,
Зун женгера жеда, лагъ!"

Рекъе туна илчияр,
Къарагъна ам чилелай.
Вич вичелай рази яз,
Гъил алтадна къилелай.

Эвелан хъиз яна къив,
Рекъе гъатна Шарвили.
Рикли тади къачунваз,
Гъекъе гъатна Шарвили.

Вичин балкІан гьална, ам
Хар хьиз фена рекъерай.
Вичин балкІан гьална, ам
Гар хьиз фена рекъерай.

Ам Сувардив агакьна,
Гъуьрч акунвай аслан хьиз.
Ам Къвевардив агакьна,
РикІик цІай квай инсан хьиз.

Башламишна душманри
Мад паруяр кукІвариз.
Башламишна душманри
Суварвияр кукІвариз.

И вахтунда акъатна
Дявед мукъваз Шарвили
И вахтунда аватна
Дявед юкъваз Шарвили.

Хъел акатна, гъарайна,
Гъилевай тур къекъуьрна,
Цеквер къван тир душманар,
"Пурфанди хьиз, элкъуьрна.

Къирмиш хъана далбадал,
Зулухъ чулав тІветІер хьиз.
Къирмиш хъана далбадал,
Къай галукъай ветІер хьиз.

Са пагъливан эхирдай
Вич экъечІна майдандал,
Гъжум авун паталди
ВикІегъ лезги асландал.

Къверигарна къвед хътин
Ада балкІан дуьзенда,
Туна вичин къуватлу
КІвачер къизил уьзенгда.

Ахпа ада гъарайна:
"Вуж атІа ам экъечІрай!
Яргъарилай гар тагуй,
Зи майдандив эгечІрай!"

Шарвилиди гъарайна
Муькуь кыляй майдандин:
"Акунач ваз, пагъливан,
Гуж зи яргъи цІапандин!"

Туна ада цІапанда
Са рагун пад вижевай,
Галтадарна кылелай,
Бурж акъудна хивевай.

Акьур чІавуз рагун пад,
Къушундай вай акъатна.
Акьур чІавуз рагун пад,
Чилерай цІай акъатна.

А пагъливан килигна
Шарвилидин хуруз дуъз.
Зегъерлу хъел ахъайна,
Къирай лугъуз ам, вич хуъз.

Хъел хуруда аклайла,
Шарвилидиз тар хъана.
Вилерикай мичивал
Фена, дуънья дар хъана.

Ялна хурай ахкъудна,
Хъел къванерал гадарна,
Мягъкем къвазна балкандал,
Гадади вич квадарнач.

Са легъзеда хъана сагъ
Хурал хъайи залан хер,
Фена вилик Шарвили,
Чина аваз мили хъвер!

Садлагъана хкажна
Цавуз вичин залан тур,
Ада пад-пад авуна
Душман алай гуънед хур.

Чилерай руг акъатна
Хкаж хъана цавариз.
Душмандин руъгъ аватна,
Катна вири чамариз.

Самур вацун лап юкьваз
А пагъливан аватна.
Шарвилидин гъиляй ам
Чан аламаз акъатна.

Ярхъайидан кьил атун
Гъейратлудан адет туш.
Катзавайдахъ галтугун
Намуслудан хесет туш.

Сергъятдал кьван Ватандин
Кицлерихъ хъиз галтугна.
Агъалияр хтана,
Шарвилидал алтугна.

Гъалиб хъайи дяведа
Шад жедачни кьегъалар?
Азад хъайи цӀаяркай
Шад жедачни магъалар?

Агъсакъалар хтана
Паласайрихъ дагъларай.
Гъвечли - чӀехи атана
Тамарайни багъларай.

Дерейрик ван кутуна,
КӀвалахзавай инсанри,
Хуьрер цӀийи хъийиз мад
Алахъзавай хъсанриз.

И вахтунда хкажна
Кас-Бубади манид ван:
"Лагь кван садра, инсанар,
Низ клани туш вичин чан?"

Инсаф яни Шарвили
Кас авачиз ялгъуз тун?
Михънаватан тахсирар,
Эвелан хъиз агъуз тун?

Мелер ийин алтлушна
Чи къагъриман гададиз.
Мехъер ийин алтлушна
Чи пагъливан гададиз.

Цуьквер ахъай тавуртла,
Тарал ичер жедани?
Рикляй теклиф тавуртла,
Кивализ мугъман къведани?

Ракъур тийин чна вахт,
Шарвилидиз мехъерин!
Са шумуд кас экъечрай
Суракъ ийиз Шекеран..."

Рази хъана эл вири
Кас-Бубадин теклифдал.
Хъсан кар я, вирибур
Шадвилерик илифда!

Шарвилидин риклелай
Азиятар алатна.
Шарвилидин гуььуьлдай
Хажалатар акъатна.

Хъфена ам вич хайи
Риклиз клани Ватандиз.
Вацлун кьерел эцигна
Гъвечи са квал хъсандиз.

Савдагарар атана,
Базар къизмиш хъана мад.
Мехъер жезва лагъайла
Халкъар ахмиш хъана мад.

Мулейлидин ашкъида
Гъатна вири жегъилар.
Кланивилин ашкъида
Ачух хъана гевилар.

Ипекдикай перемар
Цвана иер рушари.
Атир патал цуькверни
Гъана иер рушари.

Гъазур хъана акъвазна
Сусар чпин квалера.
Гъазур хъана акъвазна
Ксар чпин квалера.

Хъана шумуд гъафтеда
Халкъарин вил мехъерал.
Хъана шумуд гъафтеда
Халкъарин вил рекъера.

Зуърнедин ван хъайила
Акъваз жедай кас авач.
Зуърнедин ван хъайила
Яргъаз жедай кас авач.

Вичин гъвечӀи уьмуьрда
Мехъер хас я инсандиз,
Мани хас я, кьуьлер хас,
Мелер хас я инсандиз!..

17

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

КЪУЪЛ

Физвай къванбур хуърерай
Шарвилидин мехъерал
Я ваш-я ваш сад хъана
Дагъдин какур рекъера.

Къад жуът, къад жуът экечиз,
"Яргъи рекъел" къуълерна.
Капар ягъиз вирида
"Келед пелел" къуълерна.

"Вацран эквер" чклана
Яргъи йифен яхадиз,
Яб акална вирида
"Везне авай чухвадиз!"

Клан хъайитла, халкъари
Къакъан дагълар чуклурда.
Клан хъайитла, халкъари
Вашарни кваз галклурда.

Вацлун къере дуъзендал
Алтлуш хъана инсанар.
Суфрайрилай мехъерин
Аруш хъана инсанар.

Къажгъанрилай алахъай
Бугъ цавариз акъатна,
Къажкъанрилай алахъай
Бугъ яргъариз акъатна.

Рат къван авай суфраяр
Экляй хъана чилерал.
Пач хъвадай къван хумарвал
Элягъ хъана вилерал.

Яхцлур юкъуз давамна
"Туьнар, хъунар Сувардал.
Шад хабар хъиз чклана
Хуш хъуьруьнар Сувардал.

Яхцлур лагъай йикъан са
Рагъ илифай пакамахъ,
Акъатна са шад хабар:
Свас хквезва, енге яхъ!..

Шекер дагъдай эвична
Къизил камар юкъваваз.
Шекер дагъдай эвична
Лали-гевгъер юкъваваз.

Агъзур рушан арада
Акъвазнавай Шекер свас.
Дад жедайни мехъерик
Хтанчиртла эгер свас?

"Наврузбала" гъавади
Цай акъудна зуърнедай.
"Жегьил сусан" гъавади
Вай акъудна зуърнедай.

Ахпа санал вирида
"Силибирдал" илигна.
Ахцегъжуван стхаяр
Шарвилидиз килигна.

Шарвилиди кланчна вил
Разивилин тегьерда.
"Авач валай хъсандиз
Къуьлдайбур чи шегьерда"

Демин юкъва пуд жегьил,
Дуьнья акур пуд гада!
"Гъасса!" лугъуз, кап ягъиз
Ван кутуна къуд пата.

Кефер патан инсанрин
Къуьлер гъатна демина.
Гъуьлерилай а патан
Чуьллер гъатна демина.

Къибле патан къуьлерни
Акуна чи инсанриз.
Шумуд йис тир пуд стха
Такуна чи инсанриз.

Фу хьиз, яд хьиз герек я
Гьар са касдиз кьуьлерни.
Кьуьл чидайдаз четин жеч
Яргьал рекьер - хуьлерни.

Гьейран хьана амуькна
Вири жегьил гадайрал.
Гьейран хьана амуькна
Вири кьегьал рухвайрал.

И вахтунда экъечІна
Демин юкъвал пуд гуьзел.
Пагь атІана амуькна
Деминавай вири эл.

Абур ширин аваздихъ
Суьзмиш хьана къветер хьиз,
Абур йигин гьавадихъ
Уьтмиш хьана гьетер хьиз.

Капун юкъвар цІаяр хьиз
Яру хьана инсанрин.
Килигдалди вилерни
Кьару хьана инсанрин.

Кьуьлер куьтягъ тахьанмаз
Къарагьна Кас-Бубани.
Чин элкьуьрна жегьилрихъ,
Гьарайна Кас-Бубади:

"Шарвилидин мехъер чи
Вири элдин мехъер я.
Вични адаз гъизвайди
Къенидин руш Шекер я!

Анжах гила гьалтнава
Жегьилар тай-таюнал.
Нарази туш са касни
Гъа икI мехъер авунап".

Царце туна рушари
Бахтлу хъайи Шекерни,
Адан вилик эцигна
Чпи гъайи цуькверни.

Шарвилидин кьилелни
Алтуш хъана гадаяр.
Шарвилидин кьилелни
Аруш хъана гадаяр.

Аваз элдин арада
Етим хъанач Шарвили.
Эвелан хъиз гьурметлу
Итим хъана Шарвили.

Муьшкуьрвияр хъфена
Гьуьл галайнихъ, кIвалериз.
Куьревияр хъфена,
Мани лугъуз, кьуьлериз.

Шабранвияр - Шабрандихъ,
Мугъанвияр - Мугъандихъ.
Къвеварвияр - Къвевардихъ,
Суварвияр - Сувардихъ!

Цахурвийри лагъана:
"Чи яйлахра векъ амач!
Гъи къван вахт я дагълара
Къулай жигъир.рехъ амач!

Са халкъар я чун вири,
Дагълар ава арада.
Къвезни хъфиз четин я,
Чархар ава арада".

Халкъди лагъай гафарин
Шарвилидиз ван хъана.
Цахурвийриз куьмекун
Адан риклиз к1ан хъана.

Экъеч1на ам кимел фад,
Къуна вичин залан тур:
"Ихтияр це, азизбур,
А дагълариз за клур гун!"

Тадиз фена агакъна
Къакъан дагъдин ценерив.
Шарвили фад агатна
Адан лацу синерив:

"Ша акъвазмир, члехи дагъ,
ИкI такабур вилик зи,
Къил агъузна рехъ це заз,
Къуват гала гъилихъ зи.

ШуькIуь жигъир акъудин
За ви гегъенш хуралай.
Физ хтурай инсанар
А ви гегъенш хуралай.

Са тIимил къван азият
Гуда за ви рикIиз къе.
КIвалах яргъал ракъурдач,
Кар куьтягда михъиз къе!"

Шарвилидин гафариз
Жаваб ганач а дагъди.
Шарвилидин гафариз
Гъич яб ганач а дагъди.

"Ваъ, лагъана гадади, -
За инай рехъ акъудда.
Зегъмет гуда къуьнериз,
Пелезни гъекъ акъудда!"

Хкажна гвай залан тур
Ам рагарив агатна.
Ягъна тек са сеферда,
Дагъдай са пад акъатна.

Ирид юкџуз аџукънач
Акџатай руг чилерал.
Лап мичливал акџалтна
Шарвилидин вилерал.

Метлерихџ къван џатна ам
Яџай члавуз чилера.
Кџарпузар къван члехи тир
Пихер хъана џилерал.

џахурвийри акџудна
Кџаџу члурал Шарвили.
џахурвийри агудна
Даџдин хурув Шарвили.

Векъерикай мелџемар
Эџигна фад џилерал
џуџкверикай мелџемар
Эџигна фад хирерал.

Галатнавай Шарвили
Фена ширин ахварал.
Адаз Шекер аџуна
Вичин дерин ахварай.

Авуднач ам ахварай
џахурвийри къасухдай.
Авуднач ам ахварай
џахурвийри язухдай!

Ахпа абур хъфена
Таза къацу векъерай,
Шарвилиди кутунвай
Дагъдин шегъре рекъерай!

18

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***ЛЕПЕ АЖУЗДАН
ВИЛИК ГУЖЛУ Я***

"Начагъхъанва Кас-Буба!" -
Лугъудай ван акъатна.
Шарвилидин гуьгъуьлдик
Къалабулух акатна.

Энгел хъанач рекъе ам,
Дагъдай кІвализ хтана.
Кас-Бубадин тІвар къуна,
Адан патав атана.

Низ кІани туш манияр
Кас-Бубади туькІуьрай?
Ахцегъани, Чепени,
СтІурани куькІуьрай!

Ам тушни чи межлисар
Гъамиша шад авурди.
Мелерикни мехъерик
Жемятар сад авурди.

Агакънава, ялав хъиз,
Кас-Бубадив Шарвили,
АскІан кІвалин гъаятда
Къвазарна шив, Шарвили.

Гъахъна, кьенер гадарна,
Гада кІвализ кьуьзуьдан.
Кьуна кьурай чими гъил
Ада тадиз кьуьзуьдан.

Ахпа пелел эцигна
Ада вичин чІехи гъил.
Кас-Бубади ахъайна
Са уьтери вичин вил:

"Чан хва, зи дерт тек са ваз
Сир хъиз за кье ахъайда.
Ачухарна жуван рикІ
Ваз, суфра хъиз экіяйда.

Алпан гьуьлуьн кІанева
Зи дарман гвай кьизил кьуш.
А кьуш кьуна гваз хтун
Акьван регьят кІвалах туш.

Ирид юкьуз лепейрал
Алаз фена кІанда вун,
Агакъайла гьатдайвал
Мармаридин чанда вун.

Адалай гъил къачумир,
Чир тавунмаз жуван рехъ.
Метлеб кьилиз акъудна,
ТукІуг на а чулав пехъ.

Ахпа фена ахъая
Даклар къизил кIвалерин.
Куъз лагъайт1а кIевнава
Раклар къизил кIвалерин.

Аквада ваз тахтунал
Къил виневай къизил къуш,
Вун акурла гъарайдай, -
Адаз инсан кIани туш.

Яб гуз тахъуй гафариз
Къизил къушра лугъузвай.
Девлетризни килигмир
Ана вилер тухузвай.

Вуна къуна гваз хъша
А къуш тадиз Сувардал.
Акьван чIавал акъвазда
Зун вил алаз, бала, вал.

ТIуър вахтунда адан як
Хъижеда мад жегъил зун.
Герек къвезвай чи элдиз
Я уьмуърдал пехил зун!.."

Дикъетдалди яб гана
Шарвилиди къуъзуьдаз,
ЭкъечIна ам гъаятдиз,
Ван къведайвал виридаз,

Чин элкъуърна дагъларихъ,
Шарвилиди лагъана:
"Канда гила заз четин
Метлеб кылиз тухвана.

Герек я заз пуд итим
Жуван яргъл сеферда,
Эгер дарда гъатайт1а,
Стхайриз хъиз эвердай!"

Шарвилиди куътягъна
Вичин гафар лагъана.
Акъвазнавай жемьтар
Лап хиялри тухвана.

Садлагъана майдандал
Пуд виклегъ кас акъатна.
Шарвилидин риклик фад
Шад хиялар акатна.

Рекъе туна жемьтди
Адет тирвал жегъилар.
Гъуцаривай т1алабна
Хуьн абурун гуьгъулар.

Алпан гъуьлуьв агакъна, -
Царцлар гузвай лепейри.
Кич1 кутазвай риклерик
Гъуьлуьн зурба лепейри.

Вил хъайиди къуншидал
Кас авачиз амукъда.
Вил хъайиди къуншидал
Свас амачиз амукъда.

Жуван ківалах гъамиша
Жуван гъиле кланда, хва!
Итимвилин намусни
Хъана кланда чанда, хва!

Къуд касдини гъужумна
Мукъвал алай тамарал,
Мурад къилиз акъуддай
Тазар авай чамарал.

Инихъ-анихъ гадаяр
Тади квачиз килигна.
Ярхарна са шумуд тар,
Гапурар фад гъиликна.

Къве йикъалай тамамдиз
Куътягъ хъана ківалахни,
Гъазур хъана лепейрал
Жедай луйткве - улакъни.

Лепедилай лепедал,
Балугъар хъиз цѳуьдгъуьн жез,
Фена вилик а луйткве,
Лепед кланик эгъуьн жез.

Са арадлай дагъларни
Вилерикай хкатна,
Къариблухда виридав
Гъам-хажалат агатна.

Дустарин чин акурла
Зулун югъ хъиз атлугъай,
Шарвилиди ахъайна
Мах и кардиз кутугай.

Яргъал - яргъал уьлквейрин
Чилерикай рахана.
Яргъал-яргъал уьлквейрин
Чуьллерикай рахана.

Пагъливанрин куклунар
Гъана ада риклерал.
Ихтилатна ялгъузди
Хъайи вахтар рекъера!

Риклер секин хъайила
Санал мани лагъана.
А манидин авазри
Абур яргъаз тухвана.

Ирид йикъан мензилда
Хъел акатна лепейрик.
Ирид йикъан мензилда
Шел акатна лепейрик.

И вахтунда кьвал хьтин
ШупІна абур лепеди.
Вичин хурув агудна
Жегьилрикай екеди.

И кар акур гадайрай
Гьайифдин гаф акъатна.
Гаф сивемаз мадни сад
Лепед кІаник акатна.

Мад са лепе атана,
РикІе такІан кар аваз.
Мад са лепе агатна,
РикІе залан кар аваз.

Тухвана а лепейри
Пуд дустни Шарвилидин.
Ажузвалнач тек чІавуз
Са кІусни Шарвилиди.

Тур хкажна лепеяр
Гатана Шарвилиди.
Гьуьлуьн аман турунив
АтІана Шарвилиди...

Са арадлай акъвазна
Секин хьана вили гьуьл.
Са арадлай акъвазна
Секин хьана мили гьуьл:

"Им тирни ваз кланиди,
Турфан, ви вил акъатрай!
Им тирни ваз кланиди,
Душман, ви вил акъатрай.

Зи пуд дустни тухвана,
Абур завай къакъудна.
Бес зун гьиниз фирай къе,
На зун гьиниз акъудна?

Лянетхъурай, лепеяр,
Жегьилриз гьикI къимишна?
Лянет хъурай, лепеяр,
Вучиз абур эзмишна?

Вашарни заз табий я,
Дагъларни зи вилева.
Зун лезгидин бала я,
Зи къуват зи гьилева.

Ша, вуж ятIа экъечIа,
Чин чинал кар акван за.
Ша, вуж ятIа эгечIа,
Ийин гьа ви дуван за!.."

Гьуъл лал хъана акъвазна,
Гьич са сесни акъатнач.
Гьуъл кис хъана акъвазна,
Гьич нефесни акъатнач.

Луетквед кьвалаз мез гана
Ялтахдаказ лепейри.
Кьена игит пуд кьегьал
Алчахдаказ лепейри.

Шарвилиди гуж гана
Вичин зурба гьилериз.
Шарвилиди гуж гана
Вичин зурба кьуьнериз.

Фена луеткве шутхун жез
Лепейрилай киснавай.
Чпин тахсир, душманвал
А лепейри гьисснавай.

Мад са кьадар мензилда
Акьатна гар хьел галаз.
Мад кьарагна лепеяр
Ц1вагьар галаз, шел галаз.

Ван хкажна т1урфанди
Гьуьлуьн юкьвал гьарайна.
Ван хкажна т1урфанди
Ч1ехи луеткве гьарайна:

"Зун Мармари, Мармари
Я т1урфанрин иеси.
Вучиз вуна гьалзава
А ви луеткве гьуьле зи?

Къе за вунни ракърда
Ви юлдашрин кылив, кас.
Гъуълерал хъун зи кар я,
Масадан ваъ, чир хъухъ ваз!

Клан ятла ваз саламат
Амукъна ви ширин чан,
Атай рехъди ахлада
Татурай мад заз ви ван!.."

Шарвилиди вегъена
Вил зурзазвай лепейрал.
Мармаридин чин адаз
Акуна а лепейрай.

Рат хътин ам ацланвай
Хъипрел жедай зигилрив.
Къунвай яру къве вилни
Шемкьерини зибилри.

Бедендаллай чларарни
Яцлубур тир, твалар хъиз!
Къецил акваз квачерни,
Гъай хъанвай тир гъварар хъиз.

Инсан тушир Мармари,
Тушир ам лап гъайванни.
Какахъай са затI тир ам,
Тахъай чилел, цавани!

Зурзуна чи Шарвили,
Хъел акатна гьурсуьнай.
Чуьквей члавуз къуватдив,
Цай акъатна гурзуьнай.

"Эй, - лагъана, - эйбежер,
Зун вуж ятла чидани?
Туруналди ваз са таре,
Кланзаватла, гудани?"

Эгер вуна тагайтла
Зун физвайнихъ инай рехъ,
За вун алай чкадал
Ацукъарда, чулав пехъ!"

Шарвилидиз Мармари
Килигна са уьтери.
Целхем к'вахъиз ялавдин,
Царц'ар гана вилери.

Мармариди къив гана,
Руьгъ зурзурдай тегьерда.
Льуткве гьуьлел къугьурна,
Кьал къугьурдай тегьерда.

Физ лепейрин синерал
Хкаж хъана Шарвили.
Кьал хъиз, т'урфан галукъай,
Агаж хъана Шарвили.

Мармаридив агакьна
Эхир игит пагъливан.
Мармаридив агакьна
Лезги чилин къагъриман.

Хкажна тур элягъна
Кьилел ада душмандин.
Яваш хъана лепеяр,
Эхир пучдай инсандин.

Лайла ягъиз лепейри
Лутькве къуна хурудал,
Шарвилидин, кьегъалдин,
Мурад кьилиз акъудай.

Вил вегъей къван чкаяр
Яд тир михъи акъазвай.
Шарвильдиз цавалай
Са яру гъед аквазвай.

Башламишна гадади
Манилугъуз ярдикай,
Кьилиз акъат тавунвай
Вичин важиб кардикай:

"Садикъ дустар, гъинва куьн,
Тек тамир зун гъуьлерал.
Накъварикай жезва сел
Куь дустунин вилерал.

Къарагъа, зи стхаяр,
Пехъи душман къена за.
Къизилдин къуш авай рехъ
Къуна, жувни хвена за!.."

Ван акъатнач санайни,
Кисна члехи лепеяр.
Ялгъуз амай Шарвили, -
Къуд пата цин тепеяр.

А лепейри къегъалдиз
Чпин мани лагъана,
Чпиз клани са патахъ
Ам юзурна тухвана.

Цава авай яру гъед
Шарвилидиз тамашна,
Вичин яру экверив
Гададин гъам тарашна.

Гуьгъуьналлаз ракъинин
Нур гъуьлелай алахъна.
Шарвилидин япариз
Зарул мани авахъна:

"Ирид йис я цин кланик
Зи вил чилихъ галаз, яр.
Ша, акъуда зун гъуляй,
Твах луйткведап алаз, яр!

Балугъчидин руш я зун,
Вердиш хъайи гъулрал.
Ша, кланиди, яхъ на зун
Жуван гужлу гъилрал!"

"Им нин сес хъуй икъван перт? -
Пагъливанди лагъана. -
И цикай заз са рушан
Манидин ван атана".

Гъа сятда сирнавна
Гъуьлуьн дерин къатариз.
Фагъум ганач гадади
Герек тушир патариз.

Гъуьлуьн кланив агакъна
Са легъзеда Шарвили.
Дуьшуьш хъана квалерал
Гъа легъзеда Шарвили.

Фена тадиз виликди,
Килигна ам рақлариз.
Жавағирдин дақларар
Алахъна ам куқвариз.

Алахъна ам, алахъна,
Алахъдалди галатна.
И вахтунда эхъен хъиз
Са руш анал акъатна:

"На вучзава, эй инсан,
Вучиз хазва рақларар?
К1анзават1а эгер ваз,
За ахъайда дақларар.

Сифте зи шарт! тамамра,
Ахпа куълег вугуда,
Стхадиз хъиз за жуван
Дерди-бала лугъуда!"

Рушан вилик Шарвили
Гъейран хъана акъвазна.
Рушан вилик Шарвили
Са къван хъана акъвазна.

"Эгер вуна, пагъливан,
Акъуддатла гъуляй зун,
А эйбежер гъайвандин -
Мармаридин гъиляй зун,

За ваз са-сад ахъайда
И квалерин ракарар.
За ваз са-сад ахъайда
Жавагъирдин дакарар!"

Шарвилиди гаф гана
А рушаз лап кевелай.
Са геренда фикирна,
Гъил алтадна килелай.

Анжах ахпа квалерин
Куьлегар, гваз атана,
А руша кыл винизна,
Шарвилидив вугана.

Иридлагъай квалин рак
Ахъа хъайи береда,
Ацукънаваз акуна
Са къизил къуш члередал.

Кьуна тадиз вегьена
Шарвилиди къизил къуш:
"Гила хъфин чилел чун
Ша захъ галаз, гуьзел руш".

Агакъзамаз Набрандив,
Рушай гъарай акъатна.
Адан риклик вижеваз
Къалабулук акатна:

"Ингье им зи Ватан я,
Зун хайи чил иналла,
Зи бубадин квалерни
Авта клунтун чиналла.

Килиг, килиг, вахарни,
Ингье, гъуьлуьн кьерева.
Эхирни зун рик алай
Жуван хайи хуьрева!"

Балугъчийри дуьзмишна
Агъзур нямет суфрадал.
Балугъчийри гъиз туна
Агъзур хуьрек арадал.

Шарвилиди лезетдив
Туьна вилик атайбур,
Жуван хайи накьвадин
Дадни нямет галайбур.

Балугъчийрин суфрадиз
Рикин къеняй икрамна,
Ахпа ада хивевай
Сефер вичин давамна.

Югъ жедалди агакьна
Гада шаддиз Сувардал.
Югъ жедалди агакьна
Гада тадиз Сувардал.

Геж тавуна фена ам
Кас-Бубадин къуллугъдал
Геж тавуна фена ам
Кас-Бубадин буйругъдал.

Шарвилиди ахъайна
Сив гъилевай чантадин,
Акъудна къуш эцигна
Суфрадал Кас-Бубадин.

Сада а кѣуш туклуна
Тадиз хуьрек гъазурна.
Гъана вилик, Кас-Буба
Кьуна аста юзурна.

Хуьрекдикай дадмишна,
Кьуьзуьда вил ахъайна.
Шарвилидин гарданда
Гъатна ам эл алайнал.

Милиз хъверна, уьтери
Чирна вичин разивал:
"Квахьда гила, чан хва,зи
Кларабравай кьуьзуьвал!"

19

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***ПАДИШАГЪДИН
КЪУЛУЛУГЪДАЛ***

"Тумуникай цлуд хпен
Хъайи гъери хъвадайди
Я женгинин къагъриман,
Душмандин юкъ хадайди..." -

Кас-Бубади икрамна
Мад чуьнгуьрдин симериз.
Дяведикай мумкин тир
Хабар гана эллериз.

Ам хуьрерай хуьрериз
Фена мани мецеллаз.
Ам убайрай убайриз
Фена чуьнгуьр гьилеллаз!

Ватан дарда авайла
Ксудайди жедани?
Ватан дарда авайла
Ашкъи риклел къведани?

Душман алаз ракларал
Вилиз ахвар къведани?
Душман алаз мукъварал
Риклиз къарай къведани?

Агъзур жегъил атана
ЦӀуд патархъай яракъ гваз.
Агъзур жегъил атана
"Пурфанни цӀай, яракъ гваз.

И вахтунда Шарвили
Шиврел алаз атана.
Секин хъана вирибур,
Рахунрин ван атана.

Шарвилиди лагъана:
"Дарда ава Ватан чи!
Зи азизбур,стхаяр,
Дарда ава Алпан чи!

Жергейрал ван акъалтна:
"Чун са шумуд агъзур я!
Ватан патал рикӀ алай
Чун чанни гуз гъазур я!"

Манидин ван хкажна
КӀватӀ хъанвай къван рушари.
Манидин ван хкажна
КӀватӀ хъанвай къван сусари.

Манидин ван хкажна
ЦӀвелер рехи дидейри.
Манидин ван хкажна
Къилер рехи бадейри!..

Рехъди фидай гъавадин
Зуърнечийри зил къуна.
Далдамчийри кларарив
Къуьлиз туна къил къуна.

Шарвили вич акъвазна
Сифте къиле къушундин,
Виш агъзур кас алпанви
Авай виче къушундин.

Фена абур селлер хъиз
Душман галай терефдихъ.
Фена абур гарар хъиз
Душман авай терефдихъ.

Туклуърна виш чадура
Гегъенш чуълда игитри.
Ватан патал женгера
Чан эцигдай игитри.

И береда вуч авай
Гъар са касдин гуьгъуьлда?
Шарвилидин гуж авай
Гъар са касдин гуьгъуьлда.

Пуд йикъалай кахетар,
Сел хъиз иниз авахъна.
Шарвилидин къушундик
Гуьгъуьллудиз какахъна.

Гъай тIвар алай тайифа
Гуьгъуьналлаз атана.
Гъа и чуьлдин къерехда
Яргъи хьел хьиз акIана.

Шарвилиди къабулна
А къушунар къуншийрин.
Эхир пучда, лагъана,
Чна санал вагъшийрин!

Няни къиляй акъатна
Рум патай са хабарчи.
"Куьтягъ жезва, - лагъана, -
Куьн аналлаз сабур чи.

Чи хан виКегъ женгчи я,
Пагъливан я къудратлу.
Аждагъандин гуж авай
Къагъриман я къудратлу.

КIанзаватIа эгер квез
Такун вилиз аламат,
Табий хъайи рей къала, -
Амуькда куьн саламат.

Эгер куьне дяведиз
Рехъ гайитIа нагагъдай,
Чилерини цавари
Са легъзеда къада цIай.

Виран жеда хуърер куь,
Шегьеррал руьхъ ацукьда.
И майданда саламат
Квекай тек-бир амукьда!"

Шарвилиди фикирна,
Жаваб гана атайдаз:
"Хъфена лагъ, бенде, на
Жув зи патав ракъайдаз.

Чир хьурай куь члехидаз,
Чун дуствилел къакъан я.
Вичин гьуьжет, рахунар
Чаз рикливай таклан я.

Эгер ам куь пагъливан
Ятла, атуй майдандиз.
Килигин чун на тариф
Ийизвай а асландиз!"

Сан авачир къушунар
Ахмиш хъана майдандиз...
Къисас вахчун паталди,
Клур гун патал душмандиз.

Ацана чуъл, тланур хъиз,
Къизмиш хъанвай ванерив.
Ацана чуъл инсанри
Къазвай клеви кьинерив.

И береда атана
Игит рушар селлер хъиз,
Чемерукдай акъатай
Клуфар хци хьелер хъиз.

Пайда хъана Шекерни
Гъиле зурба тур аваз.
Жуван хайи чил патал
Чанда къуват, зур аваз.

Царцар гана турари
Къизмиш хъанвай гъавада,
Чуъл, турфандин хуравай,
Чехи гъуъл хъиз аквадай.

Шарвилиди гъазурна
Тадиз вичин къушунар:
"Машаллагъ, заз акуна
И майдандал куь гъунар!"

Ахпа вичи гъжумна
Винел пехъи душмандин.
Гацумарна кьегьалди
Къуьнер векъи душмандин.

Вилик патай ягъайла,
РикI аватна агъзурдан.
Кьулухъ патай ягъайла,
Руйгъ къакъатна агъзурдан.

Эрчи патай ягъайла,
Чан акъатна агъзурдан.
Чапла патай ягъайла,
Ван акъатна агъзурдай.

Рекъиз-рекъиз ягъияр,
Вилик фена пагъливан.
Рекъиз-рекъиз вагъшияр,
Вилик фена къагъриман.

Са клунтунин яхадал
Румвидив ам агакъна.
Вичин жуьре гъарай гун
Пачагъдилаь алакъна.

Зурзуна чил, зурзуна
Румвидин ван акьурла.
Кичле хьана Шарвили
Вилик бирдан акурла.

Шарвилидин гьарайди
Дагълар садна чиливди.
Кьуна вичин тур члехи
Къуват авай гъиливди.

Гьалчна ада пуд сефер
А тур вичин къуватдив.
Душман сагъ яз амукъна,
Мад сеферда гана къив.

Румвидини элягъна
Шарвилидал вичин тур.
Амма сагъдиз амукъна
Игитдин хур тур акьур.

Шарвилиди гана гуж
Сифте зурба къуьнериз.
Ахпа а гуж авахъна
Адан зурба гъилериз.

Турунин кьил акьурла,
Клар-клар хьана гуьнед хур.
Турунин кьил акьурла,
Пехъи румви хьана члур.

СикI хьиз, кицлер агатай,
Душман катна женгинай.
Шарвилидин гуж акур
Ам акъатна гуьнгуьнай...

Жемят вири шад хьана
ИкI катунал душманар
Ватандилай фадвилел
Алатунал душманар!

20

ЛАГЪАЙ КЪИЛ

***ТАМА ТАРНИ
ТЕК ТАХЪУРАЙ***

Къуъл чидайди акъваздач
Къуъл тавуна мехъерик.
Гъарик! жеда жегъил руш
Къизилгуълдин цуъкверихъ.

Булахдикай кьил къачур
Вацлара яд жедачни?
Метлеб кьилиз фейила
Къегьалар шад жедачни?

Авачиртла Кас-Буба
Чир жедайни кайибур.
Яргъарани мукъвара
Ватан патал кьейибур?..

Рехи хъанваз Кас-Буба
Къекъвезва мад рекъера.
Ада лагъай манияр
Гъахъзава мад риклера.

Хажалат гваз ксанвай
Дидед сурал Шарвили.
РикI сугъул яз ксанвай
Адан хурал Шарвили.

Галатнавай беденда
Къайи шагъвар акьуна.
Гъа ксанвай чкадал
Адаз ахвар акуна:

"Са пагъливан къвазнава,
Къилав гана сарариз,
Яру хине алахъна
Ягъиз вичин чларариз.

Вилер адан ярубур,
Сив теквен хъиз ахъа я.
Гъилер вечрен тапасар,
Келле члехи такъа я.

Хъуьрезва ам яргъалай,
Члулав сарар экъисиз,
Гъазур жезва вичин тур
Шарвилидал илисиз.

Акъвазнава суьгъуьрчи
Шармуну хъиз, къая хъиз.
Зурзазва ам гар акьур,
Маркуналлай пая хъиз.

Вичин члулав члар алай
Гъилер гъизва виликди.
Суьгъуьрдин ц1иб зегъерлу
Эцигзава къилихъди.

Ягьсуз-ягьсуз хъуьреза
Шарвилидал а гъайван.
Алахънава вижеваз
Суйгъуьрда тваз пагъливан.

Вири кьушун кIватI хъана,
Гапуррай цIай акъудиз.
Рекьин патал Шарвили,
Халкъарай ван акъудиз.

Ракьун крчар алайди,
ЗатIни такваз вилериз,
Гъазур хъанва ягъиз цIай
Вири лезги хуьрериз.

ШайтIанарни иблисар
Сад кисиз, сад хъуьреза.
ЧIурал кIевиз ксанвай
Игитдилаь элкъвезва!"

Шарвилиди турунал
Вегъей чIавуз вичин гъил,
Гъатна адан капашра
Чиг ацукъай къайи чил.

Къудгъун хъана ам кIвачел,
Ягъайди хъиз цIапанди.
Тур амачир, патав гвай
Ахварал фей инсандин.

Ам тухванвай алчахри,
Угъривал куъз герек я?
Тур гвачирла Шарвили
Лугъуз женни зирек я?

Чуьллерал вил вегьена,
Килигна ам къуд патаз.
Душманрин бул къушунар
Акъвазнавай чил гатаз.

Шарвилидин гълера
Къуват дагъ хьиз дакӀуна.
Вичин вири душманар
Гъазур хъанваз акуна.

Гапуррини жидайри
Царцар гузвай ракъинал,
Вил алай къе душманрин
Шарвили тек рекъинал.

Шарвилиди гъарайна,
Вичиз чидай жуьреда:
"Гъалиб хъайид эхирдай
Адет ава хъуьредай!

Зи тур куьне чуьнуьхна,
Къуват ама гълера.
Къван эцигдай цапандал
Къудрат ама гълера.

Зак зи чилел дуьньяда
Масадан тем акакьнач.
Садалайни, душманар,
Зун магълубиз алакьнач.

Ксанвайла вучиз зи
Тур тухуз куьн клубан я?
ИкI яшамиш жедалди,
Кьиникь виш пай хъсан я.

Тек ятлани, майдандал
Зи далудихъ эл гала.
Кичле туш заз зеррени,
Зи халкъдин вил зал ала!"

ИкI лагъана, виликди
Кам фена вич вичелай.
Гьяркьуь кьуьнер юзурна,
Гъил алтадна кьилелай.

Кьуна яха душмандин
Вичин зурба гъилерив.
Хкажна ам агудна
Шалбуз дагъдин синерив.

Ахпа ада гьужумна
Муькуьбурун винелни.
Чинеруг хьиз фена ам
Амайбурун кьилелни.

Шарвилидал гъжумна
Мефтледа тал авайда.
Шарвилидал гъжумна
Ивида звал авайда.

Сагъ са юкъуз давамна
Дяве инсаф авачир,
Мергъяматни инсанвал
Гъич риклелни алачир.

Муькуь йикъан пакамахъ
Гъай акъатна майдандай.
Муькуь йикъан пакамахъ
Вай акъатна майдандай!

Пуд лагъай юкъ алуькна,
Тимил хъанач душманар
Пуд лагъай югъ алуькна
Кими хъанач душманар.

И вахтунда чиликай
Мад са душман хкечна.
Михьна вичел алай руг,
Дяве ийиз эгечна.

Эвер гана къушунриз,
Вичиз куьмек гун патал.
Эвер гана къушунриз
Шарвили вич къун патал.

Хкатна фад чиликай
Кьилел хъцикь алайди:
"Ваз чизвачни, Шарвили,
Захъ ирид чан авайди?"

Алтлуш хъана тветлер хъиз
Шарвилидал душманар.
Аруш хъана ветлер хъиз
Шарвилидал душманар.

Ирид юкъуз турарай
Цай чклана даглариз.
Ирид юкъуз цапанрин
Гъай чклана даглариз.

Ивийрикай сел хъана
Дерин, мичи кламара.
Лешерикай дагъ хъана
Гегьенш, ичи кламара.

Акъатай руг чилерай
Хкаж хъана циферихъ,
Яваш хъанач дявеяр,
Пай кутуна йиферик.

Шарвилидал хъанвачир
Гьелелиг гъич са херни.
Килигзавай душманриз
Ам хъвер ийиз уьтери.

И вахтунда душманрин
Чехибуру, ківаті хъана,
Шарвили гъик! къадатла
Веревидна, сад хъана.

Са шейтанди лагъана:
"Чида заз сир къучагъдин.
Адан къуват, адан гуж
И чилив гва, хъурай кьин!

Эгер ківачер чиликай
Хкудайтла, ам яваш
Жедайди заз хабар я,
И ківалахдиз гаф авач!"

Тади гьалда къурмишна
Душманди и фенд-амал:
Майдандал са ичирна
Харар авай цлуд чувал.

Лагъана фад кьегьалдиз:
"Ша дявеяр акъвазрин,
И кьиникъар,ягъунар
Чна чавай яргъазрин.

Баришугъдин шартларал
Чун гъамишна рази я.
Саламатвал, ислягъвал
Инсан патал рузи я.

На къалурна чаз гъайбат,
Шарвили, ви гъилерин.
Гила вуна иервал
Къалура куь къуьлерин..."

Са легъзеда секи н вал
Гъатна члехи майданда.
Экъечна са виш гада,
Намус авай вижданда.

Шагъанчийри "Лезги руш"
Яна къати гъиссерал.
Далдамчийри "Лезги руш"
Яна векъи сесерал.

Хкадарна Шарвили
Анин юкъвал экъечна.
Дагъ къарсуриз, мурклар хаз,
Туьнт къуьлериз эгечна.

Цуьдгъуьнна кIвач гзаф пис,
Алукъна ам бейхабар.
Тадиз адаз душманри
Къуна рикле авай кар.

Фендигар са усалда
Яна игит дабандай,
Лагъана: "ИкI, бейниван,
Чна къе ви дуванда!"

Вич зайиф жез акурла,
Ада клеviz гьарайна:
"Ша тлун, ша тлун куьмекдиз,
Зун душманри гьарайна!.."

Гьисабдин сан авачир
Хирер хьана бедендал,
Ивидикай авахьай
Хуьлер хьана Гавдандал.

Ярхар хьана алайла
Векьин юкьвал Шарвили,
Зверна фена душманар,
Рекьин патал Шарвили.

Шарвилиди гьарайна,
Вичиз куьмек це, лугьуз,
Жезва эллер, килига
Эхир нефес кье, лугьуз.

Агьзур жегьил цлаяр хьиз
Атана дагь галайнихъ.
Риклиз клани Шарвили
Дарда гьатна лагьайнихъ.

Тадиз фена агакьна
Абур вагьши душмандив.
Тадиз фена агакьна
Абур пехъи шейтланрив.

Кьуд патахъай эгечІна
Ягъиз, рекъиз асланар,
Кьуд патахъай эгечЫа
Чухваз-кикІиз душманар.

Ахъайна рехъ арадай
Там хъиз къалин кьушундин,
Са легъзеда вахчуна
Чи Шарвили алай син.

Кьуна абуру Шарвили
Чимиз-чимиз къужахда.
Тъат тавурай, -лагъана, -
Им душмандин къармахда!"

Чандик квай кас, пагъливан
Кьуна фена дагъларихъ.
Вини Шагъдин кІаник квай
Магъарадин рагарихъ...

Ирид юкъуз къекъвена
Душманар Шарвилидихъ.
Ирид юкъуз къекъвена
ШейтІанар Шарвилидихъ.

Санайни гъич жегъанач
Абуруз зирек Шарвили.
Санайни гъич жагъанач
Халкъдин дирек Шарвили.

И йикъапай гъамиша
Пашман хъана душманар.
А йикъалай халкъариз
Душман хъана душманар..

Шарвилиди хъиткьерда
Явашдиз вил ахъайна.
Хвеша хъайи игитри
Адан гевил ахъайна.

Бирдан ада лагъана:
"Рекъизва зун, стхаяр,
Рагъ хъиз фена дагълара
Аклизва зун, стхаяр!"

Къарагъ, кваллиз ахлад куьн,
Эллер есир тахъурай.
Зун и гьалда гъатай члал
Садазни чир тахъурай.

Куьн алахъа инсанрин
Риклер даим шад ийиз.
Куьн алахъа эллерин
Рекьер вири сад ийиз.

Лазим хъайи юкъуз зун
Гъазур я куь къуллугъдал.
Дарда гъатай береда
Жеда халкъдин буйругъдал.

Халкъдин фикир сад хьурай,
РикӀин мурад фад жеда.
Маса чара амач квез,
Сад хьайитӀа, шаджеда!

Дарда гьатай чӀавуз заз
Пуд сеферда гьарайрай.
Шарвили, фадагакья! -
Лагьана зи суракьрай!"

ИкӀ лагьана Шарвили
Фена ламу накьварал.
ИкӀ лагьана Шарвили
Фена кӀевиз ахварал.

Ирид юкьуз ацукьна
Игитри мад фикирна,
Ахпа ирид юкьузни
Хьиткьердин сив кӀевирна...

Хуьрера ван кьекъвена
Кьенва лугьуз Шарвили.
Ваъ,кьенвач ам, яргъариз
Фенва лугьуз Шарвили.

Мусибатдин ван хъана,
Шекер экв хъиз туьхвена,
Мад жейрандиз элкъвена,
Дагълар тирвал къекъвена:

"Шарвили, чан Шарвили,
Риклин дарман Шарвили,
Ваз Шекеран, ви ярдин
Къвезвани ван, Шарвили?"

Кивале ялгъуз туна зун
Вун яргъариз фенани?
Чарадакай къуна яр,
Зи ашкъи на къенани?

Акатнани, тахъайтла,
Турун къил вак душмандин?
Акьунани, тахъайтла,
Чуру вил ва шейтандин?

Ирид йисуз хвена за
Ви рекъер къве виливни,
Тахсирар зал алатла,
Сура тур ви гъиливди!.."

Хуьзва Шекер умудди,
Ам саклани рекъизвач,
Суракъзава Шарвили, -
Ам санайни жагъизвач!

Кас-Бубади манияр
Лугъузва чи эллериз.
Шарвилидкай хкетар
Тухузва чи хуьрериз:

"Сад хъайила риклер чи
Хквервал я Шарвили,
Чи виридан бахтунихъ
Гелкъвервал я Шарвили!"

КЪИЛЕР

<i>Р. Ризванов. ЛЕЗГИ ХАЛКЪДИН ИГИТВИЛИН ЭПОС</i>	3
МАНИЯР	17
ЭГЕЧІУН	23
Сад лагъай кыл. СА ПАД ЯРУ ИЧ	31
Къвед лагъай кыл. ТУР ВА БАЛКІАН	47
Пуд лагъай кыл. БЕЙХАБАР ГЪУЖУМ	65
Къуд лагъай кыл. ШАРВИЛИДИН АХВАР	77
Вад лагъай кыл. ЛАЦУ ХУДАТ, ЯРУ ЯРГУН	89
Ругуд лагъай кыл. ШАРВИЛИДИН МЕХЪЕР	97
Ирид лагъай кыл. КРЧАР АЛАЙ ИНСАНАР	105
Муъжуъд лагъай кыл. КЪУНШИ ЭРМЕНИЯР	117
КІуъд лагъай кыл. ШАРВИЛИДИН ТАХСИР	125
ЦІуд лагъай кыл. МУРКІАРИН ВИЛАЯТДА	137
ЦІусад лагъай кыл. ЦІИЙИ ДУСТ	153
ЦІикъвед дагъай кыл. САВДАГАР	167
ЦІитуд лагъай кыл. ШАРВИЛИ ЕТИМ ХЪАНА	179
ЦІукъуд лагъай кыл. ДАРМАН	193
ЦІувад лагъай кыл. ЦІИЙИ ЯР	211
ЦІуругуд лагъай кыл. КАСНИ ТАТАЙ МЕХЪЕР	227
ЦІерид лагъай кыл. КЪУЪЛ	247
ЦІемуъжуъд лагъай кыл. ЛЕПЕ АЖУЗДАН ВИЛИК ГУЖЛУ Я	257
ЦІекуъд лагъай кыл. ПАДИШАГЪДИН КЪУЛЛУГЪДАЛ	277
Къад лагъай кыл. ТАМА ТАРНИ ТЕК ТАХЪУРАЙ	287

**Лезгинский народный героический эпос
"ШАРВИЛИ"**

Собрали и обработали
**ЗАБИТ РИЗВАНОВ,
БАЙРАМ САЛИМОВ**

***ЭЛЕКТРОННУЮ ВЕРСИЮ СОБРАЛ
"ЛЕЗГИ СТХАЯР СТУДИО"***